

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ *SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN CUMHURİYETİ
VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ (1991 – 2000)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEÇKİN AKDOĞAN

HAZİRAN – 2007

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN CUMHURİYETİ
VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ (1991 – 2000)

Seçkin AKDOĞAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Uluslararası İlişkiler)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :

Tezin Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Süleyman ERKAN

Jüri Üyesi : Doç Dr. Gökhan KOÇER

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mohammad ARAFAT

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

Temmuz - 2007

TRABZON

0.SUNUŞ

00.Önsöz

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ve diplomatik ilişki kuran Türkiye, baştan itibaren Azerbaycan'ı iktisadi, siyasi, hukuki ve manevi yönden destekleyerek uluslararası arenada da hep yanında olmuştur. “Bir millet iki devlet” düşüncesinin ürünü olarak iki devlet arasındaki ilişkiler tarihin derinliklerinden başlayarak ötelere doğru gidecektir.

Tez hazırlama sürecinde çalışmalarımı yönlendiren, araştırmalarımın her aşamasında bilgi, öneri ve yardımlarını esirgemeyerek akademik ortamda olduğu kadar, beşeri ilişkilerde de engin fikirleriyle yetişme ve gelişme katkıda bulunan Danışman Hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Süleyman ERKAN ' a, çalışmalarım süresince maddi manevi desteklerini esirgemeyen değerli Hocam Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Doç.Dr.Gökhan KOÇER 'e, yüksek lisans programımızda derslerimize gelerek değerli bilgi ve engin deneyimlerini bizlerle paylaşan değerli eğitim görevlilerine teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim boyunca teşvik ve desteklerinden ötürü Sayın Dr. Ayfer GEDİKLİ'ye ve tez hazırlama aşamasında yardımlarını esirgemeyen tüm dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca çalışmalarım süresince birçok fedakarlıklar göstererek beni destekleyen aileme en derin duygularla teşekkür ederim.

01. İçindekiler

0.SUNUŞ	1- VIII
00.Önsöz	3
01. İçindekiler.....	110
02. Özet	6
03. Summary	7
04. Tablolar Listesi.....	8
05. Kısaltmalar Listesi	9

GİRİŞ.....	1- 4
------------	----------------------

BİRİNCİ BÖLÜM

1.AZERBAYCAN CUMHURİYETİ DEVLETİ.....	4- 29
10. Azerbaycan'ın Tarihçesi.....	144
100. Elçibey Dönemi	15
101. Haydar Aliyev Dönemi	16
11. Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu.....	18
12.Azerbaycan'ın Demografik Yapısı.....	19
13.Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Jestratejik Önemi.....	22
14. Sosyo-Ekonomik Yapı.....	3727

İKİNCİ BÖLÜM

2. HAZAR BÖLGESİ VE AZERBAYCAN	30- 38
20. Hazar Bölgesine Olan İlginin Nedenleri.....	30
21. Hazar Bölgesindeki Çatışma Alanları.....	32
22. Hazar Bölgesindeki Çatışmaların Son Bulmamasının Nedenleri.....	32
23. Enerji Koridoru Olarak Kafkasya ve Türkiye.....	33
24. Orta Asya'dan Batı'ya Uzanan Enerji Hattı.....	33
25. Büyük Oyun Terimi.....	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKİYE CUMHURİYETİ-AZERBAYCAN CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ	39-65
30. Siyasi İlişkiler.....	39
31. Karabağ Sorununun Çözüm Çabalarında Türkiye'nin Rolü.....	5646
32. Askeri İlişkiler.....	48
33. Eğitim İlişkileri.....	49
34. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri.....	50
341. Azerbaycan'daki Türk Yatırımları.....	53
342.Reform ve Dönüşüm Sürecindeki Ekonomik Gelişmeler	55
343. Dönüşüm Sürecindeki Reform Uygulamaları	57
344. Reform Sürecinin Yarattığı Ekonomik Sonuçlar.....	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN BORU HATTI.....	66-85
40. Rezervlerin Günümüzdeki Durumu.....	68
41. Sanayi Yapısı Ve Tabii Kaynaklar.....	72
42. Dış Ticaret.....	74
43. Avrasya'daki Ham Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları.....	75
44. BTC Boru Hattının Planlanan Mesafeleri.....	76
45. Projenin Finansmanı.....	76
46. Proje'nin Türkiye İçin Önemi.....	77
47. Azerbaycan Petrol Anlaşmaları Ve Türkiye.....	78
48.Proje'nin Güzergâhı Üzerinde Yaşayan Halk Açısından Önemi.....	82
49. Projenin İşletilme Dönemi.....	83
410. Projede Geline Son Durum.....	83
411. BTC Petrol Boru Hattı Açısından Kafkaslar'ın Geleceği.....	84
5.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	86
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	91
ÖZGEÇMİŞ	99

02. Özet

Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ve Azerbaycan ile diplomatik ilişki kuran ilk ülke Türkiye oldu. Türkiye Cumhuriyeti, NATO'nun karşı olmasına, ABD'nin NATO'da görüşülmesinden sonra gündeme gelmesini istemesine, İngiltere'nin beklemesini talep etmesine, Sovyetlerin karşı çıkmasına rağmen SSCB'nin resmen dağılmasını beklemeden, 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı. Azerbaycan'ın Türkiye tarafından ilk defa tanınmış olması, diğer ülkelerin de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyarak diplomatik ilişki kurmalarında öncü adım olmuştur.

Türkiye ile Azerbaycan ülkeler arası ilişkilerini; aynı halkın, aynı etnik-medeni sistemin iki farklı devleti olma hüviyetine dayandırmışlardır. Aynı milletin mensubu insanların, bağımsız ve egemen iki devleti olan Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler karşılıklı içişlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde sürdürülmektedir.

Türkiye, Azerbaycan'ın karşılaştığı problemlerin çözümünde, Azerbaycan'a destek verme, yanında olma ve uluslar arası platformlarda Azerbaycan'ın problemlerinin çözümünde ona devamlı olarak manevi, iktisadi, siyasi ve hukuki açılardan destek verme konumundadır. İki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin bir sonucu olarak, Türkiye her düzeyde danışma ortamının yaratılmasına ve ortak çıkarların korunmasına önem vermektedir. Azerbaycan'da demokrasinin ve piyasa ekonomisinin bütün kurumlarıyla işler hale gelmesi, Azerbaycan'ın uluslar arası örgütlere üye olması ve oralarda temsil edilmesi, toprak bütünlüğünün korunması ve güvenlik endişelerinin giderilmesi büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan ise, Türkiye için en önemli ve en yakın stratejik ortak, Orta Asya için köprü, önemli uluslar arası projelerin hayata geçirilmesinde anahtar ülke konumundadır. Ayrıca Azerbaycan, Türkiye'nin özellikle Avrupa Birliği'ne yönelik hedeflerinde, Türkiye'ye siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda büyük destek olmaktadır.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ilerleyen dönemlerde bir gerilemeye uğraması ihtimali söz konusu değildir ve ilerleyen dönemlerde iki ülkenin de ortak çıkar sağlayabilecekleri projelerin geliştirilmesi her iki ülkenin de dileğidir.

03. Summary

The first country which settled diplomatic relationship and legitimized Azerbaijan was Turkish Republic. Despite opposition of NATO and SU, resistance of United Kingdom (UK), and USA's demand which was suggesting to bring into question after negotiation at NATO meeting, without waiting and without any hesitation, Turkey legitimized Azerbaijan. That situation couraged the other countries to legitimize Azerbaijan. This was the first step for Azerbaijan to improve diplomatic relationship with the rest of the world.

The relationship between Turkey and Azerbaijan is based on the same ethnical and culturel background. The people of those two countries, though they were the same nation, were seperated into two because of the political outcomes of the World War I and the collapse of Ottman Imperior. Today, those people who are from the same nation but belong to two different countries try to improve their social and cultural relationships without interfering with eachother's internal affairs.

Today, Turkey is always ready to give economic, social, legal and moral support to Azerbaijan in solving its problems in every era. As an outcome of strategic collaboration of two countries, Turkey gives importance to counsel to Azerbaijan to protect the common benefits. Protecting teritorial integrity, solving the safety problem, switching to market economy from the closed economy, increasing the number of memberships in international organizations, settling the democrazy with all means are very essential improvements for Azerbaijan and Turkey gives a great support to Azerbaijan to overcome all these problems. On the other hand, Azerbaijan is very important for Turkey, especially in economic and political issues. Azerbaijan is a strategic partner, as a bridge to Middle Asia, and as a key factor to lead the international projects for Turkey. Azerbaijan also gives support to Turkey especially in the project which is about the enterance of European Union (EU).

From now on, it is impossible to regress the relationship between two countries. Hopefully, partnership will so improve that both countries will get benefit from it.

04. Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr.</u> <u>No</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa</u>
1	Türkiye-Azerbaycan İkili Ticari Verileri: (Milyon Dolar).....	61
2	Temel Ekonomik Göstergeler.....	67
3	Dış Ticaret Verileri (Milyon \$).....	69
4	Sermaye Hareketleri ve Mali Göstergeler.....	71
5	Bakü – Tiflis Boru Hattı.....	76
6	1985 ve 1991 yılları arasındaki Azerbaycan’ın petrol arzı ve ticareti	81
7	Mevcut Ve Planlanan Boru Hatları.....	84
8	Doğal Gaz Boru Hatları.....	85
9	Bakü –Tiflis - Ceyhan Boru Hattı Pay dağılımı.....	86

05. Kısaltmalar Listesi

M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
BTC	: Bakü - Ceyhan - Tiflis
a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
TSFSC	: Trans Kafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
AB	: Avrupa Birliği
KİP	: Kafkas İstikrar Paktı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
KEK	: Karma Ekonomik Komisyonu
TPAO	: Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
AYKB	: Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası
KDV	: Katma Değer Vergisi

BOTAŞ : Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

ADPŞ : Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi

GİRİŞ

Sovyetler Birliğinin tarih sahnesinden çekilmesi eski Sovyet Cumhuriyetlerini zorunlu bir ekonomik ve siyasi dönüşüm süreci ile karşı karşıya bırakmıştır. Azerbaycan da bu sancılı süreci yaşamak durumunda kalan ülkelerden biri olmuştur. 30 Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan’ı, 9 Kasım 1991 tarihinde tanıdığını beyan eden ilk ülke Türkiye olmuştur. Türkiye’nin ardından bir çok ülke tarafından tanınmış olan Azerbaycan, bugün BM ve AĞİK gibi milletlerarası kuruluşlara üye ve kalkınmakta olan bir Türk Devletidir.

Tarihi arka plana bakıldığında, aslında 1920’den 1991’e kadar bu ülkenin siyasi ve ekonomik yapısı, daha önce denenmeyen bir yapı içinde bulunmuştur. Azerbaycan 20.yüzyılın büyük kısmını bu dönüşümü gerçekleştirme ve bu süreçte yaşanan zorlukları aşma mücadelesi içerisinde geçirmiştir. Azerbaycan, kimliğini ve özellikle ideolojik tercihini, sancılı bir şekilde kazanmış, Anadolu Türkleri ile aynı aileden olan Azerbaycan Türkleri, bağımsızlıklarını kazanmak için her fırsatta ayaklanmışlardır. Sovyetlerin dağılma sürecine girdikleri 1980’li yılların sonlarına doğru yıllardır habis bir şekilde devam edegelen Karabağ olaylarının alevlenmesi ile Türk-Ermeni çatışması başladı. Çatışmalar, 19-20 Ocak 1990 günlerinde Kızıl Ordu tanklarının Bakü’ye girmesi ile kanlı bir şekilde bastırıldı ve bir çok Azeri katledildi. Bağımsızlığın ilan edilmesinin hemen ardından, Ebulfez Elçibey Cumhurbaşkanı seçildi. Ardından, sosyal hayatta değişikliklere başladı. Resmi dilin “Azerbaycan Türkçesi” olarak anayasada kabulü, Kril alfabesini bırakarak Latin alfabesine geçilmesi bu yeniliklerden bazılarıdır.

1920-1990 döneminde, ekonomik hayatta ise, Sovyetler Birliğinin uyguladığı komünist rejimine paralel olarak, merkezi planlama ile şekillenen ekonomik yapılanma tercih edildi. Ancak bu yapı, kendi başına bir sistem oluşturmaktan çok, bütünlük arz eden Sovyet sisteminin bir parçası olarak anlam ifade etmekteydi.

Merkezi planlamayı esas alan Sovyet tarzı ekonomik yapının ortadan kalkması, bir anlamda uzun yıllar boyunca yapılan çalışmaları boşa çıkardı. Azerbaycan’ın bağımsızlık sonrası oturtmaya çalıştığı ekonomik sistem ise, bir önceki sistemde yaşanan güçlükleri aratmayacak kadar ciddi sorunları gündeme getirdi. Sorunların boyutları ve dönüşümün büyüklüğü, ekonominin içinde bulunduğu sancılı durumu da ortaya koymaktadır.

Azerbaycan'ı dünya konjonktürüne taşıyan en önemli bağlantı ise, enerji kaynaklarıdır. Enerji kaynakları, paranın, gücün, büyük projelerin ve global şirketlerin devreye girdikleri konulardır. Özellikle iki kutuplu sistemin ortadan kalkmasının ardından, üretimin uluslararasılaşması süreci ivme kazanmıştır. Genellikle sosyal hayatın çok çeşitli boyutlarını da kapsayan “globalleşme” ve “küreselleşme” olarak ifade edilen bu olgu, iktisadi anlamda esas olarak sermayenin uluslararası alandaki hareket yeteneğinin çok büyük boyutlara ulaşması anlamını taşımaktadır. Bu hareketliliğin temel kaynağı şüphesiz çok uluslu şirketlerle ilişkilidir. Ünlü İngiliz tarihçi E.H.Carr bir kitabında “iktisat, belirli bir siyasal düzen öngörür ve siyasetten ayrılarak incelenemez” diyerek, ekonomi-kar-siyaset ilişkisine vurguda bulunmuştur. Dünyadaki güçlü ekonomiler ve enerji kaynağına yakın olan ülkeler bu büyük kaynaktan pay almak için büyük stratejiler geliştirmekte ve birbirlerine siyasi ve ekonomik güç gösterilerinde bulunmaktadır. Azerbaycan'ın yer altı zenginlikleri, bu kaynakların uzun vadeli programlarla işletilebilmesi, iyi politikalarla pazarlanabilmesi ve ülkenin geneline yönelik şekilde adil bir gelir dağılımı, yani zenginliklerin yer altından yer üstüne taşınabilmesi, mevcut dünya düzeninde Azerbaycan siyasetinin ustalıklı yönetilebilmesine bağlı gibi görünmektedir. Azerbaycan'ın sahip olduğu yer altı zenginlikleri içinde petrol, stratejik bir madde olması dolayısıyla Azerbaycan için özel bir önem arz etmektedir. Petrol, ülke ekonomisi içerisinde ağırlıklı bir yer edinirken, devlet dış politikalarını geliştirirken, dış politika hedeflerini de şekillendirmektedir.

Bu politikaların geliştirilmesinde aktif bir rol oynayan Türkiye, Azerbaycan ile olan ilişkilerine büyük önem vermektedir. Türkiye için Azerbaycan, ortak dil, kültür ve tarihi paylaştığı önemli bir ülkedir. Türkiye, Osmanlı döneminden beri, Azerbaycan ve Azeri Türkleri ile yakın ilişkilerini, günümüzde kültürel ve ekonomik ortaklık seviyesine getirmeye çalışmakta ve yeni bağımsız bir cumhuriyet olarak çeşitli güçlüklerle karşılaşan Azerbaycan'ın bu zorlukların üstesinden gelmesinde kuvvetli bir destekçisi olmaktadır. Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığının pekiştirilmesi, toprak bütünlüğünün korunması ve Hazar Denizi'ndeki doğal kaynaklarından gelen ekonomik potansiyelinin her iki ülkenin çıkarına en uygun şekilde kullanılabilmesi hususunda etkin bir rol oynama çabası içindedir.

Ekonomideki desteğini, sosyal anlamda da gösteren Türkiye, binlerce Azeri öğrencinin Türkiye'de eğitimlerine devam edebilmeleri konusunda girişimlerde bulunmakta, askeri okullara ve polis akademilerine Azeri öğrenciler kabul ederek, ülkenin bu alanlarda

yetişmiş insan açığını kapatmasına destek vermektedir. Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde açılan Türk okulları ve Türk niversitesi sosyal destek çalışmalarının diğer ayaklarını oluşturmaktadır.

Türkiye, Azerbaycan'ı siyasi arenada da yalnız bırakmayarak özellikle Ermenistan ile süregelen siyasi sorunların barışçı yollarla halledilmesi konularında destek vermekte, Yukarı Karabağ sorununun halledilmesinde, her iki tarafın da kabul edeceği bir çözüm üretmeye çalışmaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan, 1992'den bu yana, 200 kadar anlaşma ve protokol imzalamış, ticaret, tarım, sanayi, enerji, turizm, madencilik, ulaşım ve gümrük alanlarında ilişkiler kurulmuş ve bu ilişkilerin zamanla geliştirilmesine çalışılmaktadır.

Büyük yer altı zenginliklerine sahip ve jeopolitik olarak da önemli bir bölgede olan Azerbaycan'ın dünya arenasında, akıllıca yürüteceği bir siyaset ve iyi ilişkiler kurabileceği dost ülkelerle, kısa sürede güçlü ve dünya siyasetinde söz sahibi olabilecek bir ülke olması uzak bir ihtimal değildir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.AZERBAYCAN CUMHURİYETİ DEVLETİ

10. Azerbaycan'ın Tarihçesi

Azerbaycan, tarih sahnesinde M.Ö. 6 asırdan itibaren görülmeye başlar. Jeopolitik durum itibariyle, devamlı istilalara uğramış ve çeşitli devletlerin hakimiyeti altında kalmıştır. Bu bölgede kurulan ilk devlet, Ahameni Komutanı Sahrıp Atropates'in temellerini attığı krallıktır. Atropates Krallığı'nın ismi "ateş yurdu" manasına gelen "Atropatan"ın bir ülke adı olarak ortaya çıkışı bu bölgede ateşperestliğin yaygın oluşunun en büyük delili olmuştur. Bu durum, daha Milattan Önceki yıllarda bu ülkede petrolün var olduğuna kanıt gösterilmektedir. İranlıların "Aterpatagau" ve "Aderbigan" ve Arapların "Azerbaycan" dedikleri bu ülke, Türklerin de Müslüman olmaları dolayısıyla Azerbaycan olarak bugüne kadar son söyleniş şekliyle gelmiştir (TOGAN, 1981, s.45; KAFESOĞLU, 1984, s.70).

Bizans ile Sasani İran'ın uzun süre hakimiyet kavgası yaptığı Azerbaycan'a Türklerin hakim olduğunu görmekteyiz. M.S. 48 yılında ikiye ayrılan Orta Asya Büyük Hun Türk İmparatorluğunun batı kısmını teşkil eden Hun Türkleri bir asır sonra Kafkaslardan Macaristan'a kadar olan bölgeyi hakimiyetleri altına almışlardır. İşte bu tarihten itibaren Hun Türklerinden büyük bir kitlenin Azerbaycan'a yerleştiğini görmekteyiz (KAFESOĞLU, 1984, s.148-150). Hunların gelişine Hazarlar, onları da Sabirler ve Ağaçeriler takip etmiştir. Ayrıca, Göktürklerin bütün Orta Asya'ya hakim olmalarından sonra bazı Türk kavimlerinin Kafkaslara özellikle Azerbaycan'a gelip yerleştiklerini görüyoruz.

Görüldüğü gibi M.Ö ve M.S. yılların ilk başlarında Türkler, Azerbaycan'a ve Kafkaslara gelmiş ve bu ülkeleri vatan edinmişlerdir. Ne var ki, bölgenin Türklüğü ile ilgili gerçekler uzun yıllar Sovyet tarihçileri tarafından inkar edilmiştir. Fakat, Sovyet tarihçilerin bu tutumunu yavaş yavaş değiştirmeye başladığını görüyoruz. Nitekim 1958'de neşredilen "Azerbaycan Tarihi" adlı eserde, "Türk unsurunun çok eski zamanlardan beri Azerbaycan da boy gösterdiğini" ifade etmişlerdir (SARAY, 1993, s.13). Azerbaycan'a gelen "Türk unsurların tedricen yerleşik hayata geçtiğini ve netice itibariyle Türklerin, buralarda oturan yerli halkın dilini de önemi derecede etkilediğini" belirtmişlerdir.

M.S. VIII yüzyılın ortalarına kadar Azerbaycan bu Türk gruplarının yurdu olarak kalmıştır. Bu asrın ortalarında İslamı yayan Arap ordularının Kafkaslar'a gelmesi ile burada yaşayan Türklerin önemli bir kısmının Müslüman olduğu görülüyor. Yani Müslüman Oğuzların, (Türkmenler'in) gelmesinden önce, İslamiyet Azerbaycan'a gelmiş bulunuyordu. Fakat, M.Ö. ve M.S. vuku bulan bütün bu gelişmelere rağmen Azerbaycan'ın tam bir Türk ülkesi haline gelmesi Selçuklular zamanında olmuştur. Sultan Alparslan (1063-1072)'in 1071 senesinde Bizanslıları Malazgirt Meydan Muharebesinde yenmesinden sonra hem Azerbaycan ve hem de Anadolu Türklerin hakimiyetine girmiştir (KÖYMEN, 1989, s.429-445). Orta Asya Türk ülkelerinin Moğol istilasının uğramasından sonra bazı Türk grupları Moğol hakimiyetini tanımadıkları için onlar da gelip Azerbaycan'a yerleşmişlerdir (TURAN, 1965, s.214-216).

Azerbaycan Türkleri, Selçuklulardan sonra sırasıyla Moğollar ve Timurlular idaresinde yaşamış, daha sonra da Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen Devletlerini kurmuştur (SÜMER, 1957, s.251-271). Ne var ki, Azerbaycan Türkleri, Anadolu'da Osmanlı Devleti'ni kuran kardeşleri ile Doğu Anadolu hakimiyeti için rekabete girmişler ve bu rekabet neticesinde de Şia'yı tam bir radikal ideoloji şeklinde benimseyen Şeyh Cüneyd'e kucak açmak suretiyle tarihinin en önemli hatalarından birini işlemişlerdir (SARAY, 1990, s.58). Zira, bu Şia inancı kardeşi kardeşten uzak tutmuştur. XVI asrın başlarında Akkoyunlu Devleti'nin dağılması ile Azerbaycan Türkleri Şah İsmail (1500-1524) önderliğinde yeni bir devlet kurmuşlardır, ki buna Safevi Devleti denmiştir.

Azerbaycan'da Erdebil kasabasında bir şeyh ailesinden gelen Şah İsmail'in Şiiliği siyasi bir vasıta olarak kullanıp yükselmesi yalnız Azeri Türklerinin değil, bütün Türk-İslam aleminin kaderini değiştiren büyük olaylardan biri olmuştur (SÜMER, 1957, s.429-445). Azerbaycan Türklerinin çoğunluğunun Sünni olmasına rağmen, Şah İsmail, ilk başarısını Azerbaycan'da elde etmiş ve bir Azeri şehri olan Tebriz'de taç giymiştir. Şah İsmail bilahare bütün Azerbaycan'ı imparatorluğuna dahil edince Azeri Türkleri ordusunun esas nüvesini teşkil etmiştir (SÜMER, 1976, s.15-42).

Şii-Sünni mücadelesinin en hararetli zamanında Osmanlı Hükümdarı Yavuz Selim (1512-1520), Şah İsmail'i 1514'te Çaldıran'da yenince Tebriz'i ve Güney Azerbaycan'ı işgal etmiş ve böylece de Azerbaycan Türklerinin bir kısmı Osmanlı Türkleri ile birleşmişlerdir.

Bir müddet sonra Tebriz'in Osmanlılar tarafından boşaltılmasına rağmen, Güney Azerbaycan Türklerinin bir kısmı Osmanlı Devleti hudutları içinde uzun zaman kalmışlardır. Ne var ki, Şah İsmail'den sonra Safevi Devleti Türk karakterinden hızla uzaklaşmış ve tam manasıyla bir İran (Fars) devleti haline gelmiştir. İranlılar'ın Şii propagandasını yeniden hızlandırmaları üzerine Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), İran üzerine sefer yapmaya mecbur kalmış ve 1534 'de Güney Azerbaycan'ın diğer kısımları ile Tebriz'i tekrar Osmanlı Toprakları ile birleştirmiştir. Fakat Osmanlı idaresi uzun sürmemiş ve birkaç sene sonra Tebriz yeniden İranlılar'ın eline geçmiştir. Şii propagandasının devamlılığı Sünni Müslümanlar arasında büyük huzursuzluk yarattığından Osmanlı-İran mücadelesi yeniden başlamıştır (KÜTÜKOĞLU, 1962, s.7-12). 1578 ve 1588 yılları arasında cereyan eden bu mücadelenin son yıllarında Ferhat Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, İranlıları yenerek Tebriz'i geri aldıktan sonra, Azerbaycan'da ilerleyerek Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeyi de Osmanlı idaresine sokmuştur (KÜTÜKOĞLU, 1962, s.162-168). İlk defa Azerbaycan Türkleri ile Anadolu Türkleri bir bayrak altında toplanmışlardır. Ne var ki, bu birlik uzun sürmemiştir. Azerbaycan'daki Osmanlı idaresine, 1597'de doğuda Özbekleri yenen ve bir grup İngiliz subayının yardımı ile de ordusunu yeniden tanzim eden İran Şah'ı Abbas I (1587-1629) tarafından son verilmiştir. Şah Abbas I, Osmanlılara karşı giriştiği bir seri seferden sonra eski kudretinden gittikçe uzaklaşan Osmanlı ordusunu Urmiye gölü yakınlarında yenerek Azerbaycan'ı tekrar Safevi İran'ın kontrolüne sokmuştur (KÜTÜKOĞLU, 1962, s.189-192). Tebriz ve Revan Osmanlılar tarafından her ne kadar 1635 senesinde yeniden alınmış ise de bir yıl sonra İranlılar bu yerleri tekrar işgal etmişlerdir.

Azerbaycan hakimiyeti için Osmanlı Devleti ile İran Devleti arasında yıllar yılı devam eden bu mücadelede, Osmanlılar ile İranlılardan daha fazla Azeri Türkleri yıpranmışlardır. Bilhassa Şii Azerilerin Osmanlı, Sünni Azerilerin de İran ordularına karşı mukavemet etmeleri onların büyük zayıflıklarına sebep olmuştur.

Osmanlılar ile İranlılar Azerbaycan için bu amansız mücadeleye devam ederlerken Ruslar sessizce Volga havzasına yerleşmişler ve sonrada 1556'da Astrahan'ı alarak Azerbaycan'a komşu olmuşlardır. Her ne kadar bu komşuluktan hoşlanmayan Osmanlı Devleti Rusya'yı 1569'da Astrahan'dan atmak istemiş ise de, kafi derecede hazırlıklı hareket edilmediğinden bir netice elde edememiştir (KURAT, 1966, s.86-127). İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan ile doğrudan ticaret yapmak emelini taşıyan Rus Çarı Petro (1689-1725), Volga ve Hazar Denizinde bir donanma vücuda getirerek Hazar kıyılarına ve bilhassa

Kafkaslara hakim olmak istiyordu. Petro bu arzusunu 1711'de Purut'da Türkler karşısında uğradığı mağlubiyetten sonra gerçekleştirmek istemiş ve bu vesile ile 1715'de İran'ın durumunu tetkik için bir elçi göndermiş, bu sıralar İran'ın durumun iyi olmadığını öğrenince bu ülke üzerine yürümüş ve Kafkaslara girmiştir. Kafkas Müslümanlarının uyarmasıyla tehlikeyi sezen Osmanlı Devleti hemen harekete geçerek Petro'ya verdiği bir nota ile Rusların daha fazla yer işgal etmelerine mani olmuştur (AKTEPE, 1970, s.70). Ne var ki, İran'ın karışık durumundan istifade eden Petro 1724'de Osmanlı Devleti ile anlaşmaya muvaffak olarak Şirvan'ın kuzeyinde kalan Azeri topraklarını ele geçirmeyi başarmıştır. Azerbaycan'ın geri kalan kısmı ise Osmanlı Devletine bağlanmıştır. Fakat, Afşar Türkmenlerinden Nadir Kulu'nun İran'da Şahlığa yükselmesi (1736-1747) Osmanlılara karşı başarılı seferleri ve istenmeyen işgalci durumuna düşen Ruslar'ın da geri çekilmeleri sonunda Azerbaycan bir defa daha İran hakimiyetine girmiştir. Nadir Şah'ın ölümünden sonra zaten birlikten mahrum bırakılmış olan Azeri Türkleri Şirvan, Şeki, Taliş, Karabağ, Kuba, Gence, Revan ve Bakü Hanlıklarını kurarak müstakil birer devletçikler durumuna gelmişlerdir. Fakat onların bu parçalanmış hali düşmanlarının işgal emellerini uyandırmıştır.

Komşuları tarafından gelen bu tehditler üzerine Azerbaycan Hanlıkları Osmanlı Devletine müracaat ederek destek istemişlerdir. 1747'de Şeki Hanı Hacı Çelebi Han, 1751'de Gence Han'ı Şahverdi Han, 1760'da Şirvan Han'ı Mehmed Han Osmanlı hizmetine girdiklerini belgelerle Osmanlı Devlet adamlarını Azerbaycan ve Dağıstan'ı fiilen Osmanlı kontrolüne alma fikrini sevk etmişlerdir. Özellikle 1780 li yıllarda Kırım'ı Rus işgalinden kurtarmak için verilen mücadele esnasında bu fikri oldukça yaygın hale geldiğini görmekteyiz. Ne var ki, Osmanlı Devleti içine düştüğü krizden kurtulamadığı için ne Kırım'ı kurtarabilmiş, ne de Azerbaycan'ı kendine bağlayabilmiş (SARAY, 1990, s.15).

XVIII yy. sonu ile XIV yy. başlangıç dönemlerinde artık Rusya ve İran Azerbaycan'ı işgal etme niyetlerini açıkça ortaya koyuyorlardı. 1801'de Rusya himaye bahanesiyle Doğu Gürcistan'ı işgal etti ve böylece Azerbaycan'ın işgalinin önü açılmış oldu. 1803 yılının yazında, Rus ordusu Gürcistan üzerinden Carbalaken'e girdi ve Azerbaycan'ın işgalini başlatmış oldu. Arkasından diğer Hanlıktan işgale koyulan Rus ordusu zaman zaman İran ordusuyla karşı karşıya geliyordu. 1812 yılında Rusya-Fransa savaşını fırsat bilen İran ordusu Azerbaycan'ın kuzeyine doğru ilerlemeye başladı. Fakat Ruslarla İranlılar arasında uzun süren savaşlar Rusların zaferiyle sonuçlandı. Bu savaşlar sonunda, 1813 yılının Ekim ayının 12'sinde Karabağ'ın Gülistan Köyünde, 1828 Şubat ayının 10'unda Türkmençay

köyünde Rusya ve İran arasında iki tane antlaşma imzalandı (YUSIFOV, 1994, s.552). Bu iki antlaşma ile Azerbaycan iki işgalci güç tarafından paylaşılıyordu. Bu bölünme, Azerbaycan tarihinin en kara sayfası olarak nitelendirilebilir. Bu bölünmenin ardından Kuzey Azerbaycan'dan Rusların Ruslaştırma, Güney Azerbaycan'da İran'ın Farslaştırma politikaları başladı. Azerbaycan halkı bu emperyalizmin etkisinden bugün de tamamen kurtulmuş değildir. Güney Azerbaycan bugün de halen İran sınırları içindedir.

Bölgedeki Rus hegemonyası kalıcı ve birçok nedenlere dayalı idi; İran ve Türkiye ile kazançlı bir ticaretin cazibesi, ipek, pamuk, bakır gibi yerel hammadde kaynakları ve seyrek nüfuslu toprakların kolonileştirilmesi arzusu bunların arasında idi. Fakat hepsinden önce gelen, Transkafkasya geçidinin stratejik önemi idi. Rusya'nın buraya olan askeri ilgisi, Rusya'nın varlık alanını Hint okyanusu istikametinde genişletmek arzusunda olan Büyük Petro dönemine kadar uzanmaktadır.

Çar 1. Aleksander (1800-1825)'in daha önce Gürcü Krallığı'nın egemenliğinde bulunan toprakları daha kapsayacak şekilde Gürcü Guberniyas'ını (eyaletini) kurduğunu ilan etmesiyle Rus himayesi doğrudan istilaya dönüştü. Bu yeni eyalet Kazak ve Şemsedil Sultanlıklarını da kapsıyordu. Bunlar Rusya'ya dahil edilen ilk Azerbaycan topraklarıydı (SWIETOCHOWSKI, 1989, s.21-22).

Osmanlı Devleti ile İran'ın dahili meşgalelere uğraştığı bir devirde bağlayan Rus işgali hem Azerbaycan Hanlıkları ve hem de güvenceleri durumundaki iki Müslüman hükümeti gafil avlamıştır. Zira Rus işgali, küçük bir ordu ile olmasına rağmen, oldukça hızlı ve başarılı bir şekilde gelişmiştir. Rusların ilk taarruz ettiği Azerbaycan Hanlığı Gence olmuştur. Zira, Gence kuzeyden Azerbaycan'a inen askeri ve ticaret yollarının uğrak yeri, bir nevi kilit noktası idi. 1804 yılında Gence'ye Ruslar saldırdığı zaman ülkenin başında bulunan Cevad Han, Hanlığı kahramanca müdafaa etmiştir. Fakat Rus Kuvvetlerinin azlığına rağmen ateş güçlerinin fazlalığı ve tesiri, Cevad Han'ın ve ahalinin bütün kahramanlıkları fayda etmeyerek mağlup olmalarına sebep olmuştur. Ayrıca, Gence ve Cevad Han, dışarıdan hiçbir yardım alamamıştır. Ruslar, Gence'yi işgal ettikten sonra kendilerini kahramanca müdafaa eden şehir halkını katletmek suretiyle cezalandırmışlardır. Gence'nin adı da Rus Çariçesi şerefine Yelizavetpol olarak değiştirilmiş ve camileri de kiliseye dönüştürmüştür (TEKİNER, 1971, s.40-41; CAFEROĞLU, 1932, s.8-9).

Rusların bu kanlı işgali olurken Osmanlı Devleti fiili hiçbir harekette bulunamadı. Sadece, hudut valileri Rus işgalleri hakkında merkeze bilgi vermekle yetindiler (SARAY, 1993, s.17). Gence'yi katliamlar yaparak işgal eden Ruslar, etraftan, özellikle Osmanlı Devleti ile İran'dan hiç bir tepki gelmediğini görünce istila hareketine devam etti. Daha önce Derbend, Şirvan ve Bakü Hanlıkları ile bir araya gelip bir nevi federasyon kurmuş olan Kuba Hanlığı, bu birliği muhafaza edememiş ve ortaya çıkan karışıklıktan istifade eden Ruslar da 1806'da, Derbend ve Kuba Hanlıkları işgal edilerek Rusya topraklarına katmışlardır (SARAY, 1993, s.18).

Gence'den sonra Rus işgaline en çok karşı koyan Hanlıklardan biri de Bakü Hanlığı idi. General Zavalış'in kumandasında 1806'da Bakü'ye hücum eden Ruslar ummadıkları bir mukavemetle karşılaşınca geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Üç ay sonra yeniden toparlanan Rus kuvvetleri, Başkumandan Prens General Tsitsianof komutasında Bakü'yü hem denizden hem de karadan kuşatmışlardır. Bu kuşatma esnasında, General Tsitsianof'un bir Azeri fedai tarafından öldürülmesi üzerine Ruslar kuşatmayı kaldırmak mecburiyetinde kaldı. Ertesi sene Ruslar, aldıkları takviye kuvvetleri ile birlikte Bakü önlerine geldiği zaman herkes zorlu mücadelelerin yapılacağını zannediyordu. Fakat, dışardan yardım alma ümidi kalmayan Bakü müdafileri, Ruslar'ın katliam yapmasından çekinerek 3 Eylül 1807 günü Rus hücumlarına mukavemet göstermeden teslim olmuşlar (ZEYNELOĞLU, 1924, s.175-176).

Bundan istifade eden Ruslar da şehri ve bölgeyi Rusya'ya ilhak ettiklerini ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise Çıldır Valisi kanalıyla Bakü'nün Rus işgaline uğradığını öğrenmiştir.

Ruslar'ın işgal ettiği diğer Azerbaycan Hanlığı ise Talış veya Lenkeran olarak bilinen Bakü'nün güneyinde uzanan verimli topraklar üzerindeki hanlık olmuştur. Güney Azerbaycan'a doğru uzanan Lenkeran Hanlığı, diğer Hanlıklar Osmanlı hakimiyetini benimserken, İran hakimiyetini benimsemişti. Bunun en büyük sebebi ise, İran'a daha yakın olmasıydı. General Kotliarevsky komutasında Talış-Lenkeran Hanlığına hücum eden Rus kuvvetleri, Türklerin mukavemetine rağmen, hanlığın merkezi Lenkeran'ı kuşatmaya muvaffak olmuşlardır. Fakat Lenkeran halkı kahramanca kendini müdafaa ederek Rus kuvvetlerini geri püskürttüğü gibi, General Kotliarevsky'yi de öldürmeye muvaffak olmuşlardır. Ne var ki, yeniden takviye kuvvetleri alan Rus birlikleri, 31 Aralık 1812' de Lenkeran Hanlığını da işgal etmeyi başarmışlardır.

Azerbaycan'a Rus istila hareketi, müttefikleri Gürcü topraklarından değil, Gence' den başlamıştı. Gence' den Lenkeran'a kadar uzanan sahil hanlıkları Rusya tarafından ilhak edildikten sonra, sıra şimdi Azerbaycan'ın iç kısımlarındaki hanlıklara gelmişti. Bu hanlıkların başında da ipekçiliği ile meşhur Şeki Hanlığı gelmekteydi. Bir zamanlar Rus baskısına dayanamayan Şeki, Ruslara meyleder gibi olmuş ise de, bir müddet sonra yeniden Rus hakimiyetini reddetmişti. 1803'deki bu olaydan sonra Ruslar, 1806'da kendilerine taraftar görünen Cafer Kulu Han'ın Hanlığın başına geçmesine yardımcı oldular. Fakat, Cafer Kulu Han'ın Rus taraftarı gibi hareket etmediğini gören Ruslar, yeniden entrikaya başlayarak 1815'de İsmail Han'ı Şeki Hanlığı'nın başına geçirdiler. Ne var ki, Ruslar, yaptıkları bu değişikliklerden bir türlü istedikleri neticeyi alamıyordu. Başa geçen Han, her şeyden evvel halkının iyiliği için çalıştığından, Rus nüfusu istediği gibi gelişemiyordu. Bu durum üzerine Kafkas Genel Valiliğine tayin edilen Ermeni asıllı General Yermelov, Rus birliklerini Şeki'ye sevk ederek bu hanlığı resmen ilhak ettiğini ilan etmiştir (BARTHOLD, 1971, s.402-403; CAFEROĞLU, 1940, s.21). Hiçbir yerden yardım alma ümidi olmayan halk, çaresiz bu Rus emrivakisine katlanmak mecburiyetinde kalmıştır.

Şeki'den sonra Rusların işgal ve ilhak ettiği Türk Hanlığı Şirvan olmuştur. Rusların Gürcistan'ı ilhak ettikten sonra kendilerine çekmeye çalıştıkları ilk Hanlıklardan biri olan Şirvan Hanlığı, 1820'ye kadar Rus baskı ve entrikalarına karşı koymaya çalışmış ve hatta Osmanlı Devleti'nden bir yardım alamayınca İran'dan yardım istemek mecburiyetinde kalmış bir hanlıktı. Ne var ki, Şirvan hanı Mustafa Han, bütün didinmelerine rağmen hiç kimseden yardım alamayınca üstüne sevk edilen Rus kuvvetlerine karşı koyamayarak İran'a sığınmak mecburiyetinde kalmıştır. Bir müddet sonra Ruslar, Şirvan'ın ilhak edildiğini ilan etmişlerdir.

Azerbaycan'da Rus işgalleri başlayınca Osmanlı Devletinden ilk yardım isteyen Hanlıkların başında Karabağ Hanlığı gelmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nden istediği yardımı alamayınca Karabağ Han'ı İbrahim Halil, İran'da Kaçar Hanedanı reisi Ağa Muhammed Han'a yaklaşmış ve hatta onunla birlikte Ruslara karşı mücadeleye dahi katılmıştı. Ancak, Ağa Muhammed Han'ın da Ruslardan çekinmesi neticesinde mücadeleyi durdurmak mecburiyetinde kalmıştır. Fakat, bir türlü bu duruma katlanamayan İbrahim Halil Han, Rus nüfusundan kurtulmak için İran'ın yeni hükümdarı Feth Ali Han'dan yardım istemiştir. İbrahim Halil Han'ın İran'dan yardım istediğini öğrenen Ruslar, bir gün Karabağ Hanının evine baskın yaparak bütün ailesini katletmişlerdir. Orada bulunmayan oğlu Mehdi

kulu Han'ı başa geçirmişler ise de, Rus entrikalarından bıkan yeni han, öldürüleceği endişesiyle İran'a kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. Bunun üzerine Ruslar da Karabağ'ı ilhak ettiklerini ilan etmişlerdir.(1822)

Ruslar'ın işgal ettiği Azerbaycan Hanlıklarının sonuncusu ise İlisu (Zakatala) Hanlığı'dır. 1803' ten beri Rus tazyiki altında olan İlisu Hanı Danyal Bey, etraftan yardım bulamayınca Şeyh Şamil kuvvetlerine katılarak mücadelesine silahlı olarak devam ettirmiştir. Çaresiz kalan halk da, Rus hakimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.

1825'de Nahcivan Hanlığı'nı, 1826'da da Revan Hanlığını işgal eden Ruslar, Aras Nehrine kadar Kuzey Azerbaycan'ın işgalini tamamlamışlardır. Devletlerarası hukuka aykırı bir şekilde Rusların yürüttüğü bu işgale hiçbir ülkeden protesto gelmemesi son derece manidardır. Rus işgali tamamlandıktan sonra İran'ın ve Osmanlı Devleti'nin dikkatlerini Kafkaslara , yani Azerbaycan'a çevirdiklerini görüyoruz (SARAY, 1993, s.19).

Rusların Azerbaycan Hanlıklarını bir bir işgal etmesi Güney Asya'da büyük menfaatleri olan İngilizleri telaşa düşürmüştür. Bir grup İngiliz subayının danışmanlık yaptığı İran ordusu, Lenkeran Hanlığının 1812'de Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine Rus kuvvetlerine karşı mücadele etmek istemiş ise de, başarılı olamamış ve yenilerek 1813 Gülistan Antlaşmasını (12 Ekim 1813) imzalamak zorunda kalmıştır. Rusların İranlıları yenmeleri ve Azerbaycan Hanlıkları'nı işgal etmesi Osmanlı Devleti ile İran'ı daha da yakınlaştırmıştır. Osmanlı Devleti İran'ı Rusya'ya karşı açıkça destelemeye başlamıştır (SARAY, 1990, s.63). İngilizler'in ve Osmanlılar'ın teşviki ile İranlılar, Kafkaslar'da uğradıkları kayıpları telafi edebilmek ümidiyle Rusya ile yeniden mücadeleye girişmişlerdir. İranlılar yenilince bugünde geçerli olan Aras Nehri hudut olmak üzere 10 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşmasını imzalamışlardır (ARMAOĞLU, 1994, s.574).

Şubat 1917 Rusya devrimiyle bu coğrafyada yeni bir dönem başlamıştır. Mart 1917 yılında Transkafkasya'nın yönetimi için Rusya Geçici Hükümeti tarafından Transkafkasya Özel Komitesi adında geçici bir organ oluşturulmuştur. Bu komite, devlet duması içinde bölgenin milli gruplarını temsil eden vekillerden oluşmaktaydı.

Bolşeviklerin 11 Kasım 1917 tarihli Ekim İhtilalinden sonra, Transkafkasya'nın siyasal ve sosyal örgütleri, Rusya'da Kurucu Meclis oluşturuluncaya kadar, bölgenin geçici

hükümeti olarak Tiflis'te Transkafkasya Komiserliğini oluşturmuşlardır. Zakavkom adıyla bilinen bu hükümetin 11 üyesi bulunmaktaydı. 26-28 Kasım 1918 tarihinde Kurucu Meclis için seçimler yapıldıysa da, 5 Ocak 1918 tarihindeki ilk toplantısının ardından Meclis, Bolşevikler tarafından dağıtılmıştır. Kurucu Meclisin dağılmasından sonra bu kurumun Transkafkasya'dan olan üyeleri 10 Ocak 1918 yılında yaptıkları toplantı sonucu Transkafkasya Seymi'ni kurmuşlardır. Seym, 9 Nisan tarihinde, Transkafkasya'yı "bağımsız, demokratik, federatif" bir cumhuriyet olarak ilan etmiş ve ilk hükümeti oluşturmuştur. Yeni hükümetin temel görevleri arasında Anayasayı hazırlamak, sınırları belirlemek, savaşa son vermek, anarşi ve karşı devrimci güçleri bastırmak, toprak reformu yapmak yer almaktaydı. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Seym temsilcileri arasında iç ve dış siyasete ilişkin konularda önemli fikir ayrılığı bulunmaktaydı. Seym içindeki derin fikir ayrılıkları ve iç çekişmeler sonucu, 26 Mayıs 1918 yılında Gürcistan'ın kendi bağımsızlığını ilan etmesiyle, bu organ da feshedilmiştir (İSMAİLOV, 1993, s.203).

1917 Rus Bolşevik ihtilali sonrasında Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan gibi bağımsız cumhuriyetler kurulmasından sonra, Osmanlı Devleti bölge devletleri ile antlaşmalar yapmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetleri arasında petrol sevkiyatı ile ilgili yapılan antlaşmada; Bakü ile Batum arasındaki petrol kaynaklarının mevcut vaziyetlerini muhafaza etmeleri, her ülkenin kendi sınırları içerisinde kalan petrol kaynaklarını korumaları, konulacak vergiden, her ülkenin, toprakları üzerinde bulunan petrol kaynaklarının zenginliği nispetinde pay alacağı hususlarına da yer verilmiştir.

11 Ağustos 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında yapılan ikili antlaşmada ise, geniş muhtevalı bir çerçeve çizilmiştir. Bu antlaşmada, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin sınırları tespit edildikten sonra, iktisadi ve siyasi konulara ilaveten, askeri alanda da; Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti tarafından talep olduğu takdirde, Osmanlı Devleti Hükümetinin Azerbaycan'da düzen ve iç güvenliği sağlamak için gerekirse askeri yardımda bulunabileceği, Bakü Limanındaki tesisler ile Hazar Denizi'ndeki gemi vesaire nakliye araçlarının askeri maksatlarla kullanılması için Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti dahilindeki yollardan askeri nakliyat için istifade edebileceği de yer almıştır.

Bu gelişmeler sonucu 1918’de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin varlığı 1920 yılına kadar sürmüştür.14 Mart -14 Nisan 1918 tarihlerinde tam bir ay devam eden Trabzon Konferansı’nda Türk, Azeri, Gürcü ve Ermeni taraflar arasında altı genel ve birçok da özel oturum yapılmıştır. Görüşmeler sırasında taraflar arasındaki en önemli problemler, 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Barışı’nın Trans – Kafkasya (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) tarafınca kabul edilmemesi ve Türk tarafına bu antlaşma ile verilen hakların iade edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Türk tarafı Rusya ile imzaladığı bu antlaşmayı yürürlüğe koyarak Kafkasya’daki durumunu kuvvetlendirirken, henüz bağımsızlığını ilan etmemiş olan Kafkas tarafı ise, Bolşeviklere muhalefet ve bölgede yalnız kalmanın da verdiği endişelerle antlaşmayı kabul etmeyerek Türk heyetine karşı direnmektedir. Türk tarafı ise, bu durum karşısında, Kafkas cephesindeki askeri harekâtını zaman zaman sürdürerek, Trans – Kafkasya ‘ya Brest – Litovsk Barışı’nı kabul ettirmeye gayret göstermiştir. Trabzon Konferansı’nın sona ermesiyle birlikte Tiflis’teki ilk gelişmeler, Türkiye aleyhine gerçekleşen faaliyetler ve Trans – Kafkasya’nın bağımsızlığı konularıdır. Türkiye’nin Kafkasya politikaları arasında, Türkiye ile Rusya arasına tampon bir devletin girmesi öncelikli olarak istenmiştir. 22 Nisan 1918 tarihinde Türkiye’nin isteği ve dayatmasıyla da Azeriler, Gürcüler ve Ermeniler Rusya’dan ayrıldıklarını bildirerek, bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Batum Konferansı’na Türkiye ve bu bağımsız devletler de katılmıştır. Batum müzakereleri 11 Mayıs 1918’de başlamış ve 8 Haziran’a kadar devam etmiştir. 26 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis’te çok önemli gelişmeler oldu.23 Şubat 1918’de kurulan Trans – Kafkasya Meclisi olan Seym kendi kendisini feshetti. Aynı gün Almanların desteğini alan Gürcüler de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bundan iki gün sonra 28 Mayıs’ta Azerbaycan Cumhuriyeti adıyla bağımsız bir devlet daha kuruldu. Azerbaycan’ın bağımsızlığından sonra yapacak fazla bir şey kalmadığını gören Ermeniler, 30 Mayıs’ta bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu tarihten sonra Batum görüşmeleri ayrı ayrı heyetler halinde yapıldı. Osmanlı heyet, Gürcü ve Ermeni heyetleri arasındaki görüşmeler 8 Haziran’a kadar devam etti. 4 ve 8 Haziran 1918 tarihlerinde Türkiye ile bu Kafkas devletleri arasında toplam yirmi tane antlaşma imzalandı. Osmanlı Devleti bu antlaşmalar sayesinde, Kafkasya’nın tamamında kendi nüfuz ve otoritesini sağlam temeller üzerine oturtmuş oldu (ŞAHİN, 1990, s.89).

27- 28 Nisan 1920 yılında Azerbaycan, XI Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş ve bu tarihten sonra tüm iktidar Bolşeviklerin oluşturduğu Azerbaycan Geçici Devrimci Komitesi’nin eline geçmiştir.1920’de Bakü’de Birinci Doğu Halkları Kurultayı’nın toplanması, 3. Enternasyonal’in 2.Kongresi’nde kararlaştırıldı.

Sovyet döneminde Azerbaycan'ın ilk Anayasası 19 Mayıs 1921 yılında Birinci Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kurultayında kabul edilmiştir. Sosyalizm toplumu kurmayı amaçlayan bu Anayasa, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSC) 1918 Anayasasının benimsediği ilke ve prensiplere dayanmaktaydı. Mart 1922 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Rusya'nın baskısıyla Transkafkasya Federasyonunu oluşturmuşlardır. Daha sonra 30 Aralık 1922 tarihinde Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile birlikte Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya'dan oluşan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği kurulmuştur. Bu dönemde Azerbaycan'ın 1921 Anayasası, 1922 TSFSC ve 1924 SSCB Anayasalarına uygun hale getirilmiştir.

28 Nisan 1920 tarihinden 12 Mart 1922 tarihine kadar Neriman Nerimanov Azerbaycan Devrim Komitesi'nin, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Halk Komiserleri Sovyet'inin, Savunma Şurası'nın başkanı olarak çalıştı (<http://www.turksolu.org/58/adiguzel58.html>).

1936 yılında "Stalin Anayasası"nın kabulünden sonra bu Anayasaya uygun olarak, 14 Mart 1937 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin ikinci Anayasası kabul edilmiştir. Ayrıca bu tarihten itibaren TSFSC'ni oluşturan cumhuriyetler doğrudan doğruya SSCB'nin üyeleri olmuşlardır (MILMAN, 1971, s.70).

7 Ekim 1977 yılında SSCB'nin yeni Anayasasının kabul edilmesiyle, Azerbaycan'da 21 Nisan 1978 yılında üçüncü Anayasa kabul edilmiştir.

1988'den sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu üzerine gelişen olaylar sonrası 23 Eylül 1989 yılında Azerbaycan SSC Ali Sovyeti Egemenlik Hakkında Kanun'la Azerbaycan'ın egemen cumhuriyet statüsü güçlendirilmiştir. 18 Mayıs 1990 yılında 1978 Anayasasında köklü değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır. Aynı tarihte Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı makamının oluşturulması hakkında kanun kabul edilmiştir.

1920'den itibaren 70 yıllık bir süreyle Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Azerbaycan 1990'da Sovyetlerin dağılma sürecine girmesiyle bağımsızlık hareketlerine sahne olmuştur. Azerbaycan Halkının bağımsızlık isteği 19-20 Ocak 1990 tarihinde Sovyet ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmışsa da, bağımsızlık hareketinin önüne geçilememiştir. Bu olaylardan sonra bağımsızlık hareketleri daha da hızlanmış, ülkede geniş bir taban desteği bulan Halk Cephesi Hareketi'nin baskısıyla 30 Eylül 1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir.

1992 baharında Azeri – Ermenistan savaşındaki askeri başarısızlıkların ardından Ayaz Muttalibov başkanlıktan istifa etti. Daha sonra Muttalibov demokratik seçimleri önlemek ve yeniden başkanlığa geri dönmek için birtakım entrikalar düzenlerken Azeri Ordusu Milli Halk Cephesi desteğinde Azeri Parlamentosu'na girdi. Haziran 1992'de yapılan demokratik seçimlerde Ebulfez Elçibey Milli Halk Cephesi başkanı olarak oyların %59'unu aldı.

100. Elçibey Dönemi

Elçibey yönetimi bir taraftan Ermenilerle devam eden Karabağ problemini çözmeye çalışırken diğerk taraftan iç düzeni sağlamaya gayret göstermiş, Sovyetler Birliği döneminden kalma eski yapıyı süratle değiştirme yoluna gitmiştir. Ancak, devralınan ağır sosyal ve ekonomik problemler ve kadro yetersizliği birçok reformun yapılmasına engel olmuştur. Bunun yanında tekrar Latin Alfabesine geçilmiş, Devlet Dili Anayasa'da “Türk Dili” olarak belirlenmiş, Azerbaycan'daki Rus Ordusu çıkarılmış, ilk defa milli para “Manat” tedavüle çıkarılarak kullanılmaya başlanmış, uluslararası bir çok kuruluşa üye olunmuş, başta Türkiye olmak üzere dünya ülkeleri ile ekonomik, sosyal, kültürel, diplomatik ilişkilere girilmiştir. Yine bu dönemde ilk defa toprak ve tarım reformu çalışmaları yapılmış, ordunun modernizasyonu sağlanmış, Türkiye ile karşılıklı öğrenci transferi başlatılmış, Azerbaycan'da Türk Dili ile eğitime itibar kazandırılmıştır. Başta Yabancı Sermaye Kanunu olmak üzere, Özelleştirme, Bankacılık, Sigortacılık gibi önemli yasalar çıkarılmıştır. Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi ilk defa bu dönemde gündeme getirilmiştir.

Muttalibov'un halktan kopuk politikaları, Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) güçlenmesi, Dağlık Karabağ sorununda üst üste gelen başarısız sonuçlar, yeni lider arayışlarını hızlandırmıştır. 7 Haziran 1992'de yapılan başkanlık seçimini Ebulfeyz Elçibey, oyların yaklaşık %64'ünü alarak kazanmıştır. Azerbaycan Halk Cephesi, anti-komünist ve milliyetçi cephe hareketinin öncüsü olmuştur. Halk Cephesi'nin programı; bağımsız bir Azerbaycan'ın yaratılmasını, halkın hürriyetinin korunmasını, Komünist Parti'nin yasaklanmasını, etnik azınlıkların korunmasını ve İran Azerileri ile daha yakın ilişkilerin kurulmasını içermiştir.

Elçibey'in iktidarı döneminde, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çok olumlu bir havaya girmiştir. Türkiye ile ilişkilerine iktidara gelmeden önem veren ve özellikle Anavatan Partisi ile yakın ilişkiler kuran Elçibey, her konuda Türk modelini benimseyeceklerini belirtmiştir. İran ve Rusya ile daha mesafeli bir politika sürdürmüştür. Türkiye ile Azerbaycan ekonomik,

politik ve kültürel boyutta çok sayıda antlaşma imzalamışlardır. Özellikle Türkiye'nin askeri eğitimde yardımları Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı mücadelesinde önemli rol oynamıştır (Hürriyet Gazetesi, 16 Haziran 1992).

Dağlık Karabağ'dan ve Ermenistan'dan Azeriler ülkelerine dönmeye başlamışlardır. Savaş, göç hareketleri, yeni dengeler ve arayışlar, Moskova'nın bazı uygulamaları, ülke ekonomisini çökertmiştir. Ermenilere karşı gerçek anlamda bir ordu oluşturulamamış ve esas olarak bu nedenle istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır Elçibey, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili tüm barış görüşmelerinde mutlaka Türkiye'nin de yer alması için çaba harcamış ve Rusya'ya bu durumu kabul ettirmeye çalışmış, ancak Türkiye ise, her zaman Elçibey'e beklediği desteği verememiştir (SÖNMEZOĞLU, 2004, s.18).

Suret Hüseyinov'un Gence'de kışlalara saldırması ve kısa sürede bölgede etkili olması, Elçibey'in sonunu hazırlamıştır. Savaşta yenilgiden Elçibey'i sorumlu tutan Hüseyinov ondan istifa etmesini istemiştir. Bu aşamada Türkiye aktif olarak Azerbaycan'da siyasi istikrarın sağlanması için girişimlerde bulunmuş ve Elçibey, Aliyev ve muhalefet lideri itibar Mehmedov arasında bir koalisyon öngören formülü ortaya atmış, ancak beklediği olumlu sonucu alamamıştır Türkiye ve ABD'nin açıkça Elçibey'i desteklemelerine rağmen Hüseyinov'un doğal olarak Rusya'nın ve başarısızlıklardan yorulmuş Azeri halkının dediği olmuş ve Elçibey Bakü'den ayrılmıştır. Azeriler'in kurtarıcı olarak gördükleri Haydar Aliyev başa geçmiş ve isyancı Hüseyinov'u başbakanlığa atamıştır.

Yaklaşık 1 yıl süren Elçibey döneminde Kelbecer Ermeniler tarafından işgal edilmiş, bir yandan da Suret Hüseyinov Gence'de isyan hareketi başlatmıştır. Ağır problemler karşısında zor durumda kalan Elçibey Nahçıvan Milli Meclis Başkanı Haydar Aliyev'i göreve davet ederek kendisi Nahçıvan'a çekilmiştir.

101. Haydar Aliyev Dönemi

Aliyev, SSCB döneminin önemli isimlerinden biridir. Azerbaycan'da KGB Başkanlığı ve 1969–1982 yılları arasında Komünist Parti Birinci Sekreterliği görevinde bulunmuş, daha sonra 1988'e kadar Moskova'da Politbüro üyeliği yapmıştır. Aliyev'in büyük politik deneyimi, bürokratik mekanizmaları yakından tanınması, Rus devlet geleneğini iyi bilmesi, ona etkin yaklaşımlar ve politikalar izlemesinde yardımcı olmuştur.

Aliyev'in başa geçtikten sonraki politikalarına bakıldığında, bilinen özelliklerini çok iyi kullandığı görülmüştür. Ülke, gerçekten tam bir kaos içine girmiş, savaş ve Hüseyinov'un başkaldırısı yanında, etnik azınlıklar da çeşitli taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Bu başkaldırılardan, Lezgiler'inki gerçekten önemli bir yer tutmuştur. Aliyev iktidara gelince Rusya, Azeriler'in yanında yer almış ve Haziran 1993'de merkezi Moskova'da bulunan Lezgi Siyasal Cephesini kapatmıştır. Ayrıca Elçibey dönemindeki Lezgi haklarının tanınması yolundaki baskısı da sona ermiştir (KÜREVİ, 1998, s.78-82) .

Bu aşamada Aliyev, ilk olarak ülke içindeki karışıklıkları çözmeye çalışarak istikrarın sağlanabileceğini halka göstermiş, bunun sonucunda bir referandum yaparak Elçibey'i saf dışı bırakmıştır (Milliyet Gazetesi, 30 Ağustos 1993).

7 Aralık 1995'de, yani ülkedeki ilk çok partili seçim ve Aliyev'in zaferinde sonra Cumhurbaşkanı Demirel, Azerbaycan'a gitmiştir. Bu ziyaret sırasında Süleyman Demirel, Azerbaycan Parlamentosu'nda da bir konuşma yapmış ve iki ülke için önemli gördüğü konuları değerlendirmiştir. Ziyaretin gündemini, ikili ilişkilerin geliştirilmesi dışında, Dağlık Karabağ ve Bosna-Hersek sorunları oluşturmuştur Demirel, sürekli bir barış için tüm tarafların ellerinden geleni yapmalarını istemiştir (Milliyet Gazetesi, 8 Aralık 1995).

Nisan 1996'da Başbakan Mesut Yılmaz'ın Azerbaycan ziyareti geçmiştekilerin yanında biraz daha mesafeli geçmiştir. Türkiye'de Ermenistan ile Alicant Sınır Kapısının açılmasının konuşulması bu ülkede tedirginlik yaratmıştır. Yılmaz-Aliyev zirvesinin ağırlıklı konusu, bir hafta sonra Moskova'da gerçekleşecek Clinton-Yeltsin Zirvesinde ele alınması beklenen Dağlık Karabağ sorunu olmuştur Yılmaz, Azerbaycan'ın beklentilerini karşılayarak Dağlık Karabağ sorunu çözülmeyen Ermenistan ile ilişkilerin tam olarak gelişemeyeceğini belirtmiş ve sorunun çözülmesi için Türkiye'nin elinden geleni yapacağını açıklamıştır (Hürriyet Gazetesi, 15 Nisan 1996).

Aliyev'in seçimi kazanmasından sonra, ülke içindeki konumu daha da güçlenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ile ilişkiler yeniden yoğun bir tempoya girmiştir. Gerçi seçimlerden önce Azerbaycan'da tarihi İpek Yolu Zirvesi düzenlenmiş ve buna Demirel katılmıştır. Daha sonra iki ülke arasında değişik düzeylerde ziyaretler sürmüştür. 29 Ekim 1998'de Ankara Deklarasyonu'nun imzalanması iki ülke açısından da önemli bir adım oluşturmuştur. Petrol

boru hattı konusunun gittikçe olumlu bir havaya girdiği bu süreçte, ilişkilerin ana eksenini bu konu oluşturmuş ve temaslar yoğun bir şekilde sürmüştür. Bu doğrultuda 15-17 Şubat 1999 tarihleri arasında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tevfik Zülfigarov Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyarette, iki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak gözden geçirilmiş ve 1997 tarihli Stratejik İşbirliği Deklarasyonu'nun ilişkileri geliştirmede temel olacağı düşüncesi yinelenmiştir.

11. Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu

38°–25° kuzey enlemleri ile 44°–50° doğu boylamları arasında bulunan Azerbaycan ise Orta Asya, Ortadoğu ve Ön Asya'nın ortasında, Kafkas dağlarının güneydoğu yamaçlarında yer almaktadır. Yüzölçümü 86.660 km², ülke sınırlarının toplam uzunluğu 3.660 km'dir. Kuzeyden Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatıdan Gürcistan, güneyden İran, güneybatıdan Ermenistan ve Türkiye, doğudan Hazar Denizi ile sınırlanmıştır. Türkiye ile doğrudan sınırı ancak Nahçıvan Özerk Bölgesi ile olan 12 km'lik bölgedir. Azerbaycan, Nahçıvan Özerk Bölgesi ile Dağlık Karabağ Özerk Yönetim Birimi'ni de içine almaktadır.

Topraklarının %50'si dağlık alanlardan oluşan ve denizden 657 metre yükseklikte bulunan Azerbaycan'da dağlık alanlar Büyük Kafkasya, Küçük Kafkasya ve Talış dağlarından meydana gelmektedir. En yüksek yeri olan Tufan Dağı 4.489 metredir. Hinal Dağı, Deli Dağı ve Kedi Dağı önemli dağlardır. Azerbaycan topraklarının %40'ı aşkın bölümü düzlüklerden oluşmaktadır. Yükselen dağ zirveleri, 2000 metreye kadar ulaşan yaylalar, ovalar ve bozkırların yanı sıra deniz yüzeyinden alçakta bulunan toprakları da vardır. Kur-Aras Ovası en büyük düzlüktür. En büyük gölü, 17,5 km² ile Hacıkabul Gölü'dür. Sarısu, Candakar, Açınonur, Büyük Sur ve Göygöl ise diğer gölleridir. Ülkede Mingeçevir, Sarsank, Ceyranbatan ve Arapçay barajları bulunmaktadır.

Ülkenin iklimini, Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyden gelen soğuk hava kütleleri, Küçük Kafkas Dağları'nın güneyden gelen sıcak ve tropik hava akımları ile Hazar Denizi etkilemektedir. Azerbaycan iklimi, dünyadaki 11 iklim çeşidinden dokuzuna sahiptir. Ancak hakim olan, subtropikal iklim tipidir. İç kesimler yazları sıcak ve kurak, kış aylarında ise ılıman ve soğuktur. Yıllık ortalama sıcaklık 12 derece civarındadır. Ülkede görülen iklim

çeşitliliği, tarım ürünlerinde de çeşitliliğe olanak sağlamaktadır (Azerbaycan Ülke Raporu,2002).

12.Azerbaycan'ın Demografik Yapısı

2004 yılı sayımı tahminlerine göre Azerbaycan'ın nüfusu 8,3 milyondur. 1959–70 yılları arasında %2 olan yıllık nüfus artış oranı 2000–2003 döneminde %0,8 olarak belirlenmiştir. Nüfus artış hızındaki bu düşüşün sebepleri, doğum oranınının 1990'da 1,000 kişi başına 26,3 iken 2003'te 14'e düşmesi ve 1990'lardaki göçtür. Ölüm oranı ise 1990'dan günümüze sabit kalmıştır. Nüfusun %26,4'ünü 0–14 yaş grubu, %65,7'sini 15–64 yaş grubu, %7,8'ini de 65 yaş ve üzeri oluşturmaktadır. Nüfusun %97'si okuma yazma bilmektedir. Nüfusun çoğunluğunu Şii Müslümanlar oluşturmaktadır. Sünni Müslümanların oranı %30'dur.

2003 yılı rakamlarına göre nüfusun %51,5'i şehirlerde yaşamaktadır. 1989'daki oranın %53,9 olduğu göz önünde bulundurulursa, şehirleşmenin tersine bir hareketin söz konusu olduğu söylenebilir. Genellikle şehir ve kasabalarda yaşayan etnik azınlıkların göçü sürmüştür. Bunun yanı sıra, Azerilerin yarısının yaşadığı kırsal kesimdeki nüfus artışı daha yüksektir.

Nüfusun %91'ini Azerilerin (Azerbaycan Türklerinin) oluşturduğu ülkenin en önemli özelliklerinden biri, pek çok etnik grubu bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin nüfus ve göç politikaları sonucunda Azerbaycan'a yerleşen Ruslar, ülkedeki (Lezgilerden sonra) ikinci büyük azınlık grubunu oluşturmaktadır. 1939 yılı Rusların Azerbaycan'da en yüksek oranda bulunduğu yıldır.

1939 yılında Rusların toplam nüfus içindeki oranı %16,5'tir. 1989 son Sovyet nüfus sayımına bakıldığında Rusların oranınının %5,6'ya düştüğü görülmektedir. Bu düşme temayülü diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde yaşananlarla paralel özellikler taşımaktadır. Rusların Azerbaycan'dan ve diğer eski Sovyet ülkelerinden Rusya'ya göç hızı son 20–30 yılda artış göstermiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, özellikle bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bu ülkelerde yaşanan çatışmalar ve savaşlardır (Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu, Gürcistan'ın Abhazya sorunu, Tacikistan iç savaşı vs.). Bir başka

nedense, bu ülkelerde yaşayan Rusların, Sovyetler Birliği döneminde sosyo-ekonomik alanda elde ettikleri üstünlükleri yavaş yavaş kaybetme trendine girmiş olmalarıdır.

Tüm bu nedenlerden dolayı 1999 yılında yapılan sayımlara göre Rus nüfusun oranı %1,8'e düşmüştür. Rusların doğum oranı yaşadıkları ülkelerin yerli halkının doğum oranından her zaman daha düşük olmuştur. Azerbaycan'daki yerli Rusların büyük çoğunluğu başkent Bakü'de ve ayrıca Gence, Sumyagıt, Mingeçevir ve diğer kentlerde yaşamaktadırlar. Azerbaycan'daki yerli Ruslar, Azerbaycan ile BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini, Rusça'nın Azerbaycan Türkçesi ile aynı statüye sahip olmasını ve çifte vatandaşlığa sahip olmayı talep etmektedirler (ULUDAĞ,1992,s.265).

Azerbaycan'da yer alan bir başka etnik grup, Azerbaycan kimliğinin ortaya çıkmasında da önemli etkileri bulunan Ermenilerdir. Ermenilerin ülkedeki nüfusları da Ruslarınkiyle aynı nedenlere bağlı olarak azalma eğilimindedir. 1970'li yılların başından itibaren Ermenilerin nüfus içindeki oranı %12'den %8'e kadar azalmıştır. Öte yandan Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinde güvenlik ve emniyet işlerinde işe alınmada Ermenilere her zaman Azerilerden daha ayrıcalıklı davranılmıştır. Bu nedenle Azerbaycan'daki öteki tanımlamasında Ermeniler en ön sırayı almaktadırlar. Bağımsızlıktan sonra yaşanan Dağlık-Karabağ sorunu, Azeri-Ermeni ilişkilerine büyük zarar vermiştir. Sorun başlamadan önce Ermenilerin yaşadığı Dağlık Karabağ'ın sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi çok daha yüksekken ve Ermeniler kendi kiliselerine, okullarına, üniversitelerine, gazete ve diğer yayınlarına sahipken, sorun başladıktan sonra iki grup arasındaki etnik ilişkilerin gerginleşmesi neticesinde Ermenilerin yaşadığı Sumyagıt, Bakü ve Gence'de Ermenilere karşı tepkiler artmış ve Ermenilerin büyük bölümü Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalmışlardır. Bugün Azerbaycan'da yaşayan 110-120 bin Ermeni, Dağlık Karabağ ve Bakü'de yoğunlaşmış durumdadırlar.

Eski Alban kabilelerinden olan Utilere dayanan Udinler, Azerbaycan'daki bir diğer azınlık grubunu oluşturmaktadır. Hıristiyan olan bu grup Ermeni Grgoryan mezhebine bağlıdır. Sayıları 6.000 civarında olan Udinlerin tamamına yakını Gabele ilçesinin Hic köyünde yaşamaktadır. Kullandıkları dil Udince, Lezgice'ye yakın bir dildir.

İngiloyçlar, Azerbaycan'ın kuzeybatısında Balaken, Zaga-tala ve Gaks ilçelerine bağlı köylerde yaşamaktadırlar. İngiloyçlar, Alban kabilelerinin günümüzdeki temsilcileri olarak

kabul edilmektedirler. Sovyetler Birliği döneminde Müslüman İngiloyçlar kendilerini Azerbaycanlı, Hıristiyan olanlar ise Gürcü olarak tanımladıkları için bu dönemde böyle bir etnik grubun adı kayıtlarda geçmemektedir. Gürcüler doğu lehçelerinden bir ile konuşmaktadırlar.

Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yaşayan Dağistanlı etnik gruplar, Müslüman olmaları nedeniyle Azerbaycan Türklerine kültürel olarak en yakın topluluklardandır. Lezgiler, Avarlar ve Tsahurlar kuzeyde birlikte yaşadıkları Azerbaycan Türkleri ile birlikte Sünni İslam'ın ülkedeki temsilcisidirler. Bu gruplar Azerbaycan Türkçesi'ni çok iyi konuşmaktadırlar. Nüfusa oranları %0,4 ile %1 arasında değişmektedir. Lezgilerin büyük çoğunluğu Kuzar bölgesinin yanı sıra, Hamaz, Kuba ve Gebele'de yaşamaktadırlar. 1999 sayımına göre nüfusa oranları %2,2'dir. Azerbaycan okullarında Lezgice de okutulmaktadır. Kendi radyo ve gazetelerine de sahip olan Lezgiler bütün partilerde Azerilerden sonra etkin olarak temsil edilen ikinci grubu oluşturmaktadırlar. Balaken ve Zagatala bölgelerinde yaşayan Avarlar, bir diğer Dağistanlı gruptur. Avarca'nın Azeri diline yakın olması, Azeri kültürünün Avarlar arasında yaygınlaşmasına neden olmuştur. Parlamentoda Avar milletvekilleri yer almaktadır. Azerbaycan'ın kuzeydoğusundaki dağ köylerinde yaşayan Kanalıklar, Kızırlar ve Buduglardan oluşan şah dağlılar Azericeyi çok iyi kullanan bir başka azınlık grubudur.

Azerbaycan'ın güneyinde yoğunlaşmış olan etnik gruplar İran dilini kullanan etnoslar olarak tanımlanabilir. Talışlar, Tatlar ve Kürtlerin içinde bulunduğu İran dilini kullanan ve çoğu şiilerden oluşan etnoslar ülkenin tarihinde, ekonomik ve kültürel hayatında etkin rol oynamışlardır. Ağırlıklı olarak Lenkeran, Astara, Masallı ve Lerik bölgelerinde yaşamaktadırlar. Talışların toplam nüfusa oranı %1'dir. Talışların yoğun olarak yaşadığı yerlerde Talışa dersleri verilmektedir. Fakat Talışların tamamı Azerbaycan Türkçesi'ni çok iyi bir biçimde konuşabilmektedir. Talış Sedo isminde bir gazeteleri vardır. Bağımsızlığın ilan edildiği ilk yıllarda güçlü Türk milliyetçiliği nedeniyle bölgede gerginlikler yaşanmaya başlamış, bunun akabinde Talış Halk Partisi kurulmuş fakat adı daha sonra Halkların Eşitliği Partisi olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın bölge komutanlarından Albay Aliikram Hmbetov, Ağustos 1993'te bölgede "Talış Mugan Cumhuriyeti'ni ilan etmiş ve isyan başlatmıştır. Fakat devlet gleriyle girdiği ilk çarpışmada yakalanmış ve hapse atılmıştır. Bir başka şii grup olan Kürtler; Laçın, Kelbecer ve Nahçivan zerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. 1994–95 yılları arasında Ermenistan'ın, işgal altındaki Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan ayıran Kelbecer, Laçın, Zengilan ve Gubatlı bölgelerinde

Kürt muhtariyeti adı altında kendi kontrolü altında tampon bölge oluşturmaya kalkışması Azerbaycan otoritelerini Kürt meselesi konusunda hassas olmaya zorlamıştır. Güneyde yaşayan bir başka grup olarak yukarıda adı geçen Tatların bir bölümü Müslüman, bir bölümü de Hıristiyan'dır ve Ermeni Gregoryan kilisesine mensupturlar. Bu durum, onların Ermenileşmesine yol açmıştır.

Bağımsız Devletler Topluluğu içinde yapılan demografik mukayeseler de bu durumu göstermektedir. Başta da belirtildiği gibi Türk cumhuriyetleri nüfus yönünden güçlü durumdadır. Bu gün dünyada yaşayan tahminen 250 milyon civarındaki Türk kökenli nüfusun yüzde 42'si Bağımsız Devletler Topluluğu içinde yaşamaktadır. Bağımsız Diçin'deki nüfusun demografik yapısı incelendiğinde Türk nüfusunun veludiyeti açıkça görülmektedir. 1989 yılında SSCB'de yıllık ortalama doğum, ölüm ve tabii artış oranları ile Türk Cumhuriyetlerindeki aynı artış oranları mukayeseli olarak gösterilmiştir (ULUDAĞ-MEMEDOF,1992,s.52).

Azerbaycan'da yaşayan Yahudiler önemli bir grup olarak nitelendirilebilir. Zira Azerbaycan'ın kültür, ilim ve eğitim hayatında önemli bir yere sahiptirler. Son 20–30 yıl içerisinde İsrail ve Batı ülkelerine göç etmelerine bağlı olarak sayıları bir hayli azalmıştır. Nüfusa oranları %0,4 dolayındadır. Avrupa kökenli Yahudiler çoğunlukla Rusça konuşurken, dağılı Yahudiler Azerice konuşmaktadırlar.

Azerbaycan'daki etnik gruplar içerisinde Kırım'dan, Kazan'dan Nagay'dan ve Astrahan'dan gelen Tatarları da saymak gerekmektedir. 1999 sayımına göre sayıları 28 bin olan Tatarlar, genellikle şehirlerde yaşamaktadırlar. Milli benliklerini koruma konusunda önde gelen gruplardandır.

Bugün Azerbaycan'ın etnik dağılımı, 20. yüzyılın başında olduğundan çok farklıdır. Ülke, nispeten daha homojen bir yapı arz etmektedir. Zira Azerilerin nüfusa oranı 1926'da %62,1 iken, bu oran günümüzde %91'dir.

13.Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Jestratejik Önemi

Hazar Bölgesi, çok çeşitli sebeplerden dolayı tarih boyunca önemini korumuş ve halen de önemini korumaktadır. Her zaman stratejik önemi bulunan bölge, bazen ticari açıdan bazen

de askeri açıdan ön plana çıkmıştır. Günümüzde ise zengin enerji kaynakları nedeniyle dünya gündemine girmiş ve uzun yıllar da gündemden düşmeyecek gibi görünmektedir.

Lord Curzon, 1898’de Hindistan valisi olmadan önce “Türkistan, Afganistan, Transhazar ve İran benim gözümde, itiraf etmeliyim ki, dünyaya hükmetmek için oynanan bir satranç oyununun taşlarından başka bir şey ifade etmez” demiştir (ŞEN, 2005, www.turksam.gov.tr).

Kafkasya; yukarıda bahsedildiği gibi Avrupa, Asya, Afrika Kıtalarının buluşma noktasındaki Menteşe ve bu menteşe üzerine vurulmuş kilit ve de kilidi açan anahtar değerindeki Anadolu’nun, bir uzantısı ve bütünleyicisi konumundadır. Kafkaslar, kıtaları kapsayan coğrafya bütünlüğü, kuzey-güney bağlantılarından biridir. Kafkasya; Karadeniz yolu ile Avrupa içlerine, Hazar Denizi yolu ile Asya içlerine ulaşma imkanı verir. Böylece sadece kuzey-güney istikametinde değil doğu-batı arasında da bağ oluşturur (İLHAN, 1999, s.51).

Bölgeyi Kafkasya Ötesi (Transkafkasya veya Güney Kafkasya) ve Kuzey Kafkasya olarak bölen Kafkasya Dağları, ekseri Pirene Dağları ile karşılaştırılmaktadır. Pireneler’de olduğu gibi, Kafkasya’da da ulaşım zordur. Bu özelliği ise, buradaki halkların izole kalmasına, dolayısıyla yerli halkların yabancılara karşı, güvensiz davranmaları sebep olmuş ve bu özellik, bölgenin düşmanlar tarafından işgalini zorlaştırmıştır (DEVLET, 1998, s.1924).

Kafkasya’nın coğrafi konumuna bakıldığında buranın Avrupa-Afrika-Asya ana kolları arasına girmiş olan ve 5.000 km uzunluğundaki, Akdeniz-Ege Denizi-Boğazlar ve Marmara Denizi-Karadeniz-Hazar Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin oluşturdukları bir su koridorunun doğu ucunda bulunan, aynı zamanda Hazar Denizi ile de doğuya sokulmuş ve bağlanmış bir konumda olduğu görülür (MÜTERCİMLER, 1993, s.35).

Ayrıca, Fırat ve Dicle ırmakları da, bu koridoru ortaya çıkaran Hazar Denizi ile Karadeniz ve Akdeniz’in, Hint Okyanusu’na kolaylıkla bağlanmalarını sağlayacak bir vaziyet ve istikamete haiz bulunmaktadır. Bu durumda Kafkasya kuzey-güney ve doğu-batı yollarının birleştiği bir bölge olmuştur (BERKOK, 1988, s.10).

- Kafkasya Jeostratejik anlamda Orta Asya’ya giriş kapısıdır.

- Orta Asya bakımından, Batı pazarlarına açılan bir geçittir.
- Orta Asya ile bir bütün olarak ele alındığında ise, bölge önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir (KANTARCI, 2006, s.30).

Bölgedeki, yedi özerk cumhuriyet Rusya Federasyonu'na bağlı bulunmaktadır. Türkiye'nin de küçük bir bölümü Kafkasya sınırları içinde kalmaktadır. Bu duruma göre, Rusya ile Türkiye Kafkasya'ya hem komşu aynı zamanda bir bölümleri ile Kafkas ülkeleridir (İLHAN, 1998, s.123). Kafkasya; coğrafi konumunun özelliği ve sahip olduğu stratejik kaynaklar tekeli ile evrensel güçlerin de öncelikli ilgi alanı içerisinde bulunmaktadır. Bu bölgeye hakem olmak, Asya, Avrupa ve Orta Doğu eksenin de önemli bir üs edinmek demektir (TAŞDEMİR, 2005, s.22).

Kafkasya'nın jeopolitik konumu Soğuk Savaş Döneminde ve Soğuk Savaş sonrasında büyük ölçüde farklıdır. Soğuk Savaş sonrasında dağılan SSCB'nin çevresinde 3 büyük boşluk oluşmuştur. Bunlar; Doğu Avrupa'da, Orta Asya'da ve üçüncüsü de Türkiye bağlantılı olarak Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'yu kapsayan bölgedir (TAŞDEMİR, 2005, s.124).

Kafkaslar üzerinde 3 geçit vardır. Hazar Denizi sahil yolu, Karadeniz sahil yolu ve Nalçik-Tiflis (askeri) yoludur. Hazar yolu üzerinde Çeçenistan, Karadeniz sahil yolu üzerinde Abhazya, Nalçik-Tiflis yolu üzerinde Kuzey ve Güney Osetya sorunlu bölgelerdir. Kafkasların diğr bir jeopolitik özelliği sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Ayrıca Kafkasya, Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarının batıya gidiş yolu üzerinde bulunmaktadır. Kafkaslar, Orta Asya'nın sadece petrol değil Türkistan'ın büyük ihtiyacı olan denizlere açılma zorunluluğunun karşılayabilecek, Hazar denizinden en yakın ve kısa istikamet üzerindedir (TAŞDEMİR, 2005, s.127).

Jeopolitik yönden Kafkasya'nın coğrafi konumu Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasına girmiş olan ve 5000 km uzunluğunda bulunan Akdeniz-Ege Denizi-Boğazlar ve Marmara Denizi-Karadeniz-Azak Denizi gibi birbirlerine bağlı iç denizlerin vücuda getirdikleri bir su koridorunun ucunda, aynı zamanda Hazar Denizi vasıtasıyla da doğuya ve Orta Asya'ya bağlanmış vaziyettedir (TAVKUL, 1997, s.1898).

Bu koridorun şu özelliği de vardır. Kuzeyde Hazar Denizine akan Volga (İdil) Irmağı ve Karadeniz'e akan Don, Dinyeper, Dinyester ırmakları ve Batıdan yine Karadeniz'e akan, Tuna Nehri Vasıtasıyla da Avrupa'nın güneyde Akdeniz'e akan Nil Nehri vasıtasıyla Afrika'nın kara kısımlarının içlerine bağlanmaktadır (TAVKUL, 1997, s.1898). Bu durumda Kafkasya kuzey-güney, doğu-batı yollarının birleştii bir bölge özelliği kazanmaktadır. Kafkasya'nın bu coğrafik konumu etnolojik oluşmalara ve gelişmelere tarihin akışına çok etkili olmuştur. Bu sebepten dolayı Kafkasya önemini her devirde korumuştur.

Kafkasya'nın tarihi coğrafyası ve jeopolitik önemi, bölgenin stratejik önemini de artırmaktadır. Kafkasya'nın bu önemi, tarihte icra ettiği önemle paralellik arz eder. Geçmişte yaşanan olaylar veya Kafkasların çevresindeki güç merkezlerinin, birbirlerine karşı takip ettikleri politikalar bugün içinde aynen geçerlidir (ÖZTÜRK, 1997, s.7-8) .

Kafkasya bir bütün olarak ele alındığında, dünyada çok az bölgede bulunan doğal zenginliklere sahiptir. Hem kendisi zengin bir petrol havzasıdır ve hem de Basra Körfezini kontrol eden stratejik bir mevkiye sahiptir (CAN, 1996, s.209).

Kafkasya'nın giriş kapısı durumunda olan Kuzey Kafkasya, bölgenin kontrolünü sağlayabilecek, aslı stratejik öneme haiz olan kritik arazi kesimi özelliğini taşır. Kuzey Kafkasya'yı elinde bulunduran güç, Transkafkasya üzerinde kontrol sağlamak için büyük avantaj sağlar. Bu bağlamda Rusya'da Kuzey Kafkasya'yı elinde bulundurma gayreti içerisindedir. Hazar Denizi'nden, Karadeniz'e kadar uzanan Kuzey Kafkasya, bu mücadelenin jeostratejik hedefi olagelmıştır (CAN, 19936, s.209).

Kafkasya'nın jeostratejik önemini artıran ve üzerinde güç mücadelelerinin sahnelenmesine neden olan faktörler ve politikalar aşağıya çıkartılmıştır (ÖZTÜRK, 1997, s.8).

Kafkasya'daki halkların etnik ve coğrafi bakımdan kesin ve tabii sınırları yoktur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kafkas cumhuriyetleri içinde, çevresindeki hemen her ırk ve dinden gruplar bulunmaktadır. Bu durum, Kafkas halkları için bir istikrarsızlık kaynağını oluşturmaktadır. Üstelik Kafkasya'daki halkların hemen hepsi, Çevresindeki büyük güç merkezlerinde bulunan halklarıyla akrabalık bağları bulunmaktadır. Örneğin; Türkler

Türkiye ile, Acemler İran ile Ruslar da Rusya ile akrabalık ilişkileri içindedir. Aynı şekilde Hıristiyanlar Rusya ile, Müslümanlar da Türkiye ve İran ile ilişki içindedir. Çevre devletleri, Kafkasya'daki milli ve etnik bakımdan kendilerine yakın olan bu guruplar vasıtasıyla, Kafkasya'da hâkimiyet kurmak, geçmişte olduğu gibi, onları himaye yolu ile Kafkaslar'da nüfuz sahibi olma politikası izlemektedirler. Bu da Kafkaslarda bitip tükenmeyen bir istikrarsızlık demektir. Kafkasların bu çok farklı sosyo-kültürel yapısı bugünkü idari taksimatına da yansımıştır. Çevre devletleri olan Türkiye, İran ve Rusya Kafkaslara yerleşir ve güçlenirse, ötekiler aleyhine bir tablo çıkaracaktır. Başka bir ifadeyle, Kafkasya çevre ülkelerin birbirleriyle olan mücadelelerinin alanı haline gelmektedir (ÖZTÜRK, 1997, s.7-8).

Çoğunlukla üçlü mücadele halinde süren hassas denge, Kafkasya'nın son yüzyıllarda tarihine damgasını vurmuştur. Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği önemli bir güç merkezi ve Batı ittifakını tehdit eden bir merkez konumunda olmuştur. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dengeler değişmiş, bölge önceden, sadece üç büyük güç merkezinin ilgi alanı iken, günümüzde bu güç alanları genişleyerek; başta ABD ve Avrupa Birliği'ni yakından ilgilendiren bir coğrafya haline gelmiştir. Bu bağlamda; Batının bölgeye olan ilgisi eskilere dayanmakla birlikte, günümüzdeki kadar kuvvetli ve belirleyici olmamıştır. Fakat yeni dönemde dengelerin değişmesiyle birlikte, ABD ve Avrupa Birliği doğrudan doğruya, Kafkas politikalarının içindedir. Bunun en önemli sebebi, Kafkasya'nın hem kendisinin zengin petrol kaynaklarına sahip olması hem de Orta Asya petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının, yollarını üzerinde bulunmasıdır. (İLHAN, 1999, s.53). Her iki durumda da, Kafkasya Türkiye için vazgeçilmez hayati bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda; Kafkasya, Türkiye'yi siyasi, ekonomi, sosyal ve askeri açıdan oldukça yakından ilgilendiren bölgedir (ÖZTÜRK, 1997, s.8).

Kafkasya'nın Türkiye için önemi, sadece enerji kaynaklarına ulaşmak ile sınırlı kalmamaktadır. Bağımsızlıklarına kavuşmuş, Türk Cumhuriyetleri ile kara ve demir yolları vasıtasıyla yakın ilişkilerin kurulması da en azından enerji kaynaklarına ulaşmak kadar önem taşımaktadır. Bu yolların Türkiye'ye kapatılması, her durumda büyük kayıplara sebep olacaktır. Böyle bir durumda, Türkiye sadece kaybetmekle kalmayacak, diğer güç merkezleri (Rusya, ABD, İran ve Avrupa Birliği) Türkiye aleyhine bölgede güçlenecektir. Kafkasya'da istikrar, bölgeye bir güven ortamı sağlayacağından, ekonomik faaliyetler de büyüyecek, ticaret hacmi genişleyecek, buna bağlı olarak, Kafkasya cumhuriyetlerinin ekonomik, sosyal

ve kültürel vaziyetlerinde iyileşme olacaktır. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkilerin iyileşmesini de beraberinde sağlayacaktır (ÖZTÜRK, 1997, s.9).

Kafkasya'da stratejik önemi olan bir unsur daha vardır ki, o da sosyal yapıdır. Kafkas halkları; soy, dil, din, kültür ve tarihi geçmiş nedeniyle Rusya ve İran'dan daha çok Türkiye'ye yakındır. Buradaki halkların büyük bir kısmı ya Türk'tür, ya akraba topluluklarıdır ya da Osmanlı döneminde, Rus baskısıyla, Kafkasya'dan göç ettirilmiştir halkların torunlarıdır. Bu halkların kaderleri, geniş Türk tarihinin seyri doğrultusunda olmuştur. Osmanlı-Rus mücadeleleri sebebiyle, özellikle de; 19'uncu Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Kafkasya'dan Anadolu'ya büyük göç hareketleri meydana gelmiştir. Bu göç hareketleri sonucunda, Anadolu'da azımsanmayacak derecede, Kafkas kökenli bir nüfus oluşmuştur. Bu nüfus, Türk kültür dairesi içinde Anadolu ile bütünleşmiş bulunmaktadır. Kafkas kökenli Türk nüfusunu, Kafkasya ile hala akrabalık bağları bulunmaktadır. Güçlü akrabalık bağları, ülkeleri de birbirine yakınlaştırmaya önemli bir vasıta teşkil etmektedir (ÖZTÜRK, 1997, s.10).

14. Sosyo-Ekonomik Yapı

Azerbaycan, yeraltı kaynakları bakımından da oldukça zengin bir ülkedir. Ülke arazisinin %70'i petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından yüksek potansiyele sahiptir. Doğalgaz yatakları, petrol yataklarıyla ayrı ya da bir arada bulunmaktadır. Petrole göre daha derinlerde bulunan doğalgaz yatakları, petrol yataklarından daha az bilinmektedir. Üretime başlanıldığı yıllardan itibaren petrol rezervlerinin 2/5'sinden biraz fazlası, doğalgaz rezervlerinin ise 1/5'i tüketilmiştir. %50'si karada, %50'si Hazar Denizi'nde bulunan 70'ten fazla işletilir durumda petrol ve doğalgaz yatağı, Azerbaycan için önemli bir gelir kaynağı olmakla birlikte, ülkeyi büyük güçlerin nüfuz mücadelesinin ortasında bırakmaktadır. Bağımsızlık sonrasında Rusya, Azerbaycan'ı etki alanında tutarak Azerbaycan petrolü üzerinde Batı'nın nüfuzunu engellemeye çalışmıştır. Ancak Azerbaycan, Aliyev döneminde olduğu gibi kısa dönemli kesintilere rağmen Batı'ya yaklaşma politikasını sürdürmüştür. ABD, Azerbaycan ile imzaladığı "Yüzyılın Anlaşmasıyla" Hazar petroleri üzerinde ilk anlaşmayı yapmış ve bölge petrolüne olan ilgisini ortaya koymuştur. Rusya'nın muhalefetine rağmen ABD'nin desteğiyle inşasına başlanan ve Hazar petrolünü Türkiye üzerinden Batı pazarlarına taşıyacak olan Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı da 25 Mayıs 2005 tarihinde

ABD'nin de katıldığı bir törenle işletmeye açılmıştır. Böylece Azerbaycan'ın Türkiye'ye ve Batı'ya yaklaşma politikası somut bir proje ile sonuçlanmıştır. Azerbaycan'ın enerji kaynakları üzerindeki nüfuz mücadelesinde ABD ve Batı ülkeleri açık bir şekilde Rusya'nın önündedirler. Boru hattının Türkiye'deki ABD üssü İncirlik'e yakın Ceyhan'da sona ermesi de ABD nüfuzunu pekiştirmekte ve adeta durumun sembolik bir göstergesi olmaktadır. Ülke, petrol ve doğalgazın yanı sıra demir, alüminyum, boksit, çinko, bakır, arsenik, molibden, kobalt, kurşun, barut, kireçtaşı, mermer gibi yeraltı kaynakları bakımından da zengindir (<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/demografik/demografik.html>).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan ekonomisi çok ciddi bir ekonomik kriz ortamına girmiştir. 1992-1995 yıllarında gayri safi milli hasıla %70 oranında düşmüş ; sanayi sektöründe üretim 1992 yılında %24, 1993'te %29, 1994'te %45 ve 1995'te %55 azalmış (METİN, 2004, s.48); tüketici fiyatları 1992 yılında %101, 1993'te %123, 1994'te %176 ve 1995 yılında %51 artmış (METİN, 2004, s.48); halkın reel gideri ise 1992 yılında %52, 1993'te %23 ve 1994'te %51 gerilemiştir (METİN, 2004, s.72). Ekonomideki bu çöküşün başlıca nedenlerinin Dağlık Karabağ bölgesindeki savaş neticesinde ülke topraklarının %20'sinin kaybının ve bu bölgeden ve Ermenistan'dan kaçan 600 bin civarında göçmenin iktisadi yükü; eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ticari ve ekonomik ilişkilerin kopması; bu ülkelerden alınan malların fiyatlarının dünya piyasaları seviyesine çıkması ve devlet bütçesi açıklarının merkez bankası tarafından karşılanmasının doğurduğu yüksek enflasyon ve diğer ekonomik istikrarsızlıklar olarak sıralanabilir.

Dağlık Karabağ'daki savaşın 1994 Ateşkes Antlaşması ile sona ermesi, ülke ekonomisi ve yaşam şartlarında süregelen bu olumsuz gelişmelerin hızlı ve sürekli iktisadi büyümeye dönüştüğü bir dönüm noktası olmuştur. Savaşın bitmesi ile, Eylül 1994'te Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile yabancı yatırımcılar arasında ilk petrol üretim ortaklığı anlaşması imzalanmış ve ülkenin üç önemli petrol yatağının geliştirme ve üretim hakları uluslar arası bir petrol konsorsiyumuna verilmiştir. Bu dönemden itibaren daha birçok benzeri anlaşmalar imzalanarak mevcut petrol rezervlerinin çalıştırılması yanı sıra yeni rezervlerin de aranması ve geliştirilmesi sağlanmaktadır. Böylece Sovyetler Birliği döneminde Sibiry petrollerine tanınan öncelik neticesinde sürekli ihmal edilen yüz yıl öncesinin dünya çapında en önemli petrol ülkesi Azerbaycan'ın zengin kaynakları, yeniden canlanma safhasına girmiştir. 1994 Ateşkes anlaşması'nın diğer önemli neticesi ise, Azerbaycan hükümetinin 1995 başlarında IMF'nin de desteği ile başlattığı kapsamlı bir

istikrar programıdır. Bu program çerçevesinde, bütçe ve kredi politikaları sıkı bir kontrol altına alınmış ve özellikle döviz kurları dış ticaretin serbestleştirilmesi alanlarında önemli yapısal reformlar başlatılmıştır (Azerbaycan Gazetesi, 5-6 Ağustos 1997). Bu istikrar ve yapısal reform programları, 1996 yılında IMF'den sağlanan stand by ve destekleri ve Dünya Bankası'nın Yapısal Uyum Kredileri ile desteklenerek süreklilik kazanmış ve gözlenen başarı neticesinde de bu destek günümüze kadar süregelmiştir (IMF, 17 November 1995).

Ekonomik istikrar programı ve petrol sektörüne akan yabancı sermaye, 1996 yılından itibaren ekonomide hızlı bir büyüme yaratmış, enflasyonun 1996 sonu itibariyle %7'ye düşürmüş ve manatın dolara karşı değer kazanmasını sağlamıştır. Gayri safi yurt içi hasılası, 1997 yılında 15.8 milyar manat iken sürekli artarak 2000 yılında 23.6 milyara yükselmiş, manat, bu zaman zarfında dolar karşısında değerini çok küçük dalgalanmalarla korumuş ve 1996 sonunda 199.2 olan tüketici fiyat endeksi, devamlı düşerek 2000 sonunda 186.0 seviyesine inmiştir (IMF Country Report, March 2002).

Ülke topraklarının 4.682.100 hektarını tarıma elverişli alanlar ve ormanlar teşkil etmektedir. Bu miktarın 1.735.500 hektarı ekili alanlar, 1.038.200 hektarı ormanlık arazi, 2.622.400 hektarı çayır ve otlaklar, 250.000 hektarı çok yıllık ekim alanlarından oluşmaktadır. Halkın beslenmesi için gerekli olan gıda maddelerinin üretimi yönünde çok elverişli doğal şartlara sahiptir. Ancak iklim koşulları ve doğal ortamın son derece elverişli olmasına rağmen makine-ekipman yetersizliği, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaç kullanılmaması, bankacılık mevzuatındaki yasal eksikliklerden dolayı tarımsal kredilerin açılmaması nedenleriyle ülke potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir. Tarımda özel mülkiyete dayalı üretim yapısına geçilmektedir. Özelleştirme programı çerçevesinde mevcut 1.119 kolhozdan 1.039 ve 820 sovhozdan da 559 tanesinin özelleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Özelleştirme kapsamında planlanan devlet emlakının % 94.9'u halka verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HAZAR BÖLGESİ VE AZERBAYCAN

20. Hazar Bölgesine Olan İlginin Nedenleri

Hazar Bölgesi olarak tanımlanan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı içine alan Kafkasya ve Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı içine alan Orta Asya Devletleri, 19. yüzyılda Rusya ile İngiltere arasında "Büyük Oyun" olarak adlandırılan çekişmelere sahne olmuştur. Bu devletler dünya coğrafyası içinde enerji kaynakları ve dolayısıyla ticari açıdan çok önemli rollere sahiptirler. Kafkasya ve Orta Asya'nın Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesini İngiltere, Hindistan sömürgesi için tehdit olarak görmüş, Rusya ise İngiltere'nin Müslüman kabileleri direnişçiler olarak Rusya'ya karşı kışkırtılmasından şüphe duymuştur. Dolayısıyla bölgede, Orta Asya ile Hindistan'ın kontrolü için kanlı mücadeleler yani emperyalist savaşlar yaşanmıştır.

Yüz yıl kadar önce bölgede İngilizler ve Ruslar, Kiplig'in büyük oyununun oyuncularındı. Yeni oyunda İngiltere yerini ABD'ye bırakmış, Rusya'nın yanında Çin, Türkiye ve İran'da sahnede yer almışlardır. Yani bu karmaşık oyunun oyuncu sayısında bir hayli artış gözlenmiştir (ŞANLI, 2003, s.50; JORAYEV, 2001, s.4).

Soğuk Savaş dönemi sonunda iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle birlikte bölgesel krizler ve bölgesel çatışma ortamının doğması bunlara çözüm bulmak için potansiyel noktasında işbirliği olanaklarının da tartışılmasına yol açmış ve bu durum bölgesel güçlerin uluslararası politikadaki ağırlığını arttırmıştır. Türkiye Karadeniz, Akdeniz, Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu'daki konumuyla tüm bu coğrafyalarda etkili olma potansiyeline sahip bir bölgesel güçtür. Gaddis'in ifade ettiği gibi çelişkili bir şekilde Soğuk Savaş sonunda hem parçalayıcı hem de entegre edici dinamikler uluslararası politikada etkili olmuştur. Kafkasya gibi bazı bölgelerde ise etnik ve dinsel temelli çatışmalar ve krizler daha başat bir şekilde ortaya çıkmış ve bölgesel işbirliği kanallarının açılması için öncelikle bölge devletlerinin bir birleriyle olan problemler ile iç yapılarındaki sorunları aşmaları gerektiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Karadeniz ve Kafkasya hem bölgesel güçlerin hem de bölge dışı bir süper güç olan

ABD'nin ilgi ve çıkarlarının olduğu bir coğrafya olması nedeniyle karmaşık ilişkiler ve stratejiler burada uygulanmıştır (<http://www.harunyahya.org/makaleler/kafkasya.html>).

Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran sınır bölgesi sayılan Kafkasya Türk-İslam tarihinde çok önemli bir yere sahip bir bölgedir. Kafkasya bölgesini şekillendiren doğal sınırlar, aynı zamanda bu iki kıtanın sınırlarını oluşturur. Tarihte Asya'dan Avrupa'ya yapılmak istenen bütün askeri harekâtlar Kafkasya üzerinden yapılmıştır. Günümüze kadar bir çok büyük devlet, sınırlarını bu coğrafyaya dayandırarak, doğal bir savunma barikatına sahip olmak istemiştir. En eski dönemlerden itibaren Kafkasya'ya hakim olan devletler doğu ve batı medeniyetlerini bağlayan birer köprü konumuna gelmişlerdir. Orta ve batı Avrupa ile Ön Asya arasındaki ticari ve kültürel alışverişi sağlıyor olması Kafkasya'nın önemini daha da artırmıştır. Bütün bunlar bölgenin yüzyıllar boyunca çok değişik milletlerin işgaline uğramasına ve böylelikle de çeşitli medeniyetlerin gelişmesine sebep olmuştur. Doğal zenginliklere sahip olması ve coğrafyası sebebiyle Kafkasya, her zaman bir çatışma ortamı olmuştur. Bölgeyle ilgili olan devletler de buradaki siyasi istikrarsızlığı desteklemişlerdir.

Bu durumun tek istisnası Osmanlı Nizamı'nın bölgeye hakim olduğu dönemdir. Kafkasya, Osmanlı hâkimiyetinin geçiş bölgesidir. Osmanlı siyasi anlayışının bölgeye hakim olduğu dönemde, coğrafi şartlarla bölünmüş olan etnik yapıda asla bir sorun yaşanmamış, aksine bölgede halkları, Devlet-i Aliye'yi oluşturan en temel unsur olmuşlardır. Bu bakımdan bölgenin Türk tarihinde çok farklı bir yeri vardır. Bugün ise bölge, doğal bir geçiş yolu olma özelliğiyle gündeme gelmektedir.

Bugün Kafkasya'daki mevcut karışıklıklar bölge ülkelerinin içsel dinamiklerinin yanında, tamamının uluslararası boyutu bulunmaktadır. Buna ek olarak bölgede gerek devletleşme gerekse izlenen politikaların belirlenmesi süreçlerini etkileyen olayların henüz sona ermemiş olduğu göz önüne alındığında, Ermenistan Cumhuriyetinin dış politikasının çözümlenmesinin zorluğu ortadadır.

Rusya'nın Kafkaslara dönmesi, iktidar boşluğundan yararlanarak geleneksel olarak onun nüfuz bölgesinde yer alan bir alana yerleşebilecek başka güçlerden önce davranıp buraya yerleşme çabasıdır (YERASİMOS, 1994, s.502). Rusya'yı ürküten bu güçlerin başında Türkiye gelmektedir. Moskova açısından Türkiye'yi tehlikeli kılan, Azeriler ve Kuzey Kafkasya'daki başka halklarla etnik ve dilsel ortaklıklarının bulunmasından çok ABD' nin onayıyla Kafkasya ve Orta Asya'yı Rus etkisinden çıkarıp Batı'ya bağlamak üzere aracı rolü

oynayabilecek bir güç olmasıdır (Avrasya Dosyası Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Sayı: 1, 2001).

21. Hazar Bölgesindeki Çatışma Alanları

Bugün bir bütün olarak Hazar Bölgesi'ne bakıldığında üç çatışma alanı dikkat çeker. Bunlar Ermeni-Azeri, Gürcü-Abhaz-Rus ve Çeçen-Rus sıcak çatışma alanlarıdır. Rusya Federasyonu'nun içinde kalan Kuzey Kafkasya'da Moskova'nın hâkimiyetinden kurtulma yönünde bir hareket başlamış ve bu, Çeçenistan'da görüldüğü gibi bir bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Rus-Çeçen savaşı halen etkinliğini sürdürmektedir. Güney Kafkasya ise, biraz daha farklı olarak bölgesel ve etnik çatışmalara tanık olmaktadır. Bunun en güzel örneği içinde bulunduğumuz günlerde Gürcistan'da yaşanan olaylardır. Bu arada, bağımsızlığına kavuşmuş Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki mücadeleler de devam etmektedir.

22. Hazar Bölgesindeki Çatışmaların Son Bulmamasının Nedenleri

Çeçenistan ekonomik gücünü petrolden almaktadır ve Orta Asya'dan uzanan enerji koridorunun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu durum bu küçük ülkeyi Rusya açısından vazgeçilmez yapmaktadır. Petrol ve gaz yollarını denetlemek isteyen bir ülke için Grozni'nin, Orta Asya ve Azerbaycan'dan Karadeniz'e geçiş yolunun üzerindeki en stratejik nokta olduğu bilinmektedir. Rusya'nın Çeçen savaşının temelinde de, Grozni'yi kaybetmemek düşüncesi yatmaktadır. 1994 yılından itibaren başlayan sıcak çatışmaların bugün hala devam ediyor olması da bunu kanıtlamaktadır.

Son dönemlerde gerçekleşen çok önemli bir gelişme de, Rusya'nın savaşla alamadığını, masada kazanmaya çalışıyor olmasıdır. Bütün Dünya'nın teröre karşı şiddetli bir savaş açtığı şu günlerde Çeçenistan'daki bağımsızlık hareketi de bu kapsama sokulursa, bu işten en karlı çıkacak ülke Rusya olacaktır.

Çeçenistan sorunu bu şekilde çözülmeye çalışılırsa, çatışmaların giderek büyüyeceği ve Kafkasya'yı saracağı çok açık olarak gözükmektedir. Olayların, enerji koridorunun ikinci ayağı olan Gürcistan'a da sıçrayacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Daha şimdiden Bakü - Ceyhan hattının geçiş yolu olan Gürcistan'da sorunlar başlamış durumdadır. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunlar ise yıllardan beri devam ediyor. Burada dikkati çeken nokta;

Rusya'nın 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kafkas Devletleri'nde çıkan karışıklıkları fırsat bilerek bölgedeki etkinliğini arttırma arayışında olmasıdır.

Bu devletlerin tamamı, aralarındaki kültürel, etnik ve dini farklılıklara rağmen, Osmanlı Devlet sisteminin altında yüzyıllarca beraber yaşamışlardır. Osmanlı Nizamı'nın bölgeden çekilmesiyle başlayan çatışmalar ise durmaksızın devam etmektedir. İşte, Osmanlı Devleti'nin doğal varisi Türkiye, bu çatışma bölgesinin tam ortasında, jeostratejik bir konuma sahip ve enerji koridorunun kilit ülkesi konumundadır.

23. Enerji Koridoru Olarak Kafkasya ve Türkiye

Enerji koridoru olan coğrafyaların siyasi istikrarı, enerjiyi üreten ve tüketen ülkeler için hayati önem taşımaktadır. Petrol ve doğalgazın üretimi için güvenlik ve istikrara ne kadar ihtiyaç varsa, onun tüketicisi olan gelişmiş ülkelere ulaştırılmasını sağlayan ülkelerin iç politik istikrarı da o kadar önem taşımaktadır.

Türkiye, enerji kaynakları son derece zengin olan ülkelerle sınır durumundadır. Dünya üzerindeki ispatlanmış petrol ve gaz rezervlerinin dörtte üçü Türkiye'nin çevresindedir. Doğalgaz ve petrol rezervi zengini olan Ortaasya ve Ortadoğu ülkeleri ile enerji ihtiyacı olan sanayileşmiş Batı ülkeleri arasında, Anadolu yarımadasının en güvenli koridor olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu da Türkiye'yi 21. yüzyılın enerji koridorunun anahtarı yapmaktadır. Doğal geçiş kapısı olma özelliğine sahip olması, ülkemize ekonomik daralmayı aşma fırsatını da sunmaktadır.

Osmanlı'nın mirasçısı olan Türkiye Kafkaslar'da istikrarı sağlayabilecek tek ülkedir. Bölgeyle olan etnik, dil ve kültürel bağları halen devam etmektedir ve Kafkas halkları da Osmanlı Nizamı'nın bölgede sağladığı güven ve huzur ortamına özlem duymaktadırlar. Bunların yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti topraklarında da çok ciddi rakamlarda Çeçen, Gürcü ve Abhaz asıllı vatandaşımızın yaşadığı düşünülecek olursa bölgedeki gerginliğin çözümünde Türkiye'nin çok aktif bir rol oynamasının gerekliliği daha iyi anlaşılır (<http://www.harunyahya.org/makaleler/kafkasya.html>).

24. Orta Asya'dan Batı'ya Uzanan Enerji Hattı

Sanayi Devrimi 19. yüzyılın ilk yarısında kömürle çalışan buharlı makinelerin kullanılması ile başlamış ve dünya tarihinde büyük bir dönüm noktası olmuştur. Makinelerin üretimdeki öneminin anlaşılmasıyla, kömüre alternatif olabilecek güç ve enerji arayışlarına

girilmiştir. Bu arayış, yüzyılın sonlarında petrolün keşfiyle son bulmuştur. Çok kısa zamanda ticari yönünü kat kat aşan bu yeni enerji alanı, dünya siyasetini etkileyen bir konum almıştır.

Petrol sahalarının büyük bölümünün, onu ilk kullanan Batılı devletlerin sınırlarının dışında kalması da, mücadelenin çok daha büyük alanlara taşınmasına neden olmuştur. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sebeplerinden biri arasında da aynı konu bulunmaktadır. Bugün dünya üzerindeki petrol kaynaklarının belli başlı iki sahada bulunduğunu görüyoruz. Bunlardan birincisi Ortadoğu'daki petrol havzaları, diğeri ise Ortaasya'dır.

Orta Asya'daki petrol kaynaklarından, Avrupa'ya petrol sevkıyatı uzun bir işlemdir ve petrolün ihtiyaç duyulduğu pazarlara ulaştırılması da önemli bir sorundur. Gerçekten de sanayileşmiş ülkeler açısından, enerji güvenliğinin sağlanması vazgeçilmez bir durumdur. Enerji kaynaklarıyla tüketim merkezlerini buluşturan boru hatları, geçtiği güzergâhları da önemli hale getirmektedir. Bu işlemin yapıldığı güzergâhı elinde tutan devlet, çok büyük bir askeri ve ticari gücü elinde tutuyor demektir. Kafkasya'nın önemi, bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Kafkasya 20. yüzyıla kadar doğudan batıya uzanan kürk ve İpek yolu ticaretinin ana güzergahıydı. 20. yüzyılda ise onların yerini petrol aldı. Enerji kaynaklarının egemenliğine dayalı bir siyasi anlayışın dünya siyasetine yerleşmesiyle, Hazar havzası ve Orta Asya'dan Avrupa'ya nakledilen doğalgaz ve petrolün, enerji koridoru niteliğine bürünmesi, önemini artırmıştır. Kafkasya'nın bir petrol havzası olmasının yanı sıra Basra Körfezi'ni de kontrol eden jeopolitik bir konuma sahip olması önemini daha da artırmaktadır.

25. Büyük Oyun Terimi

Günümüzde Sovyet Rusya'nın çökmesi ile “Yeni Büyük Oyun” oynanmaya başlanmıştır. Yeni Büyük Oyun'un coğrafyasını Kafkaslar, Orta Asya, Kuzey Afganistan ve Çin'in batı kesimleri oluşturmaktadır.

Yeni büyük oyunda hedef, trilyonlarca dolarlık (200 milyar varil petrol ve 18 trilyon m³ muhtemel doğal gaz) Kafkasya ve Orta Asya petrol ve gazının üretiminde üstünlük

sağlamak, taşınmasında geçiş ücretinden faydalanmak, diğer güçlere göre, enerjiyi kontrol ederek fiyatlara hakim olmak ve stratejik üstünlük sağlamaktır (ÜŞÜMEZSOY, 2003, s. 28).

Günümüzde Yeni Büyük Oyun; Rusya'nın bölgede etkisinin azaltılması, Çin'in bölgeye girişinin engellenmesi, ABD destekli yönetimlerin oluşturulması, ABD'nin ordu ve şirketleri ile bölgede etkinliğini artırması şeklinde bir dizi darbelerle devam etmektedir. Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'dan sonra, son olarak, Orta Asya'nın kontrolü için önemli olan Fergana Vadisi'nde olaylar yaşanmaya başlamıştır. Bu yaşanan olayların da devam edeceği uzmanlar tarafından sürekli dile getirilmektedir.

Güçlü devletlerin nüfuz mücadelesinin bir sonucu olarak Kafkaslar, dünyanın en az istikrarlı bölgelerinden biri haline getirilmiştir. İstikrarsızlık sebebi olarak şunları belirtebiliriz: Rusya'nın yakın çevre politikasına (Pirimakov Doktrini) ilişkin belirsizlikler, Karabağ'daki henüz çözüme ulaştırılmamış Azerbaycan-Ermenistan çatışması, Çeçenistan işgali, hep bölgede etnik grupların bağımsızlık istemelerinden dolayı hassas bir durum oluşturmaktadır. Birçok etnik-ayrılıkçı grup arasındaki çatışmalar kolayca alevlenebilir durumdadır. Ayrıca Afganistan'daki savaş ve Tacikistan'daki karışıklık, bölgenin potansiyel şiddet içerdiğini göstermektedir.

Moskova'da yayımlanan Moskovsky Komsomolets gazetesi 23 Şubat tarihli sayısında şunları yazdı: "Hazar petrolünün büyük kaynaklarından yararlanmak, gelecekte dünyanın temel petrol üretim bölgesi olan Orta Doğu'nun rolünün azalmasına ve Hazar'ın dünyanın önemli petrol üretim bölgesi olmasına neden olacak." Söz konusu gazetenin bahsettiği gelecek, önümüzdeki beş-altı yıl olabilir.

Resmi ajans Azertac'ın haberine göre Azerbaycan sadece 2005 yılında 20 milyon 750 bin ton petrolü kara ve deniz havzalarından çıkartmıştır. Petrolden elde edeceği gelirle gelişme adımlarını birer ikişer katetmeyi amaçlayan Azerbaycan, son yıllarda petrol sektöründe 17 milyar dolar yatırımda bulundu ve 2010 yılına kadar yılda 50 milyon ton ham petrolü elde etmeyi öngörüyor. Azerbaycan petrolü ve doğalgazının yüzde 95'den fazlası Hazar Denizi'nin petrol kaynaklarından sağlanıyor.

Rusya'nın Siyasi Araştırmalar Enstitüsü Başkanı Sergey Markov'a göre Hazar petrolünün nakil güzergahının Akdeniz'e yönelmesi göz önüne alındığında Bakü-Ceyhan petrol boru hattı, siyasi ve ekonomi açıdan çok öneme sahip olacak. Türkiye'nin bir limanı

olan Ceyhan, Hazar petrolünün dünya pazarlarına geçiş boğazı olarak değerlendirilmektedir. Bu boru hattının hayata geçmesiyle Rusya'dan petrol nakil güzergahının giderek kapanacağı söylenmektedir.

Öte yandan, petrol ve doğal gazın en zengin olduğu bölgelerden biri olan Basra Körfezi her zaman istikrarsız olagelmıştır. Fosil enerji kaynaklarına ihtiyacı olanlar, gereksinim duydukları petrol ve doğalgazını daha güvenilir kaynaklardan sağlamayı istemektedirler. ABD, Avrupa, Japonya ve Çin, petrol nakli sırasında ortaya çıkabilecek bu kaotik durumları minimize etmek istemektedirler. Bu yüzden, Hazar Denizi şimdiden fosil kaynaklarını tüketenlerin nüfuzu altında bulunduğu takdirde, geçen yüzyıllarda defalarca uluslararası petrol pazarlarında karışıklıklara yol açanların önleri kesilmiş olacaktır.

Bu gerekçelerle, bugünlerde ABD'nin liderliğinde ve muhtemelen merkezi Azerbaycan'da olacak en gelişmiş radar teknolojisiyle “Hazar Bahçesi” adında bir güç oluşturulması planlanmakta ve bu yolla, Hazar yatağında bulunan petrol ve doğalgaz güvenliğini korumak ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını hedef alacak olası terörist saldırılarını önüne geçilmesi öngörülmektedir.

Türkiye, Hazar petrol havzalarının güvenliğini koruması için hazır olduğunu açıklayan ülkelerden biridir. 28 Mart'ta üç günlük bir ziyaret için Bakü'ye giden Türkiye'nin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Özden Örnek, ülkesinin Hazar'ın petrol havzalarının güvenliğini sağlamaya hazır olduğunu açıkladı. Örnek'in bu ziyareti gerçekleştirmekteki asıl amacı, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı güvenliğini sağlamakla ilgili görüşmeydi. Türkiye ayrıca, bu boru hattının finansal yönünü üstlenmeye hazır olduğunu açıkladı.

Kafkasya'da işbirliği olanakları önünde engel oluşturan ilk ve en önemli kriz Dağlık Karabağ çatışması olmuştur. Daha Soğuk Savaş dönemi sona ermeden önce 1988 yılında başlayan çatışmalar 1991 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla bölgesel ve uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bugün Azerbaycan topraklarının % 20 si Ermeni kuvvetlerin işgali altındadır ve 1 milyon Azerbaycan vatandaşı işgal altındaki topraklardan sürülmüş mülteci konumunda yaşamaktadır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde sürdürülen girişimler halen bir sonuç vermemiştir. İşgalin devam ettiği ateşkes durumu sıcak çatışmanın yeniden başlayabileceğine işaret etmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorununun dışında Gürcistan'da önemli etnik temelli çatışmalara sahne olmuştur. Abhazya sorunu özellikle bu ülkenin istikrarı için bir tehdit teşkil

etmektedir. Gerçekte Karadeniz ve Kafkasya bölgesi doğal kaynakları ve stratejik konumu ile bölge ülkelerinin işbirliği yapmaları halinde kazançlı çıkabilecekleri şartlar sunmaktadır.

Soğuk Savaş döneminden sonra bölgesel politikaların ve bunun sonucu olarak bölgesel güçlerin rollerinin uluslararası politikada artması da Türkiye'nin dış politikasında yeni bölgesel açılımlara gidilmesine neden oldu. Bu çerçevede Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesine öncülük eden Türkiye, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün canlandırılmasında da aktif bir rol oynamıştır. Türkiye, bölgesel güvenlik ve işbirliğinde oynadığı role karşın uluslararası politikada asıl vurgunun ülkenin Avrupa güvenliğinde oynadığı role yapılmasını istemiş ve Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik girişimlerini de Avrupa ile entegrasyonu açısından Türkiye'yi ön plana çıkaracak bölgesel adımlar olarak değerlendirmiştir. Bunlardan Karadeniz Ekonomik İşbirliği 11 üye ülkeden oluşmaktadır (Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Yunanistan ve Arnavutluk). KEİ Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden bağımsız olarak başlattığı ilk bölgesel girişimdir.

Proje 2 milyon kilometre kare toprak ile 320 milyonluk bir nüfusu içine alan büyük bir girişimdir. Ancak üye ülkeler arasındaki problemler ve görüş ayrılıkları sebebiyle işlevsel bir organizasyon haline gelememiştir. Karadeniz ve Kafkasya Bölgesinde aktif bir işbirliği ortamının oluşturulması için öncelikle bölge ülkelerinin çıkarlarının uyumlaştırılması ve Kafkasya başta olmak üzere sorunların çözülmesi gerekir. Bunun için ise Kafkasya'da ilk adım Karabağ sorununun çözümü olacaktır. Gerek bu sorunun gerekse Gürcistan'ın güvenliği ile ilgili problemlerin çözülememesinde bölgenin zengin enerji kaynakları üzerinde etkisini kaybetmek istemeyen Rusya'nın bölgede oynadığı rol ve bölgedeki otoriter yönetimlerin varlığı önemli etkenlerdir. Rusya'nın desteği olmasaydı Ermenistan Karabağ ve onu çevreleyen Azerbaycan topraklarını işgal edemeyecekti. Bugün hemen hiç itirazla karşılaşmadan Rusya'nın asker bulundurabildiği Kafkasya'daki tek ülke olan Ermenistan bölgede irredentist bir politika izleyebilmiş, ancak bu politika Ermenistan'ı Rusya'ya daha da bağımlı kılarken bu ülkedeki otoriter yapıyı da güçlendirmiştir. 11 Eylül 2001 terör eylemleri sonrasında ABD'nin bölgeye yerleşmesi ise Rusya'nın etkisini sınırlandırıcı bir etki yaparken Azerbaycan ve Gürcistan Batı'ya daha da yaklaştılar.

Gürcistan topraklarında Rus askeri varlığını istememektedir. Bu konuda iki ülke Ocak 2008'e kadar üslerin boşaltılması konusunda anlaşmaya varmalarına rağmen gerginlik zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Türkiye Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının açılmasıyla birlikte bölge enerji kaynaklarının uluslararası alana taşınmasında önemli bir avantaj elde

etmiş ve Azerbaycan ve Gürcistan'ın güvenliği hem Türkiye hem de tüm batı için önemli hale gelmiştir. Karadeniz'de oynadığı rol dolayısıyla Türkiye Rusya'nın güvenliği için önemlidir. Türkiye ve Rusya'nın iki bölgesel güç olarak işbirliğine gitmeleri hem bölge dengeleri hem de bölgesel sorunların çözümü için önemlidir. Ancak Rusya'nın mevcut Ermenistan yönetimine verdiği destek ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğü konusunda gerekli hassasiyeti göstermemesi bunu güçleştirmektedir. Türkiye Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımamasına rağmen iki ülke arasında normal diplomatik ilişkiler kurulamamıştır. Türkiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulmasının önünde üç temel engel bulunmaktadır.

Bunlar: Ermenistan yönetiminin soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması için gösterdiği çabalar, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinde ifadesini bulan ve bir kısım Türkiye topraklarını Batı Ermenistan olarak gösteren Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve Türkiye-Ermenistan sınırının Ermenistan tarafından tanınmaması anlamını taşıyan ifadeler ve Dağlık Karabağ Sorunudur.

Ermenistan, Türkiye için çok önemli olan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının geçiş güzergahında bulunan Azerbaycan ve Gürcistan'da istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu ülkelerden Gürcistan'ın Cevaheti bölgesinde bulunan Ermenilerin faaliyetlerinin değerlendirilmesi bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Gürcistan'ın Cevaheti bölgesinde yaşayan Ermeniler ve bu bölgeye yönelik Ermenistan'ın irredentist bir politika izlediği ve hatta Gürcistan içerisinde ikinci bir Karabağ oluşturulmak istendiği de ileri sürülmüştür. 11 Eylül 2001'den sonraki gelişmeler ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün ABD için daha da önem kazanması Gürcistan'da Karabağ'dakine benzer bir çatışma olasılığını azaltmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKİYE CUMHURİYETİ-AZERBAYCAN CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ

Türkiye, Karadeniz ve Kafkasya bölgesindeki girişimleri ile AB üyelik sürecinde avantaj sağlamak istemektedir. Enerji nakil hatlarındaki stratejik konumu nedeniyle AB'ye üye olması halinde birliğe önemli avantajlar sağlayacağı mesajını vermektedir.

AB'den kaynaklanan nedenlerle de Türkiye'nin özellikle Kafkasya'daki rolünün üyelik sürecine katkı yapıcı bir etkisi olmayabilir. Diğer taraftan AB içerisinde de ortak bir dış politika vizyonu oluşturmak noktasında önemli bir eksikliğin olduğu unutulmamalıdır. AB içerisinde bir grup devlet Birliğin Avrupa dışındaki coğrafyalarda etkin olmasını ve özellikle askeri angajmanlara girmesini istememektedir. Hatta AB'nin Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya gibi göreceli olarak istikrarsız bölgelere yönelik olarak mesafeli olmasını savunmaktadırlar. Kafkasya ve Orta Doğu gibi istikrarsız bölgelere komşu olması üyelik için olumsuz bir faktör olarak da değerlendirilebilir. Zira Türkiye'nin üyeliği bu bölgelerdeki sorunların AB içerisine taşınması anlamına gelebilir.

Ancak AB içerisinde İngiltere gibi stratejik bir vizyona sahip olan ve Avrupa sınırları dışında aktif bir dış politika izleyip, AB'nin Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan coğrafyada etkin olmasını isteyen ülkeler için, Türkiye'nin bölgesel rolü ve coğrafi konumu üyelik için büyük bir avantaj'da olamaz mı? Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri Hazar bölgesi enerji kaynaklarının taşınmasındaki rolüyle de karşılıklı olarak ilişkilendirilebilir. AB enerji açısından dışarıya bağımlıdır ve özellikle Rusya'ya olan bağımlılığı sürekli artmaktadır. Hazar petroleri ve doğal gazının AB'ye ulaşması AB üyesi ülkelerin enerji güvenliği açısından da önemlidir. Bu noktada AB üyesi bir Türkiye elbette AB açısından bir avantaj olacaktır. Bu noktada Türkiye'nin bölgesel işbirliğinde oynayacağı rol de önemlidir.

30. Siyasi İlişkiler

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini değerlendirebilmek için bu dönemin genel siyasi konjonktürünü ortaya koymak ve Azerbaycan'daki siyasi gelişmelerin en önemli dış aktörü Rusya'nın pozisyonuna kısaca değinmek gerekmektedir. Çünkü zor siyasi koşullarda iktidara gelen Haydar Aliyev kendi dış politikasının genel çerçevesini belilerken Azerbaycan'ı kendi arka bahçesi olarak gören Rusya'yı esas unsur olarak dikkate

almak durumundaydı. Rusya zaten AHC'nin (Azerbaycan Halk Cephesi) Batı yanlısı politikasından kızgındı ve 4 Haziran darbesinin ardında da bu neden yatmaktaydı.

Türkiye Azerbaycan'daki 4 Haziran darbesinde yasal devlet başkanı Elçibey'i desteklediğini beyan etmiş, fakat bu diplomatik açıklamadan öteye gitmemiştir. Darbe sırasında Türkiye bu sürece diplomatik müdahale yapma konusunda da yavaş kalmıştır. Daha 7 Haziran 1993'de Türk Dışişleri Bakanlığı isyan Gence sınırları dışına taşmadan diplomatik müdahale için eylem planı hazırlamış olmasına rağmen, Türkiye isyancıların Bakü'ye 70 kilometre yaklaştığı 15 Haziran'a kadar hiçbir girişimde bulunmamıştır. 15 Haziran'da Bakü'ye gönderilen heyet ise geç kalmış bir adım olarak Elçibey'in iktidardan düşürülmesine engel olmamıştır.

Türkiye'nin darbe sırasında yavaş hareket etmesinin nedenlerinden bir tanesi Elçibey iktidarı döneminde Cumhurbaşkanlığı Devlet-Hukuk Dairesi Başkanlığı görevini yürütmüş Fazıl Gazenferoğlu'nun "Elçibey'in Türkçü söylemi Türkiye'deki milliyetçi akımı güçlendirerek iktidarda bulunan farklı siyasal çizgiye sahip siyaset adamlarını tedirgin etmiş, bu çerçevede Azerbaycan için bir alternatif lider arayışını başlatmış ve bu kişi de Haydar Aliyev'dir" ifadesinde bulmak mümkündür (GAZENFEROĞLU, 1998, s.207).

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da iktidara gelmesi süreci, Rusya'nın Azerbaycan'da AHC iktidarını düşürmek için ortaya koyduğu 4 Haziran Gence isyanı ile başlar. Ülkede meşru iktidara karşı silahlı eylem sürecinde Elçibey tarafından Meclis Başkanlığı görevini üstlenmek ve sorunun çözülmesinde yardımcı olmak için 15 Haziran 1993'de Bakü'ye davet edilerek Meclis başkanı seçilen Haydar Aliyev, Devlet Başkanı Elçibey'in kendi deyimiyle ülkede iç savaşı önlemek için 17 Haziran'da Bakü'yü terk ederek Keleki'ye gitmesinin ardından Milli Meclis'in 24 Haziran 1994'te verdiği kararla Meclis Başkanı sıfatıyla aynı zamanda devlet başkanlığı yetkilerini de üstlenmiştir (NESİPLİ, 2000, s.65).

Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından Azerbaycan dış politikasında iki farklı dönemin var olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Rusya'yı yatıştırma politikası dönemi olarak görülebilecek Haziran 1993-Şubat 1994 dönemi; ikincisi ise, Rusya'nın Azerbaycan'daki "makul çıkarlarını" karşılayarak Rusya'yı kızdırmama, fakat önceki iktidarın Batı ile bu bağlamda Türkiye ile yakınlaşma politikasını sürdürme dönemi olarak nitelendirilebilecek Şubat 1994 döneminden günümüze kadar olan dönem. Batı ile

yakınlaşmanın ilk işareti de Devlet Başkanı Aliyev'in 8-10 Şubat 1994 tarihlerindeki Türkiye ziyareti olmuştur.

Birinci dönem içerisinde, AHC iktidarının Azerbaycan'ı Rus etki alanından çıkarma politikasından kızgınlık duyan Rusya'nın yatıştırılması için bazı tavizler verilmiştir. Bu tavizlerin amacının Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskılarını azaltmak, Gence isyanında, Azerbaycan'ın güney bölgesindeki Lenkeran kentinde ilan edilen sözde Talış-Muğan Cumhuriyeti sorunun çözümünde ve özellikle Karabağ savaşında Rusya'nın tarafsızlığını veya olumlu müdahalesini sağlamak olduğunu söylemek mümkündür. Aliyev'in Rusya'yı yatıştırmak için yaptığı ilk şey, Meclis Başkanlığı seçimi sırasında yaptığı konuşmada Rusya ile ilişkilere de önem verilmesinin gerektiğini dile getirmesidir. (CAFERSOY, 2000, s. 22).

Aliyev yönetimi, 23 Haziran 1993'de Batılı şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerinin durdurulduğunu ve banka hesaplarının dondurulduğunu ilan etti. Daha sonra Aliyev'in Moskova ziyaretleri başladı. Aliyev bu ziyaretleri sırasında görüştüğü Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'e, Başbakan Çernomirdin'e ve diğer yetkililere selefinden farklı dış politika yürüteceğini, Rusya ile ilişkileri güçlendireceğini ve BDT'ye üye olma isteğini beyan etmiştir (NESİPLİ, 2000, s.65).

Bu yatıştırma politikası sürecinde Gence isyanın lideri Süret Huseyinov'un Başbakanlık görevine atanarak isyan sona erdirilmiş, sözde Talış-Muğan Cumhuriyeti ilanı önlenmiş ve sorumlular hapse atılmıştır. Fakat Rusya'ya yaklaşma girişimlerinin Karabağ'da Ermeni işgallerini durdurulmaması Aliyev yönetiminin Rusya'nı yatıştırma politikasını sona erdirmesine neden olmuştur.

Rusya'nın Karabağ sorunundaki desteğinden umudunu büyük ölçüde yitiren Aliyev yönetimi, kendi gücü ile Aralık 1993'de kayıp edilen toprakları almak için yaptığı için askeri saldırı ile göreceli bazı askeri başarılar kazanmıştır. Ardından 1994 başlarından itibaren Batılı şirketlerle petrol görüşmelerine yeniden başlanmış ve 8-10 Şubat 1994 tarihlerindeki Türkiye ziyareti Batıyla yaklaşma politikası döneminin yeniden başladığını göstermiştir.

Öte yandan Aliyev'in Rusya'yı dikkate alan ve bu ülkeyle tekrar yakınlaşmayı öngören politikası ilk dönemde Türkiye tarafından endişeyle izlenmiştir. Türkiye Azerbaycan'ın bu yönelişini önlemek ve Rusya'nın Azerbaycan üzerinde baskısını azaltmak için Aliyev yönetimine sıkı destek vermeye başlanmıştır. Türkiye devlet yetkilileri Bakü'yü

ziyaret ederek Aliyev yönetimini tanıdıklarını belirten açıklamalarda bulunmuşlar. Bu bağlamda 28 Ağustos 1993'de Bakü'de bir dizi temaslarda bulunan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Özdem Sanberk, Türkiye'ye dönüşünde, Ankara Esenboğa Havalimanında yaptığı açıklamada, Türkiye'nin Azerbaycan'daki iç istikrarsızlığın giderilmesini, bu ülkenin karşılaştığı problemin çözümünün birinci koşulu olarak gördüğünü belirterek, Devlet Başkanı Elçibey'in görev süresinin bitimine ilişkin olarak yapılacak referandumun bu çerçevede olumlu bir adım olduğunu vurguladı.

Aliyev yönetimi de Türkiye'nin, Azerbaycan'ın Rusya ile yakınlaşmasından duyduğu endişesini gidermek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan Devlet Başkanlığını vekaleten yürüten Parlamento Başkanı Haydar Aliyev 8 Eylül 1993'de iki günlük ziyaret için Rusya'da bulunan Türkiye Başbakanı Tansu Çillerle Moskova'daki Türk büyükelçiliğinde bir görüşme yaptı. Görüşmeye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov da katıldı. Çiller görüşmeden sonra gazetecilere yaptığı açıklamada, "Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgal etmesine seyirci kalamayız. Kardeş ülke Azerbaycan'a bu konuda her türlü yardımı yaparız. Rusya ile işbirliği için her türlü adımı atmaya karar verdik" dedi. Aliyev ise Rusya ile ilişkilerinin iyileşmesinin Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin bozulması anlamına gelmediğini belirterek, "Bizim Rusya ile ilişkilerimiz uzun yıllar sürdü, bunları kırmak, ayırmak olmaz" dedi. Aliyev'in bu açıklamasına rağmen Türkiye'nin Azerbaycan'ın Rusya'ya yaklaşma politikasından duyduğu endişe, Kasım 1993'de Ankara'ya yaptığı bir ziyaret sırasında, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov'a da iletildi (FULLER, 1996, s.8).

Bu arada Türkiye Azerbaycan yönetimine destek vermekten de geri durmadı. Türkiye yetkililerinin Azerbaycan'a yaptıkları en önemli yardımlardan birisi, onun Batı'ya çıkışının sağlanmasında Azerbaycan'ın yeni Devlet Başkanı Aliyev'e yaptıkları yardımdır. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in arabuluculuğuyla 1993 Aralığında Aliyev'in Paris'i ziyareti gerçekleşmiştir. Bu, Azerbaycan devlet başkanının Batıyı ilk ziyaretiydi. Bundan sonra, Aliyev'in Avrupa başkentlerini ziyaretleri birbirini izledi.

İlişkilerde asıl dönüşüm ise, Şubat 1994'de, Aliyev'in karşılıklı yabancılaşmayı sona erdiren bir resmi ziyarette bulunmak üzere Ankara'ya gelmesi ile başladı. Daha öncede belirtildiği gibi bu ziyaret aslında Aliyev yönetiminin Rusya'ya yaklaşma politikasından aşamalı olarak vazgeçtiğinin ve Batı ve bu anlamda Türkiye ile yaklaşmanın somut belirtisiydi. Aliyev 8-10 Şubat tarihlerinde gerçekleştirdiği iki günlük resmi ziyareti sırasında

Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel'le 10 yıl süreli bir dostluk ve işbirliği anlaşmasının yanı sıra; ticaret, yatırım ve bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören 15 anlaşmayı da imzaladı. 9 Şubat 1994'de iki lider tarafından 10 yıllık süre için imzalanan Dostluğun ve Çok yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşması ile Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dış pazarlara sunulması konusunda AHC döneminde varılan mutabakatın geçerli olduğu onaylandı. Anlaşmada, taraflardan birinin üçüncü bir ülke veya ülkeler tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğerinin “saldırının ortadan kaldırılması amacıyla gerekli önlemleri alması ve gerekli savunma tertiplerinin alınmasına önem verilmesi” hükmü yer aldı. Aliyev, anlaşmanın imza töreninden önce yaptığı açıklamada, Türkiye gezisi sırasında imzalanan anlaşma ve protokollerle iki ülke arasında yeni bir sayfanın açıldığını belirterek, “Türkiye ile dostluk ebedidir. Buna sadık olacağız, ilişkileri geliştireceğiz. Hiç bir kuvvet bizi yolumuzdan döndüremeyecektir” dedi (ATMACA, 2001, s. 201).

Bu ziyaretin ardından ilişkiler sürecinde bir iyileşme yaşanırken 29 Mart 1994' de Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov, İtar-Tass ajansına verdiği demeçte, ülkesinin Türkiye ile ilişkilere çok önem verdiğini belirterek, “Bakü'de hangi hükümet olursa olsun, Türkiye sürekli müttefikimiz olarak kalacaktır” dedi.

Fakat iki ülke arasında siyasi anlamda zaman zaman gerginlikler de yaşandı. Örneğin, Mart 1995'de Devlet Başkanı Aliyev, Türk istihbaratını kendisine karşı darbe girişiminde bulunmakla itham etmesinin ardından ilişkilere bir dönem karşılıklı itimatsızlık egemen oldu. Fakat aslında bu itimatsızlık Aliyev yönetimi ile dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in başkanlık ettiği Türk hükümeti arasında yaşanmaktaydı. Devlet Başkanı Aliyev'le Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel arasındaki ilişkiler gayet iyi idi. Zaten kendisine karşı yapılacak darbeyi Aliyev'e haber vererek önlenmesini sağlayan da Türk Cumhurbaşkanıydı.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş „Susurluk Raporu'nda Azerbaycan'daki başarısız darbe girişiminin içyüzünü ortaya çıkararak, darbe girişiminin kilit isimlerinden MİT elemanı TİKA görevlisi Ferman Demirkol, darbe sonrası için Elçibey ile Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı pazarlığı yaptı.Raporun 68,69,70,71. sayfalarında, Azerbaycan'daki darbe girişimine yer veriliyor. Darbe finansmanı için Azerbaycan Hizmet Vakfı'na dikkat çekiliyor (<http://www.milliyet.com.tr/1998.02.19/siyaset/html>).

Bu arada 7 Aralık 1995'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in resmi konuğu olarak bu ülkeye gitti. Bakü havaalanında bir açıklama yapan Cumhurbaşkanı Demirel, iki ülkenin kardeş olduğunu, dostluk ve iyi ilişkilerin devam edeceğini belirtti (Azerbaycan Gazetesi, 8 Aralık 1995).

Taraflar arasında diplomatik görüşmeler trafiği 1996'da itibaren özellikle hızlandı. 14 Nisan 1996 tarihinde, Başbakan Mesut Yılmaz, resmi bir ziyarette bulunmak üzere Azerbaycan'a gitti. Başbakan Yılmaz, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile yaptığı görüşmede, Azerbaycan'ın, ihtilafli olduğu Ermenistan ile Türkiye arasındaki Alican sınır kapısının, Erivan'ın işgal ettiği Azeri topraklarından çekilmediği sürece, açılmayacağı güvencesi verdi (Hürriyet Gazetesi, 15 Nisan 1995).

Türkiye ve Azerbaycan arasında üst düzey ziyaretler artarak sürdü. Bu görüşmelerin genel konusunu Türkiye'nin öteden beri savunduğu Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunması, Karabağ sorunu, Kafkaslardaki gelişmeler ve ülkelerarası karşılıklı işbirliğini geliştirme hususları oluşturmaktaydı. Özellikle, Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'le Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel arasındaki sıkı dostluk ikili ilişkileri gelişmesine yardım etmekteydi. Her iki lider çeşitli vesilelerle sık sık bir araya gelmekteydiler. Zaman zaman bu görüşmeler Gürcistan Devlet Başkanı Şevardnadze de katılıyor ve her üç lider Kafkasya meselelerini görüşüyorlardı. Böyle toplantıların biri de 28 Nisan 1998'de Türkiye'nin Trabzon ilinde gerçekleştirilirken üç liderde yaptıkları bir saatlik görüşmede Kafkasya'da yaşanan sorunları masaya yatırarak tartıştılar. (Sabah Gazetesi, 29 Nisan 1998). Rusya'nın Kafkaslara yönelik yayılmacı amaçları karşısında güçlü bir müttefik arayan Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ve benzer niyetleri taşıyan Gürcistan Devlet Başkanı Şevardnadze sık sık Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Türkiye de bu ülkelerin yanında olduğunu sürekli dile getirmiş, Türk üst düzey yetkilileri her iki ülkenin bağımsızlığının korunması için gerekli desteği vermiştir.

Petrol boru hatlarından sonra, bölgenin ikinci büyük enerji yatırımı kabul edilen Deriner Barajı'nın temel atma töreni için, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze bir araya geldiler.

İki komşu devlet başkanı Aliyev ile Şevardnadze törende yaptıkları konuşmalarda, bölge barışına yönelik önemli mesajlar verirken, T.C. Başbakanı Mesut Yılmaz ise siyasi

istikrarın önemini vurguladı. Enerji yatırımlarının vazgeçilmez olduğunu söyleyen Yılmaz, hem bu yatırımların hem de enflasyon mücadelesinin başarılı olmasının uzlaşma ortamının sürmesi ve siyasi istikrara bağlı olduğunu kaydetti. (<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1998/04/27/40301.asp>)

Rusya'nın baskısına karşı Türkiye'nin verdiği siyasi ve diplomatik desteğin en son örneklerinden biri, Ocak 2000'de yaşanmıştır. Devlet Başkanı Aliyev, Çeçenistan sorununu nedeniyle Rusya tarafından suçlanan Azerbaycan üzerindeki baskısını hafifletmek için 9 Ocak'ta Ankara'ya iki günlük ani bir ziyaret yaparak Kafkasya'daki son gelişmeleri Cumhurbaşkanı Demirel'le görüşmüştür. Ziyaretin resmi gerekçesi olarak Bakü-Ceyhan gümrük tarifelerinin görüşülmesi gösterilmesine rağmen, Aliyev'in Türk Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ile de görüşmesi ve ayrıca bu ziyaretin ardından Demirel'in Gürcistan'a giderek Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan (TAG)'ın içinde bulunduğu Kafkas İstikrar Paketi (KİP) oluşturarak Rusya, Ermenistan ve İran(REİ)'ı saf dışı bırakma önerisinde bulunmuş olması, Aliyev'in bu ani ziyaretinin amacının esasında Azerbaycan ve Gürcistan üzerindeki Rus baskısının zayıflatılması için Türkiye'nin inisiyatif kullanmasını istemek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Aliyev'in ziyaretinin ardından Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel'in 15 Ocak 2000'de Gürcistan'a gerçekleştirdiği ani ziyareti sırasındaki bölgede istikrarın sağlanabilmesi için AGİT şemsiyesi altında KİP oluşturma önerisi, esasında Rusya'nın bölgesel güvenliği tehdit girişimlerini dengelenmeyi amaçlamakta, ayrıca AGİT üyesi İran'ı da dışlamış gözükmektedir (CAFERSOY, 2000, s.33). Türkiye'nin bu önerisine destek amacıyla Demirel'in ABD, Batı Avrupa ve bölge ülkeleri liderlerine gönderdiği KİP'e destek mektupları, konunun uluslararası gündemde geniş tartışılmasına neden olmuştur. Söz konusu mektuba, Ermenistan ve Rusya dahil bütün ilgili ülkelerden olumlu cevap gelmiş olsa da yeni bir ciddi bir gelişmenin olmadığını söylemek mümkündür.

13 Mart 2000'de Türkiye'yi ziyaret ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) bir konuşma yapan Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye'nin sadece kendisi için değil, tüm Türk dünyası ve Azerbaycan için önemli olduğunu belirtti (<http://www.zaman.com.tr/2001/03/14/dishaberler/dishaberlerdevam.htm1>). Bir saat süren konuşması sık sık alkışlarla kesilen Aliyev, Türkiye ile Azerbaycan arasında ilişkiler artarken artık stratejik ortak olma durumuna geldiklerini anlatarak, bunun ülkelere olduğu kadar Türkiye ile Azerbaycan uluslarına da büyük yarar getireceğini ifade etti. Türkiye'nin Azerbaycan için hem dost, hem kardeş, hem de dayanak noktası olduğunun altını çizen

Aliyev, “ Azerbaycan’ın coğrafi yapısı dikkate alındığında bulunduğumuz bölge son derece önemlidir. Bizim bir numaralı müttefikimiz, dostumuz Türkiye'dir. Bizim, Türkiye'nin yardımına ihtiyacımız vardır.” şeklinde konuştu.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişim süreci yeni Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 11-12 Temmuz 2000 tarihli ziyareti ile de ivme kazandı. Türk cumhurbaşkanının ilk yurtdışı ziyaretini Azerbaycan'a yapması da Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği önemi göstermek için önemli bir kanıttır.

31. Karabağ Sorununun Çözüm Çabalarında Türkiye'nin Rolü

1988'de Ermenilerin Karabağ Özerk Bölgesinin Ermenistan'a birleştirilmesi istekleri ile başlayan sıcak çatışmalar ve Ermenilerin Rus desteği ile Azerbaycan topraklarını işgali ile 1994 yılı Nisan ayında ateşkes anlaşması imzalanmıştır ve birçok ihlale rağmen ateşkes rejimi halen yürürlüktedir. Ermenistan hariç, AGİT ülkeleri AGİT Başkanlık açıklamasında yer alan ilkeleri ihtilafın adil çözümü için uygun çerçeve olarak kabul etmişlerdir. Başkanlık Açıklaması, ihtilafın, Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüklerine saygı, Yukarı Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde özerklik ve ahalisi için güvenlik garantileri temelinde çözümlenmesi çağrısında bulunmaktadır. Minsk Grubu toplantılarına aktif bir şekilde katılan Türkiye, soruna AGİT çerçevesinde çözüm bulunmasını istemekte ve kabul edilebilir çözüm için gerekli unsurların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması, Ermeni birliklerinin işgal altında tuttuğu Azeri topraklarından geri çekilmesi ve mültecilerin yurtlarına dönmeleri olduğunu savunmaktadır (<http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/kafkasya.htm#bm02>).

Türkiye Minsk Grubu toplantılarında Azerbaycan'ın tutumunu sürekli desteklemiş ve desteklemektedir. Türkiye 1996'da yapılan Lizbon Zirvesi'nde Azerbaycan'a destek vererek AGİT Başkanlığının Azerbaycan toprak bütünlüğünün onaylayan bir bildirimini yayınlaması için ciddi diplomatik çaba göstermiştir.

Türkiye Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan'la diplomatik ilişkiler kurmayı reddetmekte ve Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulamaktadır. Türkiye Ermenistan'la ilişkilerini Karabağ sorununun adil biçimde, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi durumunda normalleşeceğini defalarca dile getirmiştir.

1999 yılından itibaren Karabağ'a ilişkin görüşmelerin Amerikan insiyatifi Minsk Grubu çerçevesi dışında, ikili düzeyde sürdürülmesi Türkiye'ni çözüm sürecindeki görüşmelerin dışında bırakmıştır. Türkiye zaman-zaman yaptığı girişimlerle sorunun çözümü için diplomatik ataklarda bulunmaktadır. Bunun en sonuncu örneği Şubat 2001'de dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından dile getirilmiştir. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından İstanbul'da 17 Şubat 2001 tarihinde düzenlenen "Kafkasya'da İstikrar Arayış Konferansı'nın açılış konuşması sırasında Dışişleri Bakanı İsmail Cem "Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunlardan kaygı duymaktayız. İki ülke arasındaki temasların belirli bir olgunluk düzeyine yaklaşması memnunluk vericidir. Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'ın üçlü bir toplantıda bir araya gelmesinden iki ülke arasındaki sorunların çözümünün ivme kazanacağını düşünüyorum." (LÜTEM, 2001, s.34) diyerek bir üçlü toplantı teklifinde bulundu. Fakat bu öneri Ermenistan yetkilileri tarafından reddedilmiştir.

Bu arabuluculuk girişimini reddine rağmen, bugün Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Devlet Başkanları düzeyinde başlamış olan diyalogu ve Savunma Bakanlarıyla Dışişleri Bakanları arasında yapılan paralel görüşmeleri memnuniyetle karşılamakta ve bu doğrudan görüşmelerin yararlı olduğunu düşünmektedir (<http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/kafkasya.htm#bm02>). Türkiye, sorunun görüşmeler yoluyla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde, kalıcı ve adil bir şekilde çözümlenmesine büyük önem vermekte ve Minsk Grubunun aktif bir üyesi olarak çaba harcamaktadır.

Günümüzdeki resmi verilere göre Azerbaycan ordusu yaklaşık yetmiş beş bin askerden oluşmaktadır. Azerbaycan ordusundaki subay ve uzman sorununu çözmek üzere başlangıçta, uzman getirtmek için Türkiye ve Ukrayna'nın yardımlarından yararlanmaya çalışmış, aynı zamanda Türkiye askeri okullarından yararlanma yoluna da gitmiştir. Bakü'deki askeri okul ve akademi özellikle Türkiye'nin yardımıyla geliştirilmiştir. bazen sıkıntılar da yaşanmış olmasına rağmen bu okullarda Türk subaylarca verilen eğitimin Azerbaycan yetkilileri tarafından da defalarca vurgulanmıştır. Bu çabaların yanı sıra Azerbaycan subayları Rusya Federasyonu askeri okullarında ve NATO kurslarında da eğitim görmektedirler. Savunma giderlerine ayrılan payın Azerbaycan bütçesindeki oranı, bağımsızlığına kavuştuğundan günümüze kadarki süreçte inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. Bu oran, 1992 yılında %11.5, 1993'te %12.2, 1994'te %18.2, 1995'te %11.6, 1996'da %12.7,

1997’de %12.0,1998’de %14.2,1999’da %13.4,2000’de olmuştur (CAFERSOY, 2001, s.124).

32. Askeri İlişkiler

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki resmi ilişkilerde askeri boyutun dile getirilmesi ilk kez 25 Ocak 1992’de Ankara’ya gelen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov’un basın toplantısında bir soruya verdiği cevapla gerçekleşmiştir (ATMACA, 2000, s.220). Muttalibov acilen savunma ordusu kurmaları gerektiğini belirterek, bu konuda Türk yetkililerle görüştüğünü ve Türkiye’nin bu konuda yardımcı olacağını belirtti. Fakat fiiliyatta bu demeç laftan öteye gitmemiş ve gerçekleşmemiştir. Ardından 3 Kasım 1992’de Türkiye’de temaslarını sürdürürken Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey iki ülke arasında askeri alanda işbirliğini geliştireceğini ifade etti. Elçibey iktidarı döneminde Türk emekli subayları Azerbaycan Ordusunun eğitim sürecine önemli katkılarda bulunurken, iki yüz öğrenci de askeri okullarda eğitim almak üzere Türkiye’ye gönderildi (<http://turkpatriot.blogspot.com>).

Askeri ilişkilerde gelişimin ivme kazanması Aliyev iktidarı döneminde gerçekleşti. 7 Temmuz 1996’de Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş ikili ilişkilerde ilerleme sağlamak için Bakü’yü ziyaret ett. Ardından 10 Haziran 1996’da Türkiye ve Azerbaycan arasında Ankara’da “Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması” imzalandı. Anlaşmaya, Türkiye adına Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hakkı Karadayı, Azerbaycan adına Savunma Bakanı Tümgeneral Sefer Ebiyev imza attılar.

Yakın ilişkilere rağmen, henüz iki ülke arasında geniş kapsamlı askeri işbirliğini öngören askeri-politik anlaşma imzalanmamıştır. Askeri ilişkiler Azerbaycan subaylarının Türk askeri okullarında eğitimi ve Kosova’daki Barış Gücü’nde görev yapan Azerbaycan taburunun finanse edilmesi ile sınırlı gözükmektedir. İkili ilişkilerdeki askeri ilişkilerde 1999 yılının başlarından itibaren yeni bir dönemece girmiş bulunmaktadır. Bu dönemin başlaması Azerbaycan Devlet Başkanının Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade’nin “Azerbaycan’ın kendi güvenliğini sağlayabilmesi için Batı ile askeri işbirliği yapması gerektiğini ve bu kapsamda Türkiye’deki İncirlik NATO üssünü Abşeron Yarımadasına yerleştirmesi” önerisinin ardından ivme kazanmıştır. Her iki ülkenin resmileri Rusya faktörü nedeniyle bu öneriye ilk başta mesafeli tavır sergileseler de, Ocak 2000’den itibaren giderek daha fazla resmi yetkili bu olasılığa ihtimal vermeye başladı. Ocak 2000’de Ankara’yı ziyaret eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev “Bakü ve Ankara arasında askeri ittifak anlaşması

imzalanabileceğini” belirtti. Şubat 2000’de Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Lojistik Kuvvetler Komutanı Korgeneral İbrahim Tülün ve Kara Kuvvetleri Lojistik Destek Komutanlığı Orhan Tiryak Bakü’yü ziyaret ederek görüşmelerde bulundu.

17 Haziran 2000’de Savunma Bakanı Sefer Ebiyev’in daveti ile Bakü’de temaslarda bulunan Türkiye Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Sefer Ebiyev’le bir arayla gelerek Azerbaycan Silâhlı Kuvvetleri'nin gelişmesine yönelik projeler üzerinde fikir alışverişinde bulundu. Türkiye'nin Azerbaycan'a iki askeri gemi hibe ettiği bilinmektedir (Anadolu Ajansı, 17.7.2000).

1 Mart 2001’de Savunma Bakanı Sefer Ebiyev Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Savunma Planlaması ve Kaynakların Yönetimi İdaresi Başkanı Tümgeneral Şerafeddin Telyaza'nın başkanlık ettiği heyetle bir görüme yaptı. Ebiyev ikili devlet arasında askeri ilişkileri geliştirme gereksiniminden söz ederken, görüşmeler sonucu “Azerbaycan hükümeti ile Türkiye hükümeti Arasında Karşılıksız Askeri Yardım” anlaşması ve “Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türkiye Genelkurmay Başkanlığı arasında Mali Yardımı” protokol imzalanmıştır. Bu anlaşmalar Türkiye'nin Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine 3 milyon \$ yardım yapması öngörmektedir. Geline nokta bugün Azerbaycan-Türkiye askeri ilişkileri giderek güçlenmektedir.

33. Eğitim İlişkileri

Azerbaycan ve Türkiye arasında eğitim ilişkileri ilk 29 Şubat 1992 imzalanan Mutabakat Zaptı ile başlayarak günümüze kadar toplam 11 anlaşma ve protokol aracılığı ile düzenlenmektedir. Türkiye Azerbaycan'a 1992-2001 arası dönemde orta öğrenim alanında toplam 604, yüksek öğrenim alanında toplam 3490 kişilik öğrenci kontenjanı ayırmıştır.

Eğitim alanındaki karşılıklı işbirliği Türkiye'nin kendi öğretim kurumlarında Azerbaycan'a kontenjan tanımakla sınırlı kalmamıştır. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı 24 Ocak 1994’de Bakü Türk Anadolu Lisesini ve 21 Temmuz 1994’de Bakü Türkiye Türkçeci Öğretim Merkezi hizmete girmiş ve bugün de faaliyetini sürdürmektedir (Cumhuriyetinin 75’ci Yıl Dönümünde Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, s. 26).

Azerbaycan'da Türk özel girişimi tarafından bir üniversite (1995'de Kafkas Üniversitesi), iki fakülte (1991'de Türk Dünyası İşletme Fakültesi ve 1992'de İlahiyat Fakültesi), toplam 14 lise, 1 ilk okul açılmıştır. 5 Mart 1997 tarihi itibarıyla bu özel kurumlarda 4007 öğrenci öğrenim görmekte ve 508 öğretmenin görev yaptığı belirtilmiştir. Günümüze geldikçe bu sayı katlanarak artmıştır.

Türkiye Mili Eğitim Bakanlığı 1991-1998 öğretim yılları arasında kullanılmak üzere Azerbaycan'a 95 551 adet lise ders kitabı, 7478 adet üniversite kaynak kitabı ve 95 adet eğitim araç-gereci olmak üzere toplam 103 124 adet kitap ve eğitim aracı göndermiştir. Ayrıca Latin harfleri ile hazırlanan ve basımı yapılan 425 000 adet "Türk Dili", 11 300 adet "Oku" ders kitabı ve 30 000 adet "Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü" verilmiş ve kitap basımı için 250 ton kağıt yardımında bulunmuştur.

Ayrıca, Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı 1991-1997 yılları boyunca Azerbaycan Eğitim Bakanlığına toplam 1 200 000 bin dolarlık mali yardımda bulunmuştur.

Orta Asya cumhuriyetlerinde; çeşitli Hıristiyan misyonerlik hareketlerinin bu coğrafyadaki oluşumlarına önemle işaret etmek gerekir. Bu devletler ki bunların ezici çoğunluğu Müslüman ve Türk kökenlidir bugün hem siyasi hem de kültürel kimliklerini modern bir dünyada yeniden tayin ve tarif etmek zorundadırlar. Kısacası Sovyetler Birliği'nin dağılması eğitim, modernite, kimlik, din gibi temel bazı konuların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Rusya Federasyonu'nun en büyük çabalarından biri Ortodoks Hıristiyanlığı tekrar canlandırmaktır (ATEŞ- KARAKAŞ-ORTAYLI, 2005, s.50).

Özetle bir yandan gittikçe küreselleşen, öte yandan kendi içinde hesaplaşan dünyada aynı köklerden gelen iki ülke olarak Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilere eğitim alanında da büyük önem verilerek, ilişkilerin daha derin ve kalıcı olması hedeflenmektedir.

34. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

Tarihi, coğrafi ve manevi değerlerle bağlı olduğumuz Azerbaycan ile bağımsızlığından itibaren çeşitli sahalarda ihtiva eden ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan 150 civarında çeşitli işbirliği, anlaşma ve protokoller imzalanmış ancak bu anlaşmaların büyük bir kısmına çeşitli sebeplerle işlerlik kazandırılmamıştır (OGAN, 2000, s.75).

Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde önemli araçlardan birisi olan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Birinci Dönem Toplantısı 25 Şubat 1997 tarihinde gerçekleştirilmiş ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde karar alınmıştır. Bu toplantıdan sonra çeşitli sebeplerle ikinci toplantı 29 Mart 2001 tarihine kadar gerçekleştirilememiştir. Bakü’de yapılan II. toplantı basına da yansıyan karşılıklı restleşmelerle oldukça gergin bir havada geçmiştir.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler 1 Kasım 1993 tarihli “Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” çerçevesinde yürütülmektedir. Bu anlaşmaya göre tarafların birbirlerini en çok kayırlan ülke statüsü tanımaları kararlaştırılmıştı. Diğer yandan Türk yatırımcılar için önem taşıyan “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma” 31 Temmuz 1996 tarihinden itibaren ve “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması” ise 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (MESİMOV, 2000, s.276).

1 Kasım 1992 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında kapsamlı bir Kara Ulaştırma Anlaşması imzalanmıştır. Nahçıvan yolu ile direkt bağlantı sağlanmış, ancak bu Nahçıvan’dan öteye gidememiştir. Ülke ile karayolu bağlantısı esasen Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır.

Ekonomilerinin yapısı, coğrafi devamlılık ve milli-manevi değerler itibarıyla Türkiye ve Azerbaycan ekonomileri birbirlerini tamamlar niteliktedir. Türkiye ekonomisi dışa dönük ve imalat sanayi ağırlıklı bir yapıya sahiptir. Azerbaycan ekonomisi daha çok hammadde ağırlıklıdır. Azerbaycan ekonomisinde Türk müteşebbisleri özellikle petrol dışı alanlarda önemli bir ağırlığa sahiptir. Geçiş döneminde olan ve yatırıma ihtiyacı bulunan Azerbaycan’a Türk sermayesinin katkısı önemli boyutlardadır.

Azerbaycan’ın 2000 yılında da en fazla ithalat yaptığı 2. ülke Türkiye olmuştur. 2000 yılı içerisinde iki ülke arasında ticaret hacmi 325.3 milyon \$ ulaşırken Azerbaycan’a Türkiye’nin ihracatı 229,7 ve ithalatı ise 95,6 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan’ın Türkiye’nin ihracatı içerisindeki yeri % 0,84 ve ithalatı yeri ise % 0,16 olmuştur. Azerbaycan’ın Türkiye’nin toplam dış ticareti içerisindeki yeri ise % 0,04’tür.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerde üstünlüğe sahip olan Türkiye, zaman içerisinde hem diğer ülkelerin bu pazara girmesi ve hem de yerel

müteşebbislerin artık kendi ayakları üzerinde durarak kısmen yerel üretime geçmeleriyle gerilemeye başlamıştır.

1991 yılından itibaren gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere paralel Türk işadamlarının bu ülkeye olan yoğun ilgisi ve Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye'den ithalat yapması sebebiyle sürekli bir yükselme içerisinde bulunurken, iki ülke ticareti Türkiye lehine fazla vermiştir.

1998 yılında Rusya Federasyonu'nda yaşanan ekonomik kriz sonucu yapılan devalüasyon ve Rus mallarının Azerbaycan para birimine oranla değer yitirmesi sebebiyle Rusya Azerbaycan pazarında fiyat avantajı sağlamış ve bu ülkenin mallarına olan talep artarak Rusya Azerbaycan'ın dış ticaretinde bu tarihten itibaren ilk sıraya yükselmiştir. Azerbaycan'ın diğer bir komşusu olan İran ise ihraç edilen ürünlerinin Türk ihraç ürünlerine kıyasla düşük kaliteli olması sebebiyle Azerbaycan'ın dış ticaretinde çok gerilerde kalmış ve Türkiye'den ihracatı olumlu yönde etkilemiştir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatındaki azalmanın başlıca sebeplerinden biri de Türk müteahhit firmalarının üstlenmiş oldukları taahhüt işlerinin büyük ölçüde tamamlanmış olması ve yeni projelerin başlamamasıdır. Başta bavul ticareti olmak üzere, kayıt dışı ticaret işlemleri göz önüne alındığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin resmi verilerden daha fazla olabileceği tahmin edilmektedir.

İki ülke arasında Nahçıvan Özek Cumhuriyetindeki 11 km. kara sınırı dışında olan direkt karayolu bağlantısının bulunmaması Türkiye'nin Azerbaycan'la, özellikle de ekonomik ve ticari ilişkilerini zaman zaman zora sokmakta ve diğer ülkelere (Rusya ve İran) göre dezavantaj sağlamaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'la karayolu bağlantısı sağladığı Gürcistan'ın koyduğu yüksek vergiler ve İran'ın getirdiği tonaj sınırlamaları, Azerbaycan'ın aynı zamanda BDT üyesi olması ve BDT ülkeleri ile sağladığı gümrük anlaşmaları Türkiye'nin Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerini güçleştirmiştir. Türk taşıtlarına uygulanan yüksek orandaki yol vergileri, gümrükleme sıkıntıları, vize uygulamaları, bürokratik işlemlerin çokluğu, mevzuat eksikliği, kayıt dışı ekonominin getirdiği haksız rekabet ortamı, gizli monopolleşme, kamu görevlilerinin menfaat temini amacıyla özel sektör üzerinde kurduğu baskılar ve bazen pazar ekonomisinin mantığıyla çelişen bazı yasalar ve uygulamalar bu ülkede Türk işadamlarının rekabet şartlarını zorlaştırmakta ve bu ülkeye olan Türk işadamlarının ilgisini azaltmaktadır (OGAN, 2000, s.76).

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği mal grupları arasında ilk sırayı gıda maddeleri almaktadır. Önemli ihraç ürünleri; un ve unlu mamuller, margarin, buğday, zeytinyağı, ayçiçek yağı, süt ve süt ürünleri, yumurta, makarna, bira, patates, küp ve toz şeker, çikolata ve şekerleme ürünleri, meyve suları, peynir, bisküvi, hazır deri mamulleri, trikotaj ürünleri, sentetik deterjanlar, sabun, duvar kâğıtları, sıhhi tesisat malzemeleri, tekstil sanayi için makineler, lastik ve plastikten mamul eşya, beyaz eşya, telekomünikasyon ürünleri, elektrik malzemeleri, elektrik enerjisi v.b'dir. Türkiye'nin ithalatında ise; başta petrol ve petrol ürünleri olmak üzere ham alüminyum, pamuk polietilen, ham deri, pamuk ipliği, yün, ham bakır, alkollü içecekler ve fosfatlı gübreler Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında önem arz eden ürünlerdir (MESİMOV 2000, s.276).

2000 yılı dış ticaret rakamlarına bakıldığında eski Sovyetler Birliği ile yapılan ticaretten uzaklaşma ve Batı piyasalarına kayma yönelme eğilimi gözlemlenmektedir. Rublenin zayıflığı Azerbaycan ihracatını rekabet gücünden yoksun bırakmış ve Kafkasya'daki istikrarsızlık ticaret yollarını kesmiştir. Türkiye'ye ihracat oranı 1998 yılında % 22.8 iken 2000 yılında % 6'ya düşmüştür.

Türkiye'den yapılan ithalat, toplamda 1998 yılındaki % 20.4'lük değerden 2000 yılında % 11,0'a düşmüştür. Türkiye Azerbaycan'ın toplam dış ticareti içerisinde 1998'de % 21, 1999'da % 11 ve 2000 yılında ise 7.9'luk bir paya sahip olmuştur (Yeni Müsavat Gazetesi, 16 Mart 2001).

341. Azerbaycan'daki Türk Yatırımları

Azerbaycan'daki Türk yatırımları ülkedeki petrol dışı yabancı yatırımlar içinde ilk sırada yer almaktadır. Türk girişimcileri telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, finansal kiralama, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, sağlık, ulaştırma, otomotiv, imalat sanayi, petrol ve hizmet sektörü gibi neredeyse tüm alanlarda faaliyet göstermektedirler.

Ziraat Bankası'nın ortaklığı ile kurulan "Azer-Türk Bank" bankacılık alanındaki işbirliğinin ilk örneğidir. Baybank, Royalbank, Koçbank, İş Bankası Azerbaycan ve Citybank gibi Türk sermayeli bankalar faaliyet göstermektedir. Ayrıca Türk sermayeli 3 sigorta şirketi de faaliyet göstermektedir. 2000 yılı sonu itibariyle değişik statülerde (% 100 Türk sermayeli, müşterek müessese, şube veya temsilcilik olarak) 1.327 Türk şirketi, Azerbaycan'da resmi kuruluş işlemi yaptırmak suretiyle tüzel kişilik kazanmıştır. Ancak bu şirketlerden önemli bir

bölümü faaliyet gösterememektedir. Yaklaşık 400 firma piyasada faaliyet göstermektedir. Türk şirketlerinin Azerbaycan'daki yatırım tutarı yaklaşık 1,5 milyar \$ olup, bu şirketler yaklaşık 30.000 kişinin istihdam edildiği tahmin edilmektedir (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Bakü Ticaret Müşavirliği verileri).

Azerbaycan'ın yabancı sermayeye açılan petrol ve doğal gaz sahasında yapılan 20 uluslararası konsorsiyumun dördünde TPAO'nun ortaklığı bulunmaktadır. Çeşitli çaptaki Türk Müteahhitlik firmaları toplam 600 milyon \$ tutarında taahhütlük işleri almışlardır. Petrol dışı yatırımlar içerisinde ise, Türkiye'nin payı % 44 civarındadır.

Azerbaycan bir çok avantajları ile Türk işadamları tarafından yatırım ve ticari faaliyet göstermek açılarından tercih edilen bir ülkedir. Bu itibarla bir çok Türk şirketi Azerbaycan'da müşterek müessese kurmuşlar, şube veya temsilcilik açmışlardır.

Değişik alanlarda faaliyet gösteren Türk firmalarının büyük bir kısmı ticaret yapmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımı tercih etmektedir. Bu firmaların faaliyet alanları; petrol, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, gıda malları imalatı, eğitim, basın-yayın, tekstil ve hazır giyim, taşımacılık, otomotiv, orman ürünleri, demir-çelik, demir dışı metaller, inşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetleri gibi sektörlerdedir.

Türk Eximbank tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti'ne 250 Milyon ABD Dolarlık kredi açılmıştır. Ancak 91.7 milyon ABD Dolarlık kısmı kullanılabilmiştir. İhracatın finansmanına yönelik 100 milyon ABD Dolarlık kredinin yanı sıra, 150 milyon ABD Dolarlık proje kredisi verilmiştir. Ancak alınan kredilerde verimli bir şekilde ve sahalarda kullanılmadığı için geri ödemelerde sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sebeple 8 Ağustos 1996 tarihinde toplam 74.8 milyon ABD Dolarlık Borç Erteleme Anlaşması imzalanmıştır

2000 yılı dış ticaret rakamlarına bakıldığında eski Sovyetler Birliği ile yapılan ticaretten uzaklaşma ve Batı piyasalarına kayma yönelme eğilimi gözlemlenmektedir.

2 Kasım 1992 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" iki ülke iktisadi ve ticari ilişkilerinin temelini teşkil etmektedir.

Tablo – 1

Türkiye-Azerbaycan İkili Ticari Verileri: (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	319.7	55.8	375.5	263.9
1998	327.2	50.3	377.5	276.9
1999	248.1	44.0	292.1	204.1
2000	230.0	96.6	326.6	133.4

(Dış ticaretimizde en önemli ihracat kalemleri arasında elektrikli makineler, hayvansal ve bitkisel yağlar, değirmen ürünleri, şeker ve şeker ürünleri ile kazanlar ve makineler yer almaktadır. En önemli ithalat kalemleri içinde ise pamuk, ham deriler-postlar, demir-çelik, plastikler ve mineral yakıtlar bulunmaktadır.)

Azerbaycan ekonomisinin lokomotif sektörünü temsil eden enerji sektöründe ülkemiz aktif bir politika sergilemekte, bu meyanda hem Azerbaycan petrol ve doğalgaz rezervlerinin araştırılması, geliştirilmesi ve işletilmesinde hem de söz konusu rezervlerin dünya piyasalarına nakline yönelik projelerde önemli rol oynamaktadır.

Halihazırda Azerbaycan'da kayıtlı 800'ün üzerinde Türk firması bulunmaktadır. Bunların 300'ü faal durumdadır. 2003 yılı itibariyle enerji-dışı sektörde yapılan yatırımların tutarı 850 milyon Dolar'dır. TPAO'nun enerji sektöründe yaptığı 650 milyon Dolar'lık yatırım da hesaba katıldığında, Türkiye'nin toplam yatırımları 1,5 milyar Dolar'a ulaşmaktadır.

Türk müteahhitlik firmalarının Azerbaycan'da gerçekleştirdikleri iş miktarı da 2003 yılı sonu itibariyle 1 milyar 431 milyon Dolar'a ulaşmıştır (<http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/raporlar>).

342.Reform ve Dönüşüm Sürecindeki Ekonomik Gelişmeler

Geçiş ekonomilerinin tümünde görüldüğü gibi, Azerbaycan'da da dönüşüm sürecinin başlangıç döneminde Gayri Safi Milli Hasılda büyük düşüşler, fiyatlarda yüksek

dalgalanmalar olmuştur. Üretim faktörlerinin yeniden dağılımı, istikrar politikaları ve yapısal reformlara bağlı olarak ortaya çıkan bu gelişmelerin yanı sıra, bölgesel politik, askeri ve ekonomik gelişmeler dönüşüm sürecinin başlangıcında oldukça etkili olmuşlardır.

Azerbaycan ekonomisinin yüzyılı aşkın bir süredir itici motor gücü hidrokarbon endüstrisidir. 1999 yılı verilerine göre, ihracat gelirlerinin yaklaşık % 75'lik kısmını petrol ihracatı oluşturmaktadır. Ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımlarının hemen hemen tamamını çekmekte olan bu endüstri, kalkınma hızının kısa dönemde hızla artışına neden olmakla birlikte, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara ve 1997-98 yıllarında görüldüğü gibi, yüksek miktarda yabancı sermaye girişi nedeniyle ulusal paranın aşırı değerlenmesi, dolayısıyla dış ticaret dengesinde öngörülemeyen gelişmelere de bağlı olarak ekonomik istikrarsızlıklara da neden olabilmektedir.

İmalat sanayi sektörleri son on yıllık dönemde üretim miktarları bakımından gerileme kaydetmektedirler. 1999 yılı demir çelik üretimi 1990 yılı üretiminin sadece % 4,4'ü kadardır. Kâğıt ve orman ürünleri, yapı malzemeleri, tekstil gibi diğer imalat sanayi sektörlerinde de benzer bir duruma rastlamak mümkündür. Devlet bu alanlarda yabancı sermayeyi teşvik etmek üzere özel ekonomi bölgeleri oluşturmuş, ancak mevcut üretim kapasitesinin yeniden yapılandırması yüksek bir maliyeti gerektirdiğinden bu alanlarda arzulan sermaye girişi olmamıştır.

Sınırlı miktarda ve özellikle pamuk, şaraplık üzüm, tütün gibi ürünlerin üretimi konusunda uzmanlaşmış tarım sektörünün GSMH içindeki payı % 22 düzeylerinde olup, tarım sektöründeki istihdam edilen işgücünün toplam istihdam içindeki payı ise % 36 düzeyindedir. Reform sürecinde çıkartılan yasalar ve uygulanan politikalar neticesinde tarım sektöründe işletme sayısı artarken, ölçekte bir küçülme olmuştur. 1999 yılı sonu itibarıyla tarım sektöründeki özel işletme sayısı 44,561'e yükselirken, devlet çiftliklerinin elindeki toprak miktarı da 478.000 hektardan 297.000 hektara gerilemiştir.

Temel hizmet sektörlerinden olan inşaat ve ulaşım sektörünün GSMH içindeki payı reform uygulamaları nedeniyle son yıllarda artış göstermiş olup, % 22-25 arasında değişmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, dönüşüm sürecinin ilk yıllarında Ermenistan ile yaşanan savaş, Rusya'nın Azerbaycan'a ulaşım ambargosu koyması ve Çeçenistan savaşı nedeniyle

önemli iki petrol boru hattının kullanılmaması gibi politik, askeri sorunlar ekonomik performansı olumsuz yönde etkilemiş, 1992–94 yılları arasında enflasyon 4 haneli rakamlara yükselmiştir. 1995 yılında IMF ve diğer uluslararası kuruluşların desteğini alan finansal istikrar politikalarının uygulanmaya başlanmasıyla ekonomik büyüme sürecine yeniden girilmiştir.

343. Dönüşüm Sürecindeki Reform Uygulamaları

Özel Mülkiyet Kanunu Haziran 1991’de kabul edilmiştir. 1992 yılının başlarında fiyat liberalizasyonuna gidilmiş, aynı yıl Ocak ayında Katma Değer Vergisi uygulamasına geçilmiştir. Nisan ayında Yabancı Sermaye Kanunu, Ağustos ayında ise Merkez Bankası Kanunu yürürlüğe konulmuş, ayrıca, Ağustos ayında yeni bir para birimi olarak Manat piyasada işlem görmeye başlamıştır.

1993–94 yıllarında da devam eden savaşın etkisiyle reform sürecinde yavaşlamalar olmuş, bu dönemde, 1993 yılının Ocak ayında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin olarak bir kanun yasalaşırken, 1994 yılının Ocak ayında Manat tek yasal para birimi olarak işlem görmeye başlamıştır. Mayıs ayında Ermenistan ile ateşkes anlaşmasının imzalanması ile ekonomik dönüşüm süreci tekrar hız kazanarak, Haziran ayında İflas Kanunu kabul edilmiş, bankaların konsolidasyonu işlemine başlanmıştır. 1995 yılının Ocak ayında haksız rekabete ilişkin bir kanun yasalaşmış, Nisan ayında ilk IMF programı kabul edilmiş, Eylül ayında ise büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin bir kanun tasarısı kabul edilmiştir.

Görüldüğü üzere, 1991–95 yılları arasında ekonomik dönüşüm süreci oldukça yavaş işlemiş, ticaretin ve piyasanın liberalizasyonunu sağlayacak reformlar gerçekleştirilmiştir. Bankacılık, özelleştirme, dış ticaretin liberalizasyonu ve diğer bazı yapısal değişiklikler ise 1995–2000 yılları arasında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

1996 yılında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine başlanmış, Haziran ayında Merkez Bankası Kanunu’nda değişiklik yapılarak, Eylül ayında bankacılık sektöründe yeniden yapılandırma faaliyetleri hız verilmiş, hazine senetleri piyasası faaliyete geçirilmiştir. Ağustos ayında ise Toprak Reformu Kanunu kabul edilmiştir.

1997 yılının Şubat ayında kamu alımlarında rekabetin korunmasına ilişkin bir Kanun kabul edilirken, Haziran ayında İflas Kanunu’nda değişiklik öngören Kanun tasarısı

yasalaştırılmıştır. Haziran ayında ayrıca, yeni Gümrük Kanunu kabul edilerek basitleştirilmiş yeni bir gümrük tarife uygulamasına geçilmiştir. Telekom Yasası ise 1997 yılının Temmuz ayında kabul edilmiştir. 1998 yılında ise enerji sektörünü yeniden düzenlemek üzere Elektrik Kanunu kabul edilmiştir. 1998 yılının Ağustos ayında Rehin Kanunu, 1998 yılının Eylül ayında yeni bir Menkul Kıymetler Kanunu kabul edilmiştir.

1999 yılının şubat ayında Gücü Kanunu kabul edilmiş, petrol gelirlerinin tek bir hesap altında toplanmasını, harcamaların daha şeffaf kurallara göre yapılmasını teminen, Petrol Fonu kurulmasını öngören bir karar 1999 yılının Aralık ayında yayımlanmıştır. 1999 yılının sonlarında ise Emlak Komitesi lağvedilmiş yerine 2000 yılının şubat ayında, kamuya ait mülklerin özelleştirilmesinden sorumlu olacak Emlak Bakanlığı kurulmuştur. Ayrıca 2000 yılının Mayıs ayında yeni bir zelleştirme kanunu, Haziran ayında yeni bir Vergi Kanunu çıkarılmıştır.

Bu bölümde, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (AYKB) tarafından her yıl yayımlanmakta olan “geçiş raporları”nda yer alan “geçiş endeksleri” işığında Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana geçen son on yıllık süre zarfında merkezi planlı ekonomik sistemden, piyasa ekonomisine geçme hususunda başlatılmış olduğu ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız reform sürecine ilişkin bir genel değerlendirme yapılacaktır.

Dönüşüm sürecinin başlangıcından itibaren fiyatların serbestleştirilmesi konusuna ağırlık verilerek önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiş, kamu alımlarını piyasa mekanizmasının dışında bırakan uygulamalara son verilmiştir. Ayrıca, dış ticarete uygulanan miktar kısıtlamaları kaldırılarak, değişken bir kur rejimi kabul edilmiştir. Dönüşüm süreci ile birlikte sabitleştirilmiş yeni bir tarife rejimi uygulanmaya başlanan Azerbaycan’da gümrük tarifeleri ortalama % 15 düzeylerindedir. Tablodan da grldğ üzere, fiyatların, kambiyo işlemleri ile ticaretin serbestleştirilmesine ilişkin endeksler diğer endekslere göre daha yüksek olup, geçiş döneminin özellikle ikinci döneminde endekslerdeki yükselme bu alanlarda iyileşmenin sürdüğünü göstermektedir.

Rekabet politikalarının uygulanmasına ilişkin yasal ve kurumsal düzenlemeler tamamlanmış, piyasaya girişi sınırlayan bazı düzenlemelere son verilmiş, ancak bankacılık, finans, enerji sektörlerinde rekabeti sınırlayan uygulamalara da devam edilmiştir. Banka konsolidasyonları sonrasında 1995 yılında 180 olan banka sayısı 1999 yılının sonunda 70’e

gerilemiştir. 2.0 civarında olan rekabet politikası ve bankacılık sektörü endeksleri bu konularda önemli gelişmelerin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yasal düzenlemeler tamamlanmış olmasına karşın, uygulama yavaş bir şekilde yürümektedir.

Bankacılık sektörü aktif toplamının % 50'sine sahip 4 kamu bankasının sektördeki ağırlığı devam etmektedir. "Azerbaycan Uluslararası Bankası"nın özelleştirilmesine yönelik bir karar yayımlanmasına karşın bu konuda birçok belirsizlikte devam etmektedir. Diğer üç kamu bankası yeniden yapılandırılarak "Birleşik Universal Bankası" adı altında tek bir bankaya dönüştürülmüştür. Sektörde yabancı sermaye girişine sınırlı olarak izin verilmektedir. Bankalarda yabancı sermayenin payı % 30 ile sınırlıdır. Sektörde faaliyet gösteren 66 özel bankadan yarısı sermaye yeterlilik, asgari sermaye zorunluluğu gibi göstergeler açısından aranan şartları haiz değildir.

Faiz oranları piyasa tarafından belirlenmekte olup, Hazine tahvillerinin işlem gördüğü bir piyasa faaliyete geçirilerek finans sektörünün gelişmesi sağlanmaya çalışılmıştır. 1999 yılında tahvil piyasasında, GSMH' nin % 1 düzeylerine tekabül eden 136 milyar Manatlık işlem gerçekleştirilmiştir.

Kamu sektöründe kurumsal yapıyı güçlendirmeyi teminen birçok yeni düzenlemeye gidilmesine karşın, kamu sektörünün halen etkin bir şekilde çalıştığını söylemek mümkün değildir. Vergi Kanunları yenilenirken, vergi otoriteleri güçlendirilmeye çalışılmıştır. 2000 yılı içerisinde KDV'de, Kurumlar Vergisi'nde, Sosyal Güvenlik Fonuna işverenlerden kesilen primlerde indirimlere gidilerek kamu gelirleri artırılmaya çalışılmıştır. IMF ile yapılan anlaşma kapsamında kamu harcamaları disipline edilmeye çalışılmaktadır.

Kamu sektöründe hizmet kalitesini ve işgücü verimliliğini arttırmak üzere yeni bir kamu hizmet yasası hazırlanmaktadır. Kamu sektöründeki düşük ücret aşırı istihdam politikası terk edilerek, performans kriterine dayalı bir kamu personel yönetmeliği hazırlıkları Dünya Bankası'nın desteğiyle devam etmektedir. Ayrıca Bakanlar Kurulu da dahil olmak üzere bir çok bakanlıkta, kamu sektörünü bütünüyle yeniden yapılandırmayı öngören bir yapısal reform çalışması ile yargı gücünü ve bağımsızlığını artıracak çalışmalara da devam edilmektedir. Bu çalışmaların tamamlanmasıyla alt yapı ve işletmelerin yeniden yapılandırılmasına ilişkin endekslerde yükselme beklenmelidir.

Reform uygulamaları ile küçük işletmelerin hemen hemen tamamı özelleştirilmiştir. Tarım sektöründe de önemli sayılabilecek özelleştirme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Özelleştirilen küçük işletmelerin toplam varlık değeri GSMH'nin % 6.5'i kadardır. Ancak, büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde benzer bir başarı elde edilememiştir. Reform sürecinin başlangıcından bu yana 1.065 orta ve büyük ölçekli işletme anonim şirketlere dönüştürülerek açık artırma usulü ile özelleştirilmiştir. 2000 yılında özelleştirme politikası değiştirilmiş, Emlak Komitesinin lağvedilmesinden sonra özelleştirmeden sorumlu olacak Emlak Bakanlığı kurulmuştur. 2001 yılı başlarında Cumhurbaşkanı Aliyev, özelleştirmeye hız verilerek, imalat, enerji ve kimya sektörlerinde faaliyet gösteren 100 büyük kamu iktisadi teşebbüsünün özelleştirileceğini ilan etmiştir.

344. Reform Sürecinin Yarattığı Ekonomik Sonuçlar

Dönüşüm sürecinde Azerbaycan ekonomisi eski SSCB ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ülkelerden biri olmuştur. 1991-1994 yılları arasında GSMH'da önemli gerilemeler olmuşsa da, 1995 yılından itibaren IMF ve diğer uluslararası finansal kurumların desteğiyle uygulanmaya başlanan ekonomik istikrar programıyla büyüme sürecine yeniden girilmiştir. Büyümenin itici gücü yabancı sermaye girişi ve ihracat gelirlerinin en çok olduğu hidrokarbon sektörüdür. 1995 yılından bu yana yaşanan ekonomik iyileşme sürecine rağmen reel olarak, 1999 yılı sonu itibarıyla 1990 yılı GSMH'nin % 53,1'ine ulaşılabilmiştir.

Tablo 2'de temel ekonomik göstergeler yer almaktadır.

Tablo 2

Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	GSMH (milyar manat)	Fert Başına GSMH (\$)	GSHM Değişimi (%)	TÜFE	\$/MANAT
1991				106.6	
1992	24.1	218.8	-22.6	912.6	14.8
1993	157.1	173.4	-23.1	1129.7	120
1994	1,873.4	171	-19.7	1663.9	1433
1995	10,669	312.6	-11.8	411.5	4417
1996	13,663.2	407.4	1.3	19.8	4295
1997	15,791.4	503.3	5.8	3.6	3983
1998	16,177	525.7	10	-0.8	3869
1999	16,488.5	498.5	7.4	-8.6	4119
2000	17,991		7.5	1.8	4474

Kaynak: IMF Country Report Geçiş Raporu 2000.

Bu dönem süresince uygulanan kur ve para politikaları yüksek fiyat artışlarını önlerken, ulusal para Manat'ın diğer paralar karşısında istikrarlı bir seyir izlemesini sağlamıştır. 1994 yılında % 1800'lere kadar yükselen enflasyon 2000 yılında % 1,8'lere gerilemişti. Ekonomide fiyat kontrollerinin kaldırılarak fiyatların göreceli serbestleştirilmesi, dönüşüm sürecinin ilk dört yılında yaşanan savaş nedeniyle kamu harcamalarındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan kamu açıklarının açık finansman yöntemi ile finanse edilmesi fiyat artışlarının bu derece yükselmesine neden olmuştur.

Dönüşüm sürecinin başlangıç döneminde uygulanan kontrollü dalgalanan kur politikasıyla, yüksek miktarda sermaye girişiyle para arzındaki artışa bağlı olarak fiyatların daha da yükselmesi önlenmeye çalışılmıştır. 1997-98 yıllarında yabancı sermaye girişindeki artışlar nedeniyle (Tablo 4) Manat dolar karşısında değerlenmiş, aşırı değerlenmiş para biriminin yanı sıra 1998 yılında yaşanan Rusya krizinin de etkisiyle ihracat gelirlerinde önemli miktarlara varan azalmalar yaşanmıştır. 1999 yılının ortalarından itibaren dalgalı kur rejimine geçilmiş, ulusal para birimi dolar karşısında % 7 oranında devalüe edilerek ihrac ürünlerine rekabet üstünlüğü kazandırılmaya çalışılmıştır. Manat'ın dolar karşısındaki değer kaybı 1999 yılında % 11 olarak gerçekleşirken, 2000 yılında devalüasyon % 3.8 ile sınırlı kalmıştır.

Yaşanan devalüasyon etkisiyle ihracat bir önceki yıla göre % 130'a varan bir oranda artarak, önceki yıl 100 milyon dolar açık veren dış ticaret dengesinde 2000 yılında 600 milyon dolara yaklaşan bir fazlaya ulaşılmıştır.

Tablo 3
Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Top. İhracat	1484	725	653	637	631	781	606	929	1745
BDT hariç	754	351	378	352	341	403	374	718	1510
Top. İthalat	940	629	778	668	961	794	1077	1036	1172
BDT hariç	333	241	292	440	621	443	673	711	797
Dış Ticaret Dengesi	544	96	-125	-31	-330	-13	-471	-107	573
Cari Denge	488	-160	-121	-401	-931	-916	-1365	-600	

Kaynak: IMF Country Report Geçiş Raporu 2000.

Dönüşüm süreci ile birlikte, dış ticaretin yapısında da değişiklik olmuş, Azerbaycan'ın BDT ölkelerine karşı ihracat bağımlılığı azalırken özellikle Avrupa Birliği ölkelerine yönelik ihracatında önemli artışlar kaydedilmiştir. 1999 yılı rakamlarına göre, Azerbaycan'ın ihracatında BDT ölkelerinin payı % 22.7, ithalatındaki payları ise %31.4'tür. 1991'de sırasıyla % 94 ve % 80 düzeylerinde olan bu oranlar dış ticaretin yapısındaki değişikliği açıkça göstermektedir.

1998 yılında Manat'ın aşırı değerlenmesiyle ihracat gelirleri azalırken, ithalatın artması ve hidrokarbon sektörüne yatırım amaçlı yüksek miktartlı yabancı sermaye girişi cari açığın 1998 yılında 1,365 milyar dolara yükselmesine neden olmuştur.

Azerbaycan'ın dönüşüm sürecinin başlangıç yıllarında ortaya çıkan ve giderek artan cari açıklarının doğrudan yatırım ve finansman amaçlı yabancı sermaye girişleriyle finanse edildiği görölmektedir. Kamu açıklarının finansmanında da yabancı fonların kullanıldığı dış borçların GSMH içindeki payının artışından görölebilir.

Tablo 3'te sermaye hareketleri ile kamu finansman dengesine ait bazı göstergelere yer verilmiştir.

Tablodan da göröldüğü üzere, Azerbaycan'ın dış borç stoku ve dış borçların GSMH içindeki payı artmaktadır. 1999 yılında yabancı sermaye girişlerindeki azalmaya karşın dış borçlardaki artış cari açığın dış borçlanmayla finanse edildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, dış borçların ödenmesinde en önemli kaynak olan ihracat gelirlerindeki artış hızının dış borç artış hızından düşük gerçekleşmesi dış borç/ihracat rasyosunda artışa neden olmaktadır. Dış borçların GSMH' ye oranında 1999 yılında dikkat çekici bir artış gerçekleşerek dış borç/GSMH rasyosu % 24,1'e yükselmiştir. Borçlardaki artışa rağmen, artan yatırımlarla petrol üretim ve ihracatındaki artışın borçların geri ödenmesinde herhangi bir sorun yaşanmasını engelleyeceği düşünölmektedir.

Tablo 4

Sermaye Hareketleri ve Mali Göstergeler

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
% GSMH								
Kamu Harcamaları	48.4	55.9	45.9	22.5	20.3	20.8	21.2	24.9
Kamu Gelirleri		40.6	33.8	17.6	17.6	19.1	17.0	19.4
Kamu Borçları	vy	vy	25.7	19.6	14.1	13.5	15.8	vy
Kamu Dengesi	2.7	-15.3	-12.1	-4.9	-2.8	-1.6	-4.2	-5.4
Milyon \$								
Net Yabancı Ser. Yatırım		60	22	330	627	1115	1023	510
Dış Borç Stoku		52	239	425	466	406	506	964
Dış Borç/GSMH	vy	4.0	18.3	17.6	14.7	10.2	12.1	24.1
Dış Borç/İhracat	vy	6.3	29.2	49.9	49.7	35.3	50.1	75.2

Kaynak: IMF Country Report Geçiş Raporu 2000.

1991–94 yılları arasında Ermenistan ile yaşanan savaşın kamu maliyesi üzerinde yarattığı olumsuzluğu tablodan görmek mümkündür. Bu dönemde kamu harcamalarının GSMH 'ye oranı % 55'e, kamu finansman açıklarının GSMH 'ye oranı % 15'lere kadar yükselmiştir. Bir taraftan, petrol ve özelleştirme gelirleri kamu açıklarının finansmanında kullanılmaya devam ederken, diğer taraftan kamu gelirlerini artırıcı, giderleri azaltıcı tedbirler de uygulanmaya çalışılmıştır. 1999 yılında kamu finansman açığının GSMH 'ye oranı % 5,4'e yükselmesine karşın alınan tedbirlerle bu oranın 2001 yılında %1,5'e düşürülmesi planlanmaktadır.

Reform uygulamaları kapsamında vergi gelirlerini artırıcı, vergi otoritelerini güçlendirici tedbirler uygulamaya konmuştur. Son yıllarda görülen kamu harcamalarındaki artışlar ücretler, sosyal transferler ile sermaye stokunu artıran yatırımlarda görülen artışlardan kaynaklanmaktadır. Kamu harcamaları içinde eğitime ayrılan pay değişmezken, sağlık hizmetlerine ayrılan pay 1995–1999 döneminde %1 oranında azalmıştır. Hükümet bu yolla kamu finansman dengesinde iyileşme sağlamaya çalışmaktadır.

Reform uygulamaları sonucunda GSMH'nın sektörel dağılımında ve özel sektörün ekonomideki ağırlığında kaçınılmaz olarak değişiklikler olmuştur. AYKB raporuna göre, 2000 yılı itibarıyla özel sektörün ekonomideki payı % 45'lere yükselmiştir. Son beş yıllık dönemde GSMH ortalama % 5,9 oranında büyürken, GSMH 'de sanayi, hizmetler ve hidrokarbon sektörlerinin ağırlığı artmıştır. Gerçekleştirilen yatırımlar sonucunda petrol üretiminin GSMH 'den aldığı pay 1999 yılında % 16'a yükselmiştir. 1991 yılında bu oran % 2,6 idi. Sovyet döneminden kalan ve verimli sanayi üretimini destekleyecek durumda olmayan alt yapının yeniden inşa edilmesiyle inşaat ve ulaşım sektörlerinde önemli gelişmeler gerçekleşmiş, iki sektörün GSMH içindeki toplam payı % 25'ler düzeyine ulaşmıştır.

Tarım sektörünün ekonomideki ağırlığı azalırken, işgünün önemli bir kısmını istihdam etmeye devam eden tarım sektöründe de bazı reform uygulamalarına devam edilmektedir. Bu kapsamda, tarımsal altyapı iyileştirilmekte, eğitim, araştırma faaliyetleri, özel sektör girişimciliği desteklenmekte, çiftçilere makine ve teçhizat yardımında bulunulmakta, Tarım Bakanlığı yeniden organize edilerek politika üretmede ve uygulamada etkinliği artırılmaya çalışılmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN BORU HATTI

Azerbaycan Hazar Bölgesi'nin en zengin enerji yataklarına sahip olan ülkelerinden biridir. Ülkedeki mevcut petrol yatakları uzun yıllar Sovyet yönetimi tarafından sömürülmüştür. Sovyet Rusya'nın 1991'de yıkılmasıyla birlikte, ülke topraklarındaki ve Hazar Denizi'ndeki zengin petrol potansiyeli dünyanın dikkatini buralara çekmiştir. Ayrıca burada petrolün geçmişi de çok eskiye dayanmaktadır. Bundan kısaca şu şekilde bahsedebiliriz:

İkinci perdesi günümüzde sahnelenen Hazar Bölgesi'ndeki büyük oyunun ilk perdesinde Marcus Samuel, Rothschild ve Nobel Kardeşler vardı. Bu kişiler, 19. yüzyılda, Bakü'de tüm kontrolleri ellerinde tutmaktaydı. 1873'te ilk rafinerilerini kurarak Bakü'deki petrol endüstrisine adım atan İsveçli Nobel Kardeşler, 1878'de Hazar Denizi'nde dünyanın ilk petrol tankerini (Zoroaster) hizmete soktular (<http://www.usakgudem.com/makale.php?id=186>).

Sovyetler Birliği döneminde, ülkeye hakim olan cumhuriyet Rusya idi. Özellikle 1920 ve 1930'lu yıllarda izlenen Stalinci politikalar, Sovyetler Birliği genelinde birçok etnik alt grubun ortaya çıkmasına yönelikti. Özellikle Kafkaslar'da bu plan başarıyla uygulandı ve burada meydana getirilen siyasi istikrarsızlıktan faydalanan hep Rusya Cumhuriyeti oldu. Yönetimdeki etkin gücünü kullanan Rusya, enerji konusunda ülke içindeki kaynak kullanımını kendi lehine olacak bir şekilde planlamış ve uygulamıştı. Özellikle Hazar Denizi çevresinde üretilen petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına çıkışını sağlayan boru hatlarının hep Rusya'dan geçiyordu. Böylelikle Rusya; Kafkasya ve Orta Asya'daki devletlerin enerji konusunda bağımsız hareket etme kabiliyetlerini büyük ölçüde sınırlamış oluyordu.

Azerbaycan petrol ve doğalgazının dünya pazarlarına çıkışı için alternatif bir yol aranması da yine Sovyetler Birliği dönemine, 1980'lerin sonuna rastlar. Bu sıralarda Sovyetler Birliği ömrünü tamamlamak üzere olan zayıf bir devletti ve birliği oluşturan ülkelerin her biri kendi yolunu çizmeye çalışmaktaydı.

1989 yılında, Ramco adlı İngiliz petrol şirketinin temsilcisi olan Steve Remp'in Bakü'ye gelmesiyle BTC hattının öyküsü de başlamış oldu. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi

(ADPŞ), 1990 yılında Remp'ten Azeri petrolünün Batı'ya pazarlanması amacıyla büyük petrol şirketleriyle temaslarda bulunmasını talep etti. Remp öncelikle British Petroleum (BP) ile ilişkiye geçti. Hemen 1991 yılının başında Amoco isimli bir diğer petrol devi de devreye girdi. Temmuz ayında Amoco firması Azeri isimli petrol sahasıyla ilgili hakları kazandı. Aynı yıl 30 Ağustos'ta Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Bunun hemen ardından da Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sebebiyle çatışmalar başladı ve bu yüzden petrol konusundaki ilerlemeler bir süreliğine kesintiye uğradı.

1992 yılının sonuna doğru; ADPŞ, BOTAŞ, BP, Pennzoil ve Amoco arasında, Bakü'den Gürcistan'ın liman kenti Supsa'ya, Rusya'daki Novorosisk'e ve Türkiye'nin Ceyhan ilçesine uzanması muhtemel üç ayrı boru hattı üzerine araştırmalara başlanması konusunda bir anlaşma imzalandı. 1993 yılının 11 Haziran'ında Azerbaycan devlet başkanı Ebul Feyz Elçibey, Batılı birçok petrol firmasıyla petrol sahalarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma imzaladı. Fakat bundan tam bir hafta sonra 18 Haziran'da, Azerbaycan KGB eski şefi ve Brejnev dönemi Polit Büro üyesi Elmar Hüseyinov tarafından bir darbe yapıldı ve Elçibey sürgüne gitmek durumunda kaldı.

Haydar Aliyev'in darbeden sonra petrol anlaşmasını iptal etti. Aradan bir yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra, Eylül 1994'te, yüzyılın anlaşması olarak adlandırılan petrol anlaşması imzalandı. Bunun ardından, büyük petrol şirketleri kendileri için daha avantajlı olan hatlardan petrol sevkiyatına başladılar. Bakü – Ceyhan hattı ise uzunca bir süre adeta unutuldu (<http://www.turksam.org/tr/yazilar>).

1996 yılı, boru hatları açısından çok hareketli geçti. Bakü-Supsa, Bakü-Ceyhan'ın alternatifi gibi oldu; Türkiye'de bile bu konuda iki ayrı grup oluştu. Güvenlik Kurulu, 10 Ocak 1996'daki kararı ile petrolün boğazlardan geçişine yönelik tedbir alınması kararı aldı (Milliyet Gazetesi, 20 Şubat, 1996). Kuşkusuz petrol için Supsa hattının önerilmesi, Novorossisk'i tek alternatif olmaktan çıkarmıştır. Türkiye daha sonra nihai hat için Bakü-Ceyhan hattını öne çıkarmaya ve bu konuda politikalar üretmeye başlamıştır (TALİBOV, 2005. s.70).

Ekim 1998'de, ABD, Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan, imzaladıkları Ankara Deklarasyonu ile Bakü - Ceyhan boru hattına olan desteklerini ilan ettiler. Bu arada Amerikan hükümeti BP'ye Bakü – Ceyhan hattı lehine yoğun bir baskı uygulamaya başladı. BP ise ısrarla bu projenin ekonomik olarak uygun olmadığını belirtir. Bu

arada, Nisan 1999'da Bakü – Supsa boru hattı hizmete girdi. Gürcistan, hattın güvenliğini sağlamak için elindeki bütün imkânları seferber etti. BP, Türkiye ile arasında yaşanan yoğun görüşmelerin ardından, Bakü – Ceyhan hattına destek verdiğini açıkladı. Fakat bu hattın jeopolitik değil, ticarî bir proje olması konusunda ısrar etti.

Bakü – Ceyhan ile ilgili en önemli gelişmelerden biri Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü konferansında yaşandı. Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye devletlerinin liderleri, ABD Başkanı Clinton'ın da hazır bulunduğu imza töreniyle bu hattın arkasında durduklarını açıkladılar ve hattın ismi Bakü – Tiflis – Ceyhan olarak değiştirildi. Yine aynı konferansta, Bakü'den Erzurum'a uzanacak olan bir doğalgaz hattı konusunda da anlaşmaya varıldı. Bu hatla Azerbaycan'a ait Şahdeniz bölgesinden doğalgaz taşınması planlanıyordu.

Bu konferansın ardından BTC hattı ile ilgili konularda bir hızlanma yaşandı. Geçen süre içerisinde, petrol boru hattının yapımında gerekli her türlü ön çalışma yapıldı ve 10 Eylül 2003'te boru hattının inşasına başlandı. 17 Eylül 2002'de de Azerbaycan'ın Sangaçal yöresinde ilgili devletlerin başkanlarının katıldığı bir temel atma töreni yapıldı (<http://www.turksam.org/tr/yazilar>).

Bugün ise yeni ve daha güçlü oyuncu kadrosu sahnede yerini almıştır. Bunlar: Chevron, Exxon, Mobil, Shell, Lucoil, Sinopec, Jitoil, Delta Nimir, BP-Amako, Yukos, Gazprom, Total, Unocal, Statoil, Hera, Pennzoil, TPAO ve diğerleri. Elbette bu şirketlere sahip ülkeler ile bunların finans kurumları, siyasi ve ekonomik düşünce kuruluşları ve onların etki alanlarındaki uluslararası kurumları da bu listeye dâhil edebiliriz.

40. Rezervlerin Günümüzdeki Durumu

Hazar bölgesindeki enerji potansiyelleri ile ilgili tartışmalar hala sürmektedir. Değişik kaynaklarda farklı değerler ile karşılaşmamız mümkündür. Arama çalışmalarının sürmesi ile bölgenin kanıtlanmış enerji değerlerinin sürekli değişeceği de unutulmamalıdır. Ancak bir fikir vermesi açısından aşağıda bazılarını vermeye çalışalım.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın verdiği rakamlara göre, Hazar bölgesinin ispatlanmış petrol rezervleri 28 milyar varil, doğalgaz rezervleri ise 8 trilyon metre küptür (<http://www.eia.org> , 18.06.2004).

ABD Enerji Bakanlığı'nın verilerine göre, Hazar havzasında enerji rezervleri şu şekildedir: Hazar bölgesindeki Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol rezervlerini 18-34 milyar varildir. Olası rezervler de hesaba katıldığında, bölgenin 260 milyar varil gibi önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bu miktar, bugünkü dünya rezervlerinin % 25'ine karşılık gelmektedir. Doğalgaz rezervlerinin ise 16-19 trilyon metre küp (dünya rezervlerinin % 11-12'si) olduğu tahmin edilmektedir.

Diğer bazı kaynaklara göre ise, Hazar bölgesinde tahminen 40 milyar varil bir petrol rezervi vardır. Ancak önümüzdeki yıllarda sürdürülecek araştırmalar sonucunda keşfedilecek yeni enerji yatakları ile bu rakamın 100 ile 200 milyar varil civarında bir seviyeye çıkması beklenmektedir (OGAN, www.strategyturkey.org).

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre ve mevcut yatırımların aynı hızda sürmesi, sağlıklı ve kesintisiz ihraç yollarının sağlanacağı varsayımı ile iyimser senaryoda Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan petrol üretimleri toplamının 2000 yılında 79 milyon tona ulaşması beklenmektedir. Bazı projelerin gecikmelerinin öngörüldüğü kötümser senaryoda ise bu rakamlar, 69 milyon ton ve 138 milyon ton olarak hesaplanmaktadır (PAMİR, 1999, s.54).

Türk Cumhuriyetleri için bu belirtilen üretimin belli bir bölümünün, artması beklenen tüketimlerine ayrılmasından sonra; 2000 yılında ve iyimser şartlarda 33 milyon ton, 2010 yılında ise 117 milyon ton petrol ihracı öngörülmektedir. Kötümser şartlarda ise bu rakamlar sırasıyla, 29 milyon ton ve 75 milyon ton olacaktır.

Hazar bölgesinin petrol ve doğalgaz potansiyelleri ve üretimleri hakkında kısa bilgiler verdikten sonra, şu genel yargılara yapabiliriz:

1. Yıllık üretim kapasitesi neredeyse tüm bölge ülkelerinde düşüktür.
2. Çıkarılan petrol ve doğalgaz, eski Sovyet Rusya zamanından kalan hantal borular ile taşınmaktadır.
3. Üretilen petrol ve doğalgazın batıya aktarımı yeterli değildir.

4. Bakü-Ceyhan boru hattının tamamlanmasıyla projeye dahil ülkelerde ciddi ekonomik gelişme gözlenecektir.

5. Bölge ülkelerindeki olanakların kısıtlı olması nedeniyle petrol ve doğalgaz istenildiği kadar değerlendirilememektedir.

6. Devletlerdeki mevcut boru hatları halen Rusya Federasyonu'nun kontrolü altındadır. Fakat proje aşamasındaki boru hatlarının devreye girmesi ile bu tekelin kırılacağı öngörülmektedir.

7. Bölge devletleri, enerjilerinin üretim ve pazarlanması hususunda, başta komşuları olmak üzere batı ülkeleri ile işbirliği içine girme eğilimindedirler.

Bölge ülkeleri hakkında yaptığımız bu genel açıklamalara, Azerbaycan da uymaktadır.

Ülkedeki petrol üretimi Apşeron Yarımadasında, Kura boyunca, Guba-Siyazen bölgesinde ve Gence'de yapılmaktadır. Ayrıca Şirvan, Gobustan ve Mugan'da zengin petrol yataklarının olduğu belirtilmektedir. Yıllık petrol üretimi ise 13,4 milyon tondur.

Azerbaycan'da 50'den fazla yatakta sondaj ve üretim çalışması sürmektedir. (14 tanesi Hazar Denizi'nde) Ayrıca işletmeye açılmamış 140 civarında daha petrol yatağı bulunmaktadır (OGAN, www.strategyturkey.org).

Ülkedeki doğalgaz rezervlerinin ise 118 milyar metre küp olduğu tahmin edilmektedir. Yıllık doğalgaz üretimi 10 milyon metreküp'tür (TİKA, 1998, s.2).

Azerbaycan'ın petrol potansiyeli çok büyük olup (3,5 milyar ton), bu enerji, ülke ekonomisinin güçlenmesi ve dünyaya açılması için önemli imkânlar sunmaktadır. Ülkedeki enerji sektörü sayesinde sanayi yatırımları artmakta, yabancı sermaye ülkeye çekilmekte, yatırımlar için dünya bankalarından kredi alınabilmekte ve istihdam imkânları artmaktadır. Ayrıca ihracat gelirlerinin yükselmesinin yanında, milli gelir de sürekli artma temayülündedir.

Azerbaycan bütçesindeki toplam gelirin yaklaşık olarak %50'si petrol ihracından gelmektedir. Azerbaycan'ın toplam ihracatının %90'ı da petrol ve doğalgazdan oluşmaktadır.

Petrol ve doğalgaza bu denli bağılı bir ülke için, bu ürünleri taşıyacak boru hatları da son derece önemli. Azerbaycan'ın Ermenistan'la yaşadığı problemler yüzünden, Bakü – Ceyhan boru hattının güzergahı Gürcistan üzerinden geçerek uzamış ve toplamda 1760 kilometreyi bulmuştur.

Kullanılacak boruların çapları, Azerbaycan'dan başlamak üzere üç ülke içinde sırasıyla; 105, 115 ve 85 santimetre olacaktır. Yıllık 50 milyon ton kapasitesi olması beklenen hattın üzerinde 7 pompalama istasyonu bulunacak. Boru hatlarında en stratejik yerler pompalama istasyonları. Boru hattının kendisine zarar vermek hem daha zor hem de meydana gelecek muhtemel bir hasar hızlı bir şekilde onarılabilir. Fakat pompalama istasyonlarından birinin devre dışı kalması demek, boru hattından uzunca bir müddet faydalanamamak anlamına geliyor. Bu yüzden pompalama istasyonları çok sıkı bir koruma altında bulunduruluyor. BTC'nin planlanan toplam maliyeti 3 milyar dolar. Fakat bu rakamın 4 milyara kadar çıkabileceği tahmin ediliyor. BTC'nin ortaklarına baktığımızda ise şöyle bir tabloyla karşılaşıyoruz. ADPŞ %45, BP Amoco %25, Unocal %7,48, Statoil %6,37, ENI Agip %5 ve TPAO %5 paya sahipler. Ceyhan'dan ilk petrol sevkiyatı, 2006 yılının mayıs ayı içinde gerçekleşti.

Hazar bölgesindeki ispatlanmış petrol miktarı yaklaşık 34 milyar varildir. Tahmin edilen ise 270 milyar olup, 2010 yılında bölgede günde 3,7 milyon varil petrol üretimi yapılacağı tahmin edilmektedir. Topraklarında pek petrol bulunmayan Gürcistan da transit geçişten pay alarak ekonomisine ciddi katkılarda bulunmayı tasarlanmaktadır. İlk beş yıl için varil başına 12 cent alacak olan Gürcistan'ın, sonraki 10 yıl için 14, ondan sonraki dönem için ise minimum 17 cent geçiş ücreti almaya hak kazanması beklenmektedir.

Ekonominin esas yapısı petrol rezervlerine, mineral kaynaklarına ve verimli tarım arazilerine dayanmaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu bu ekonomik avantajlar Sovyetler Birliği'nden ayrılışından sonra karşılaştığı meseleleri çözmesinde hayati rol oynamıştır. Merkezi kontrollü ekonominin çöküşünden sonra, geleneksel ekonomik münasebetlerin zayıflamasına rağmen Azerbaycan diğer cumhuriyetlere göre ticareti daha az küçülen bir ülke olmuştur. Şu anki genel ekonomik durumu değerlendirmek gerekirse üretim 1992'de Ermenilerle çıkan savaş, merkezi sistemin çöküşü, kötü hava şartları ve petrol üretimindeki daralma sebebiyle azalmıştır. Net maddi üretimindeki %3 1,2'lik azalış; endüstriyel tarımsal üretimdeki %6,8'lik ve %37'lik azalışlar izlemiştir. Kimyasal, metalürjik ve petrole bağımlı endüstriler 1993 yılında ciddi şoklarla karşı karşıya kalmışlardır. Çelik üretiminde 1993

Ocak-Eylül döneminde %36'lık bir azalış meydana gelmiştir. 1992 ve 1993 yılında enflasyonda büyük yükselişler meydana gelmiştir. Bunun temel sebebi hükümetin aldığı kararlar, toptan eşya fiyatlarının %96 artması tüketici fiyatlarının ise %80'lik bir artış göstermesi, ulaşım maliyetlerindeki artışı ve bunu 1'e 3 oranındaki petrol zammının takip etmesi olmuştur. Üretimdeki düşüşle birlikte hükümetin plansız ihracatı destekleyen politikaları uygulamaya koyması mallarda kıtlığa ve enflasyonist bir ortama sebebiyet vermiştir (AZERBAIJAN, DEİK BULLETİN,1994, s.24). Fakat şu anda enflasyon yavaşlama sürecine girmiştir.

41. Sanayi Yapısı Ve Tabii Kaynaklar

Azerbaycan'da ki sanayi 3 ana sektör halinde sınıflandırılabilir:

1- Ağır sanayi (yakıt-enerji, metalürji, makine imal, kimya, orman ürünleri ve yapı malzemeleri)

2-Hafif sanayi (dokumacılık, dikiş, deri-kürk, kundura sanayi vs.)

3-Gıda sanayi.

Bu sektörlerin toplam sanayi içindeki payları ise sırasıyla %19, %20 ve %30 şeklindedir (OGAN,1992, s.59). SSCB dönemi itibariyle Azerbaycan'da petrol-kimya endüstrisi hariç, zirai alan dahil olmak üzere hiçbir sanayi tesisi kurulmamıştır. Bu durum petrol endüstrisinin de insan sağlığına zararlı şekilde Bakü ve Hazar toplanmış istendiği, tarımsal ürünleri işleyen fabrikaların Rusya ve Ermenistan'da kurulmuş olmasından açıkça tespit edilebilmektedir. (ULUDAĞ, 1993, s.276). Azerbaycan verimli tarım alanlarına ve çok çeşitli tabii kaynaklara sahip olan bir ülkedir. Çeşitli minerallerin yanı sıra, petrol, tabii gaz ve demir cevheri bakımından çok zengindir. Son yıllardaki ortalama petrol üretimi yıllık 12 milyon ton civarındadır. Bu miktarın %80'i Hazar Denizi'ndeki kuyulardan elde edilmektedir. (SOYTÜRK ve diğerleri, 1993, s.1-2). Dünyanın hiçbir bölgesinde 3000 km. den daha az olan bir sahada bu kadar çok petrol rezervi bulunmamaktadır (OGAN,1992, s.92). 1950'li yıllarda yapılan bir hesaplama göre Azerbaycan'ın petrol rezervi 4.5 milyar ton olarak tahmin edilmiştir ki bu rakam o yıllardaki dünya petrol ihtiyacının %20'sine tekabül etmektedir. Azerbaycan'da bu petrolün bulunmasından itibaren 100 yıldan fazla bir süre geçmiş ve yapılan hesaplamalara göre bu süre içerisinde 1,3 milyar tonluk rezerv üretilebilmiştir. Üretilen bu petrolün %97 lik gibi bu kısmı Sovyetler Birliği tarafından sömürülmüştür.

Azerbaycan'da çıkarılan bu petrol 0.8134'ten 0.86647e kadar olan yüksek oktanlı hafif petroldür. Bu SSCB içerisinde çıkarılan en kaliteli petrol olup terkininde kükürt, parafin, katran ve az miktarda kok bulunmaktadır (OGAN, 1992, s.93).

Azerbaycan Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 ülkeden biri olarak dünyanın yoğun ilgi odağı haline gelmiştir. Avrupa'da üzerine çok konferans düzenlenen, sürekli bilgi talep edilen, üniversitelerin araştırmalar yaptığı ve dev şirketlerin yatırım planları oluşturdukları bir ülke durumuna gelen Azerbaycan'a İngilizler ve Amerikalılar, üst seviye bürokratlarıyla seferler düzenlemektedirler. Bu durumun sebebi Azerbaycan'ın jeopolitik konumu omluklu birlikte bundan da önemli neden petroldür. İçinde bulunduğumuz yüzyıla dünyanın en büyük petrol ülkesi olarak giren ve var olan rezervleriyle batının gözünü kamaştıran Azerbaycan, geri teknolojisi sebebiyle bu kaynaktan prodüktif bir şekilde istifade edememektedir.

Böyle bir durumda, kalkınmasını batı ile yapacağı anlaşmalara bağlamış olan Azerbaycan şu ana kadar İngiliz BP, Amerikan Amaco,Unical ve Türk Botaş ile bu konuda çeşitli anlaşmalar yapmış durumdadır. Bu anlaşmalara göre, BP çıkaracağı petrolün %20' sine ortak olacaktır. Türkiye ise teknolojik yetersizliği sebebiyle petrol çıkarımında kazanamadığı parayı bu çıkarılan petrolün taşımacılığından ümit etmektedir (Lira Dergisi, 1993, s.19. Fakat şu anda yapılan yeni bir anlaşmayla Rusya'da dahil dengeler değişmiş durumdadır. Bu yeni dağılıma göre Azerbaycan Devlet Petrol şirketi % 20,Amaco % 17,Biritish Petroleum % 17,Penzol Eramco % 17,Unocal % 11, Lukoil-Rus % 10,Statoil % 8.5, Mc. Dermott international %2.5, Türkiye Petrolleri A.ř .%2 miktarında pay almış durumdadırlar.Bu yenedağılıma göre görünmediği gibi,en büyük zararı yıllarca bu kaynağı sömürmüş olan Rusya çekmektedir.

Cumhuriyette sanayi sektörü petrol çıkarımı ve rafineleri hariç olmak üzere net maddi üretimin %34'ünü oluşturmaktadır. Nüfusun %37'si bu geniş tabanlı sanayi alanında istihdam edilmektedir. Tabii gaz açısından da oldukça zengin olan Azerbaycan'da son yıllarda Hazar Denizi'nden çıkarılan gaz miktarı hızla artış göstermektedir. Gaz Azerbaycan'ın en ucuz yakıt türüdür. Ülkenin kimya sanayinin gelişmesi de esasen gaz yataklarının zengin olmasına bağımlıdır. Yapılan hesaplama göre ülkenin toprakları altındaki tabi gaz yataklarının ancak %15'İ, denizdeki yatakların ise %10'a ulaşılabilmıştir (OGAN, 1992, s.97).

Bütün bu kaynaklar gerçekten verimli bir şekilde değerlendirilebilirse bu ülkenin zengin ülkeler arasına girmemesi için hiçbir sebep yoktur. Eski SSCB idaresi bütün bu OATC'yi sanayisiz bırakmış ve tüm kaynaklarını çok büyük oranda sömürmüştür. Üstelik üretim teknolojisi açısından son derece geri olan bu ülkeler birbirlerine bağımlı hale getirilmişlerdir. Hepsi Sovyet sistemine bağımlı bir durum içerisindeyler.

Azerbaycan demir, alüminyum, kurşun-çinko, bakır, pirit, jips, kobalt, altın, gümüş, anhidrit açısından da çok zengindir (KARABAĞLI, 1993, s.61). Azerbaycan'ın yapılanmasında bölge sistemi esastır.13 iktisadi bölgeden oluşan bu sistemin en büyük bölgesi Bakü, Sumgaid ve Abşeron'u içine alan Abşeron iktisadi bölgesidir. Burası önemli sanayi, nakliyat, ticaret, ilim ve basın yayın merkezidir (ARTAM, 1994, s.99).

42. Dış Ticaret

Azerbaycan yeni Türk cumhuriyetleri içinde dış ticaret dengesi pozitif olan tek cumhuriyettir. 1989 yılında 6.8 milyon Rublelik ihracatına karşılık 5.7 milyon Rublelik ithalatıyla 1.1 milyon Rublelik bir pozitif dış ticaret dengesi olmuştur (ARTAM, 1994, s.101).

Azerbaycan'ın dış ekonomik münasebetleri Comecon ülkeleriyle ve BDT üyesi ülkeler ileydir. Sovyetler Birliği'ne bağılı bir cumhuriyet olarak Azerbaycan, dış ticaretini şu ana kadar Moskova aracılığı ile yürütmüştür. Bugün bu ihtiyacı karşılayabilecek idari ve kurumsal yapının oluşmamış durumda olması dış ticarete bir darboğaz meydana getirmektedir. Dış ekonomik münasebetlerin geliştirilebilmesi için ticari ve hukuki altyapının acilen oluşturulması icap etmektedir (MÜTERCİMLER, 1993, s.127).

Azerbaycan ve öteki cumhuriyetlerin sanayi mallarının dış satımında karşılaştıkları en büyük zorluk, Sovyetler birliği döneminde tüm cumhuriyetlerin birbirlerine bağımlı kılınmış olmasıdır. Hammaddenin geldiği yer ayrı ve işlendiği yer ayrı olarak tesis edilmiştir. Bu durum hem şartlara uyumda ciddi meseleler meydana getirmektedir. BDT ülkelerine yapılan ihraç mallarının da diğer ülkelere satılabileceği şüphelidir. Çünkü sanayi ihraç mallarının bir kısmı ara mal niteliğindedir. Bunların dış dünya üretiminde kullanılabilmesi için teknoloji ve kalite yenilenmesi gerekmektedir üstelik hem de dış ticarete alternatifi kısıtlamaktadır.

BDT'ye ihraç edilebilen mallarda fiyat standardı uygun bir durumda değildir. İç talep fazlası mallar içinde aynı durum söz konusudur (ARTAM, 1993 s.129).

43. Avrasya'daki Ham Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Halen Rusya Federasyonu ve diğer BDT ülkelerine dağılmış, toplam 140.000 kilometrelik bir doğalgaz boru şebekesi vardır. Eski Sovyet Rusya zamanından kalan doğalgaz boru hatlarının ekonomik kullanma süresi 30 yıl olarak kabul edilmektedir. Bu durumda 140.000 km'lik bu doğalgaz boru hattı şebekesinde önemli uzunluklarda boru hattı değişimi ortaya çıkmaktadır. Bu da yakın bir gelecekte mümkün görülmemektedir. (KODALOĞLU, 1999, s.5).

Hazar bölgesindeki enerjinin dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda, az sayıda yeni boru hattı inşa edilmiş durumda ama bunun yanında, daha pek çok yeni hatta ihtiyaç vardır. Yeni boru hatlarının havzadan çıkış güzergâhları olarak kabaca şöyle bir tasnif yapabiliriz: Batı, kuzey, güney ve güneydoğu rotaları.

Bu çıkış rotalarının kendi içerisinde ebetteki güçlükleri olacaktır. Ancak Kafkaslar ve Orta Asya'da bulunan zengin enerji potansiyelinin bir an önce dünya pazarlarına sunulması gerçeği de ortadadır. Çünkü bölge devletleri hidrokarbon denizinde yüzsel de, enerjinin yoğun olarak tüketileceği endüstri merkezlerine uzaktırlar (YÜCE, <http://www.usakgudem.com/makale.php?id=185>).

44. BTC Boru Hattının Planlanan Mesafeleri

Tablo 6:

Mevcut ve Planlanan Boru Hatları

	Uzunluk	Kapasite	Durumu
	Km	1000 varil/gün	
Ham Petrol Boru Hatları			
Bakü-Supsa	885	126	İşler
Bakü-Novorosisk	1560	300	İşler
Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu	1500	1300	İşler
Bakü-Tiflis-Ceyhan	1740	1000	Temel Mühendislik - işletme 2005
Neka-Tahran	320	1000	Belirsiz
Boğazları Bypass edecek hatlar			
Odessa-Brody	670	300	2002'de devrede
Constanza-Trieste	1609	1500	2012 için planlanıyor
Burgaz ve Trans-Balkan	320	750	Süresiz askıda
		Milyar m3/yıl	
Doğalgaz Boru Hatları			
Türkmenistan-İran	145	13	İşler
Mavi Akım	1200	16	2001 sonu 2002
Tiflis-Erzurum	800	5	2002-2003
Trans Hazar Gaz Boru Hattı	2000	28	Belirsiz
İran üzerinden Türkmenistan-Türkiye	2200	28	Düşük olasılık
Hazar Gaz Boru Hattı	1450	20	Düşük olasılık

Kaynak: OGJ

45. Projenin Finansmanı

Fizibilite etüdünde Proje'nin toplam sistem için yatırım maliyeti 2.4 milyar \$ olarak hesaplanmıştır. Türkiye kesiminin tahmini maliyeti ise, kamulaştırma dahil 1.4 milyar \$

düzeyindedir. Proje sırasında yapılan yenilikler ve değişiklikler ile bu maliyet 3 milyar \$ın da üzerine çıkmıştır.

Türkiye kesiminin tüm finansmanı, Türkiye tarafında değil; bizzat projeye iştirak eden şirketlerce karşılanmaktadır. Bu şirketler, 1 Ağustos 2002’de, inşaat ve işletme faaliyetlerini yürütmek amacıyla “BTC Co.” Ve finansman işlerinden sorumlu olmak üzere ise, “BTC Invest” şirketlerini kurmuşlardır.

Tablo – 8
BTC Co. pay dağılımı (%)

BP	30.10
SOCAR	25.00
CHEVRON	8.90
STATOIL	8.71
TPAO	6.53
ENI	5.00
TOTAL	5.00
ITOCHU	3.40
INPEX	2.50
CONOCOPHILLIPS	2.50
AMERADA HESS	2.36

46. Proje’nin Türkiye İçin Önemi

BTC Projesinden sağlanacak dolaylı kazançlar bir yana bırakılırsa, Türkiye’nin bu Proje’den “geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri” karşılığında, taşınacak kapasiteye bağlı olarak 1. ve 16. yıllar arasında 140-200 milyon \$a ulaşan, 17. ve 40. yıllar arasında ise 200-300 milyon \$ civarında bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir.

Özellikle, 50 MT'luk maksimum yıllık kapasiteye ulaşıldığında, BTC'den sağlanması beklenen gelirin, Irak hattından sağlanan gelirin üzerinde olacağı anlaşılmaktadır. Bu rakamlar BTC'nin Türkiye açısından önemini somutlaştırmaktadır.

Türkiye adına TPAO, üretici şirketlerin oluşturduğu AIOC konsorsiyumunda paya sahiptir. Böylece, geçiş hakkından kaynaklanabilecek ek gelir imkânının yanında, hisse sahibi olduğumuz yatırımlardan da kazanç sağlama gibi önemli bir avantaj doğmuş olacaktır. Açığı ki, proje sadece sahalarındaki payımız açısından değil, hat yapılırken teçhizat, malzeme ve işçilik gibi, Türk Özel Sektörü için yeni iş ve ek istihdam imkânları yaratarak ekonomimize katkıda bulunmaktadır.

Bu proje, Türkiye'nin bölge ülkeleri içerisindeki mevcut stratejik önemini ziyadesiyle ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Türkiye 21.yüzyılda, Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının dünya pazarlarına naklinde istikrarlı ve güvenilir bir ülke konumunda olması dolayısıyla doğu-batı enerji koridoru üzerinde stratejik bir rol üstlenmiş bulunmaktadır.

BTC Projesi ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı, Türkiye ve Akdeniz'e bağlaması planlanan ve "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturmayı ve bu sayede Batı'nın çok önem verdiği bir mesele olan "enerji arz güvenliği" açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiş olmaktadır. BTC ile jeopolitik gücünü sağlamlaştıracak Türkiye, ayrıca, Türk Boğazları'ndaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi açısından da açık ve önemli bir avantaj sağlayacaktır.

47. Azerbaycan Petrol Anlaşmaları Ve Türkiye

Bölgedeki petrole ilgili olarak iki konunun öncelikli yeri vardır. Bunların ilki, petrolün çıkartılması ve işletilmesi; ikincisi ise, bu petrolün taşınması ve pazarlanmasıdır. Bölge ülkeleri gibi Türkiye de bu konularla çok yakından ilgilenmekte ve çıkarlarını korumak için yoğun diplomatik girişimlerde bulunmaktadır.

Günümüzde enerjiye olan talebin gittikçe fazlaşması ve buna paralel olarak kaynakların yetersiz hale gelmesi, bölgeye verilen önemin artmasına neden olmaktadır.

Birçok devlet ve çok uluslu şirket bu zenginlikten pay almak için büyük rekabet içine girmişlerdir. Petrol ve doğal gaz, ekonomi ile politikayı bölgede iç içe sokmuş, bölgedeki dengeler son derece hassaslaşmıştır. Devletler arasında, şirketler arasında ittifaklar yapılmış, ortaklıklar teşkil edilmiş, ya da tam bunun aksine kıyasıya mücadeleler yapılmıştır (DEMİR, 2003, s.251).

Hazar'da petrol kaynakları ile ilgili ilk yabancı yatırım girişimleri Sovyet döneminde başlamıştır. Bölgedeki petrolün Batılı şirketlerce çıkartılmasına gelince, ilk olarak 30 Haziran 1990'da Amerikan petrol şirketi Chevron ile Sovyet Pevol ve Doğal Gaz Bakanlığı Hazar'ın kuzeyindeki Kazakistan'a ait Korolev yatağının işletilmesine yönelik bir protokol imzalanmıştır. Aynı dönemde Tengiz'den sonra 1.9 milyar varil petrol ve 1.5 milyarın doğal gaza sahip olan Kazakistan'ın 2. büyük yatağı diye nitelendirilen Karaçanak'ın işletilmesi için British Gas ve İtalyan Agip ile Norveçli Statoil ile birleşen BP rekabete girmiştir.

Türkiye, Kazakistan'daki petrolle yakından ilgilenmiş ve imkanları çerçevesinde girişimlerde bulunmuştur. 1993'de TPAO'nun çalışmaları sonucunda sermaye ve teknolojisi TPAO'dan, saha ve ruhsatı Kazakistan'dan, Kazak-Türk Munay adlı ortak bir şirket kurulmuştur. Bölge ülkelerinin söz konusu kaynakları, diğer aktörlerin ilgi alanı durumuna gelirken, bu kaynaklara sahip bölge devletleri de ellerindeki kaynağı hızla gelire çevirme faaliyetlerine başlamışlar ve örneğin Türkmenler de, 1992'den itibaren petrollerinin pazarlanması için girişimlerde bulunmuşlardır (DEMİR, 2003, s.252).

Hazar petrolleriyle ilgili ikinci önemli girişim, Azerbaycan off-shore petrol konsorsiyumu olmuştur. Bu dönemde, Ağustos 1992'de Azerbaycan, bağımsız rafinerileri ve Azerbaycan petrol taşıma şirketini birleştirerek "Azerbaycan Milli Petrol Şirketi(SOCAR)" kurmuştur. Aynı ay içinde, iletim ve dağıtım şirketlerinin birleştirilmesiyle "Milli Gaz Şirketi(Azeri Gaz)" kurulmuştur. Ebulfeyz Elçibey'in iktidara gelmesinden bir ay sonra Azerbaycan, Amoco, Unocal, AmerikMc' Dermott, BP, Statoil ve Rainco gibi dünyaca tanınan petrol şirketleri Azerbaycan'a ait Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının işletilmesi için müzakerelere başlamışlardır. Bu müzakerelere Türkiye adına Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) katılmıştır. Bu aşamada Türkmen Kazak ve Azeri petrolünün bir yoldan pazarlanması fikri ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda 23 Ekim 1992'de Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Umman gibi devlet temsilcileri ile Chevron, Amoco, Agip, British Gas, SP, Elf Aquitaine, Unocal'in yöneticileri maliyeti yaklaşık 1 milyar dolar olarak tahmin edilen Hazar

Boru Hattı işbirliği'ni imzalamak için biraraya gelmişlerdir. Elçibey, Rusya'yı dışarıda bırakmak için bu konuda hızlı bir tutum takınmış ve yine aynı dönemde 22 Mayıs 1993'de Batılı şirketlerden oluşan şirketler birliği ile söz konusu üç yatağın işletilmesine yönelik bir bildirme imzalamışlardır (SHOUMKHI, 1997, s.340).

Rusya'nın bu projenin dışında kalması, son derece gergin bir ortam yaratmıştır. Ayrıca Elçibey'in iktidarını kaybetmesinde bu unsurun da yeri olduğu iddia edilmiştir. Söz konusu iddiayı doğrulayacak biçimde Aliyev iktidara gelir gelmez, Batılı şirketler ile yapılan anlaşmayı askıya almış ve dolayısıyla politik açıdan büyük tecrübeye sahip yeni lider, Rusya ile ilişkilerini hızla düzeltmeye başlamıştır. Kasım 1993'de Rusya ile Azerbaycan arasında petrol ile ilgili iki anlaşma imzalanmıştır. Buna göre, Rusya'nın en önemli petrol şirketi LUKoi1, konsorsiyumda yer alması için Azerbaycan tarafından davet edilmiştir. Şubat 1994'de konsorsiyumdaki müzakereler tamamlanmış ve LUKoiI'in katılımı çözümlenmiştir (SHOUMKHI, 1997, s.340). Bu gelişmelerin ardından 20 Eylül 1994'de Bakü'nün Gülüstan Sarayı'nda yüzyılın petrol antlaşması imzalanmıştır. Bu çerçevede 500-600. milyar varillik bir kapasitesi olduğu tahmin edilen yatakların işletilmesi için 11.5 milyar dolarlık bir bütçe öngörülmüştür. Söz konusu antlaşmaya göre, üç yataktan 30 yıl içinde 7.4 milyar dolar değerinde 600 milyon ton petrolün işletilmesi karara bağlanmış, ayrıca üretilebilir gaz rezervi olarak 70 milyar m3 öngörülmüştür. Azerbaycan'ın petrol üretimi sırasında çıkarılacak 55 milyon m3 doğal gazın kendisine bırakılması yanında yaklaşık 34 milyar dolar kar edeceği belirtilmiştir. 7 devlet ve 12 şirketin katıldığı konsorsiyumda ağırlık 14 Amerikan şirketlerinin olmuştur. Türkiye, TPAO ile girdiği konsorsiyumda beklediğini bulamamış ve taahhüt edilen %2.5'lik hisse yerine 1.75 ile yetinmek zorunda kalmıştır (Avrasya Dosyası, Sayı:125, Aralık 1999).

Türkiye, bu antlaşmanın imzalanmasından sonra hisselerini arttırmak için çalışmalarını ve girişimlerini sürdürmüş, bu dönemde Azerbaycan, antlaşma gereği konsorsiyuma 12 Şubat 1995'e kadar ilk yatırım sermayesi olarak vermesi gereken 1.4 milyar doları bulmada sıkıntıya düşmüştür. Türkiye, bunun üzerine Cumhurbaşkanı Demirel ve Başbakan Çiller'in yoğun diplomatik girişimleri sonucunda Azerbaycan'ın % 5'lik hissesini satın almıştır. Böylece Türkiye'nin şirketler birliği içindeki, payı %6.75'e yükselmiştir. Aynı aşamada büyük mücadelelerin ardından Azerbaycan'ın %5'lik hissesi Amerikan Exxon şirketine verilmiştir (Hürriyet Gazetesi, 5 Şubat 1995).

Yüzyılın antlaşmasından sonra Azerbaycan başka yatakların da işletilmesi için harekete geçmiştir. Bu işletmeleri belirlerken, Türkiye, Rusya, ABD ve İran arasındaki politik dengeleri sürekli göz önünde bulundurmıştır. İlk olarak 10 Kasım 1995’de bilinen rezerv olarak 135 milyon ton petrole ve 14 milyar m³ doğal gaza sahip Karabağ Projesi imzalanmıştır. Proje için 25 yıl ve 1.7 milyar dolarlık bütçe öngörülmüştür. Bu işletmede, Rus LUKoiL tek başına ve İtalyan ortaklığı ile birlikte %32,5 ile en fazla hisseye sahip şirket olmuştur. Daha sonra üçüncü olarak 4 Temmuz 1996’da imzalanan anlaşma, Şah Denizi yatağı ile ilgilidir. Bu projeye göre, 200 milyon ton petrol ve 400 milyar m³ doğal gaz çıkarılması hedeflenmiş ve 30 yıllık bir süre için 4 milyar dolarlık bir maliyet hesap edilmiştir. Bu projenin önemi, İran’ın da dahil edildiği ilk proje olmasıdır. Doğal olarak İran’ın bulunduğu bu projede, hiçbir Amerikan şirketi yer almamıştır (DEMİR, 2003, s.254).

Türkiye, Yüzyılın Anlaşması’ndan sonra bölgedeki diğer projelerle de yakından ilgilenmiş ve bunlara dahil olmaya çalışmıştır. İlk olarak 4 Haziran 1996’da Bakü’de imzalanan Şahdeniz Projesi’ne katılmıştır. Türkiye, bu projede %9’luk bir hisseye sahip olmuştur. Bir başka projede, Kürdaşı sahasında bulunan petrol rezervlerinin çıkarılması ve işlenmesidir. 50-100 milyon ton petrol üretiminin beklendiği ve 2 milyar dolar bir yatırımın gerektiği projenin anlaşması 2 Haziran 1998’de Bakü’de imzalanmıştır. TPAO’nun bağlı ortaklığı TPOC, Azerbaycan’a ait Kürdaşı Projesi’ne %5 hisse ile katılmıştır. Son olarak Hazar’daki Araz, Alev ve Şark platformlarındaki petrol sahalarının işletilmesini kapsayan bir proje gerçekleşmiştir. 21 Temmuz 1998’de Londra’da imzalanan proje kapsamında 170 milyon ton petrol ve 16 milyar m³ doğal gaz üretilmesi planlanmaktadır. Tahmini proje tutarı 9 milyar dolardır. TPAO, anlaşmayı 29 Kasım 1998’de imzalamış ve %10’luk bir hisseye sahip olmuştur (www.tpao.gov.tr).

Bir diğer gelişme de, 12 Kasım 1997’de Çirak yatağından ilk petrolün çıkarılmasıdır. Bu gelişmeye yönelik olarak yapılan törene, Gürcistan Devlet Başkanı Şevardnadze, Türkiye Başbakanı Yılmaz ABD Enerji Bakanı Pena, Rusya Federasyonu Başbakan Birinci Yardımcısı Nemtsov gibi birçok üst düzey devlet adamı ve petrol şirketlerinin yöneticileri katılmıştır. Burada çıkarılan petrol ve Hazar’dan çıkarılan diğer petrolle ilgisi değerlendirilmiş ve yine bu petrolün nasıl dünya pazarına çıkarılacağı dile getirilmiştir. Aliyev ve Pena konuşmalarında Bakü- Ceyhan hattına verdikleri önemi açıklamışlardır. Böyle bir desteğin açıkça bu ortamda ifade edilmesi Türkiye açısından son derece olumlu bir gelişme teşkil etmiştir (ALİYEV, 1998, s.156).

48.Proje'nin Güzergâhı Üzerinde Yaşayan Halk Açısından Önemi

Projenin sosyal amacı, Projenin inşaatı ve işletimi aşamasında meydana gelebilecek olan olumsuz etkilerden kaçınmak, bu mümkün değilse en aza indirmek ve olumlu etkileri maksimize etmektir. Bu sebeple, Proje'nin güzergâh boyunca çevresel ve sosyal etkileri değerlendirilmiştir. Sosyal etkilerin değerlendirilmesi amacıyla güzergah boyunca doğrudan etkilenen yerleşim yerleri ve ilgili otoritelerle istişare toplantıları yapılmış ve anketler uygulanmış, halkın projeye karşı tutumu, endişeleri belirlenmiş, yerleşim yerlerinin sosyal yapıları ortaya konmuştur. Elde edilen bilgilere göre, Projenin sosyal amacına ulaşabilmek için, etki azaltıcı önlemler geliştirilmiştir. Araştırma sonuçları ve alınacak önlemler ÇED (Çevresel Etki Değerlendirmesi) Raporu içinde yer alan Halkla İlişkiler Yönetim Planları'na yansıtılmıştır.

Genel olarak, halkla ilişkilerin projedeki uygulamaları başarılı bir şekilde sürdürülmüştür. Projeden etkilenen halk açısından bakıldığında uygulamalar olumlu bir kabul görmüş bulunmaktadır. Şöyle ki halkla ilişkiler ekiplerinin başlıca görevi “yöre halkı ile proje arasında köprü görevi görmek” karşılığını bulmuş ve projeden dolayı yaratılmış mağduriyet giderilemiyorsa bile bunu tazmin etmek olan sosyal amacımıza da genel olarak ulaşmış bulunmaktayız. Yöre halkı projeden kaynaklanan şikayetlerini, sıkıntılarını, endişelerini, beklenti ve isteklerini kolaylıkla ve kısa zamanda ifade edip cevap alabileceği bir mekanizmaya kavuşmuştur. Halkın projeden kaynaklanabilecek mağduriyetleri alınan tedbirler sayesinde örneğin ürününe vs. zarar verildiğinde tazmin edilmesi ile en aza indirilmiştir. İnşaat öncesi bilgilendirme, emniyet toplantıları, sağlık eğitimleri, okullarda verilen yol-güvenlik-emniyet eğitimleri vb. uygulamalar, halkı ilgilendiren konularda onlara danışılması ve bilgilendirilmesi gibi başka projelerde de uygulanabilecek yeni bir kültür oluşumunun başlangıcı olarak düşünülebilir. İstihdam stratejisi sayesinde de özellikle vasıfsız eleman istihdamı konusunda yöre halkına tarafsız bir mekanizma sayesinde adil bir istihdam imkanı sağlanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak, inşaat müteahhitleri ile yapılan anlaşmalarda, istihdam edilecek vasıfsız elemanların tümünün güzergah boyunca doğrudan etkilenen yerleşim yerlerinde ikamet eden kişiler arasından seçilmesi maddesi konmuştur.

49. Projenin İşletilme Dönemi

Projenin işletme dönemi en az 40 yıl sürecek ve 10'ar yıllık uzatmalar ile 60 yıla kadar uzayabilecek bir süreç içermektedir. 1996 yılında BOTAŞ tarafından kurulmuş olan BOTAŞ International Ltd. (BIL) firması, Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından BTC HPBH Türkiye Kesimi İşletme firması olarak atanmıştır. İşletme Anlaşması, BTC Co. ile müzakerelerinin sonuçlanması ile 25 Ekim 2002 tarihinde imzalanmıştır. Bugün itibariyle BIL gerekli tüm sahalardaki elemanları, gerekli makine ve ekipmanları ile, hazırlıklarını tamamlayarak işletmeye geçmiştir. Diğer faydalarının yanı sıra bu Proje'den geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri karşılığında; taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 300 Milyon \$ civarına çıkan bir yıllık gelirin başrol oyuncusu olan BIL Türkiye'de özel bir boru hattı işletmeciliğinin de ilk örneğini sergileyecek ve gelişmeler gözlemlenecektir.

410. Projede Geline Son Durum

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Türkiye Kesimi gelişmeler ve gelinen son durum:

17 Kasım 2005 tarihinde Gürcistan-Türkiye sınırından Türkiye'ye giriş yapan Azeri petrolü 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan İhraç Terminaline ulaşmıştır. Bu süre içerisinde hattın petrol ile dolununun yanı sıra hat üzerinde inşa edilmiş olan 51 adet blok vana istasyonu, 2 adet pig istasyonu ve 4 adet pompa istasyonunda gerekli devreye alma faaliyetleri yürütülmüştür.

4 Haziran 2006 tarihinde, Ceyhan İhraç Terminali'nden yüklenen ilk petrol tankeri iskeleden ayrılarak, Azeri petrolünün uluslararası pazarlara taşınmasına başlanılmıştır. 13 Temmuz 2006 tarihinde gerçekleştirilen Resmi Açılış Töreni'nde iskeleye yanaşmış olan tanker, Ceyhan'dan yüklemesi yapılan dokuzuncu tanker olmuştur. 29 Temmuz 2006 tarihinde, Hattın Türkiye Kesimi Anahtar Teslimi Müteahhidi olan BOTAŞ, Hattın sahibi olan BTC Co. firmasından Geçici Kabul Belgesini almıştır. Kesin Kabul için planlanan tarih ise 2006 yılı Ekim ayı sonudur (<http://www.btc.com.tr/proje.html>).

411. BTC Petrol Boru Hattı Açısından Kafkaslar'ın Geleceği

BTC petrol boru hattının 2006 yılında tam anlamıyla faaliyete geçti. Böylece hem Azerbaycan çıkarttığı doğal kaynakları satmaya başlayarak petrol gelirlerini arttırmaya başlayacak hem de Rusya'dan başka güçlü bir ihracat kapısı bulmuş olacak. Ayrıca, Azerbaycan petrolü Avrupa pazarına daha kısa bir yolla ulaşacağından, Ortadoğu petrolüyle rekabet eder hale gelecektir. BTC, anlaşma gereği kasasına girecek olan transit geçiş ödemeleri sebebiyle Gürcistan için de çok faydalı olacaktır. Böylece Gürcistan ekonomik açıdan biraz daha bağımsız olacak ve muhtemelen, üzerindeki Rus baskısını hafifleterek daha demokratik ve istikrarlı bir siyasî yapıya kavuşacaktır. BTC hattına ev sahipliği yapan üçüncü ülke Türkiye de bu hattın meyvelerini yemeye başlayacaktır.

Gürcistan gibi transit geçiş ücreti alacak olan Türkiye, bunun yanı sıra şu anda tamamen bağımlı olduğu Ortadoğu petrolüne de bir alternatif bulmuş olacaktır. Hazar'daki Azerbaycan kaynaklarına ek olarak, bu boru hatlarına Kazak ve Türkmenistan kaynakları da entegre edilebilirse, 1994 yılında bu hatla ilgili anlaşma imzalandığında konulan ad "Yüzyılın Anlaşması", gerçekten hakkını vermiş olacaktır.

BTC başarıya ulaşması gibi başarısız olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Hazar Denizi'nde Azerbaycan'ın payına düşen petrolün tahmin edilenden az çıkması, Kazak ve Türkmen kaynaklarının BTC hattına kanalize edilememesi, petrol fiyatlarında yaşanması muhtemel bir gerileme, Kafkasya'da meydana gelebilecek ciddi bir silahlı çatışma vs, BTC boru hattının verimli ve kârlı çalışmasını engelleyebilir.

Haydar Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri büyük bir aşama kaydetmiştir. Muttalibov döneminde her iki ülke arasındaki ilişkiler Muttalibov'un Rusya eksenli dış politikası nedeniyle biraz mesafeli bir çizgi içinde seyir etmiş, Elçibey iktidarı döneminde iki ülke arasında stratejik ortaklık anlaşmasının imzalanmasının önerilmesine kadar uzanmıştır. Fakat Elçibey döneminde Rusya'nın bölgesel iddialarının halen güncel olması Türkiye'nin bu öneriye soğuk bakmasına neden olmuş ve Kafkaslarda Rusya ile çatışma halinde olmaktan kaçınılmıştır.

Rus destekli 4 Haziran darbesi ile Elçibey iktidarının sona erdirilmesinin ardından Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri daha ihtiyatlı ve bölgesel gerçeklere uygun

olarak aşamalı biçimde geliştirilmiştir. Bu bağlamda iki ülke arasında siyasi anlamda ilişkiler sürekli ziyaretlerle ilerletilmeye çalışılırken, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'le Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel arasında sıkı dostluk da bu ilişkiyi daha da pekiştirmiştir. Geçen dönem içerisinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde göreceli ilerlemeler yaşanmış olsa da, çeşitli zorluklar ekonomik ilişkilerin istenilen düzeye ulaşmasını engellemiştir. Aliyev iktidarı döneminde ilişkilerin özellikle askeri boyutunda önce ihtiyatlı biçimde sürdürülerek bu gün gelinen noktada askeri işbirliğini de öngören anlaşmaların imzalanmasına kadar varmıştır. Türk askeri yetkilileri giderek daha fazla oranda Azerbaycan ordusunun oluşumu sürecinde yer almakta, Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri yardımı her yıl artmaktadır. İkili ilişkilerin ihmal edilmeyen diğer bir boyutu ise eğitim ve kültür alanı olmuştur. Türkiye Azerbaycan'ın yeni siyasal sisteme geçiş sürecinde gerekli olan uzmanların yetiştirilmesi için öğrenci kontenjanları ayırmakta, Latin grafiğine geçiş sürecinde gerekli alt yapı yardımlarında bulunmaktadır.

Aliyev döneminde her iki ülke arasındaki ilişkiler sürecini özetlersek, geçen 8 yılda ilişkiler Rusya faktörü nedeniyle ihtiyatlı ve dikkatli biçimde bölgesel gerçekler dikkate alınarak geliştirilmiş, bugün gelinen noktada Azerbaycan-Türkiye stratejik ortaklığının bir temenni olmaktan çıkarak bir realiteye dönüşmesi hedefine büyük ölçüde varılmıştır.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

20. yüzyılın son çeyreği, tarihe Azerbaycan için ulusal mücadele dönemi olarak geçmiştir. Sovyet imparatorluğunun çöküşünü simgeleyen bu dönemde, merkez yönetimin imparatorluk içindeki sosyo-ekonomik sorunlarından kurtulma yönündeki reform çabaları, siyasal mücadele için uygun ortam yaratmış ve bu durum Azerbaycan'a da yansımıştır. Öte yandan Karabağ sorunu Azerbaycan'da halkın ulusal bilincinde önemli bir dayanışma noktası oluştururken, AHC gibi ulusal mücadele örgütlenmesini ortaya çıkarmıştır.

Bağımsızlığa giden süreç ise hiç de kolay olmamıştır. Bir yandan Karabağ'ı savunma gayretleri, öte yandan SSCB yönetiminin bağımsızlığı engelleme çabaları ve yerel komünist yönetimin merkezi idarenin yanında yer alması, bağımsızlık mücadelesinin büyük zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur. Karabağ'da Ermenilerin saldırılarına merkezi yönetimin duyarsızlığı ve yerel komünist yönetimin tepkisizliğine Sovyet ordusunun Bakü'de yaptığı 20 Ocak katliamı da eklenince, Azerbaycan toplumunda SSCB'nin meşruiyet temelleri tamamen yıkılmıştır. Nitekim 20 Ocak'ın ardından ulusal mücadelede bağımsızlık istekleri ve girişimleri artarak, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığın ilanı ile son bulmuştur.

Bağımsızlığın ilanının ardından Azerbaycan'ın bölgesel güçler olan Türkiye, İran ve Rusya ile ilişkileri Kafkaslardaki dengelere de etki etti. Muttalibov döneminde başta Rusya olmak üzere tüm bölgesel güçlerle iyi ilişkiler kurma politikası izleyen Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) girme kararı aldı. Bu dönemde, Ermeni saldırıları karşısında alınan yenilgiler ve özellikle Hocalı katliamı, bağımsız Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı Muttalibov'un istifasına ve karmaşık bir siyasi sürece girilmesine neden olmuştur. 7 Haziran 1992'de yapılan seçimlerde AHC Başkanı Ebülfez Elçibey iktidara gelmiştir. AHC döneminde dış politika, Rusya'ya karşı ülkenin bağımsızlığının korunması, Karabağ sorununu ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde çözüme, İran ile ilişkileri Güney Azerbaycan çerçevesinde geliştirme, Türkiye ile stratejik ortaklık gerçekleştirme ve bölgede Rusya'ya karşı denge oluşturma bağlamında Batı ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma biçiminde formüle edilip uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak, Türkiye ile çok yakın ilişkileri temel alan Elçibey yönetimi, Rusya ve İran'a karşı mesafeli politika izlemesiyle içte ve dışta ciddi engellemelerle karşılaşmış, bu engellemelere yönetimin deneyimsizliği ve aşırı hoşgörülü demokrattığı da eklenince Rusya'nın da desteğiyle AHC iktidardan düşürülmüştür.

Ardından gelen Haydar Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan yeni bir politik süreç içine girmiştir. Aliyev ile birlikte Azerbaycan'ın Rusya ve İran'a yönelik politikasında değişiklik olmuştur. Elçibey döneminde Azerbaycan Parlamentosu tarafından reddedilen BDT üyeliğini bu defa kabul edilmiş, Rus petrol şirketi Lukoil Azerbaycan Petrol Konsorsiyumundan %10 pay almıştır. Aliyev dönemi önceki dönemlere göre daha uzun ve istikrarlı bir seyir izlemiştir. Bu istikrarlı dönem, ülkeye siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda istikrarın gelmesine ve atılımların yapılabilmesi için uygun ortamın sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Tezin birinci bölümünde Azerbaycan'ın 1920'den itibaren tarihsel geçmişi açıklanmış, yukarıda bahsi geçen dönemler ayrıntılı şekilde açıklanmıştır.

Tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde çok önemli bir stratejik ortaklık olan Bakü-Ceyhan Boru Hattı konusunda açıklamalar yapılmış ve Transkafkasya bölgesi hakkında ayrıntılı açıklamalar verilmiştir. Hazar Denizi'ne artan ilgi ve yatırım gerçeğine karşın, Avrupa ve Asya arasındaki stratejik bir kuşakta yerleşmiş olan bu bölge, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra üç önemli bölgesel aktörün; Rusya, İran ve Türkiye arasındaki jeopolitik çekişmenin odağı haline gelmiştir. 1992 yılından bu yana bu üç güç Transkafkasya ve Orta Asya'da büyük bir nüfus mücadelesine girmişlerdir. "Soğuk Savaş" döneminin sona ermesine rağmen, jeopolitik savaş hala devam etmektedir. Türkiye ve İran yanında, çok uzaklardan ABD hükümeti de 1999 yılından sonra Kafkasya ve Orta Asya'yı askerî sorumluluk alanlarına dahil etme niyetini açıklamıştır. Rusya'nın zayıflamasına paralel olarak, Batılı petrol şirketlerinin bölgeye gelmesi ve bölgesel milliyetçilik hareketlerinin güçlenmesiyle birlikte, özellikle Hazar Havzası'nda özel bir uluslararası sistem oluşmuştur.. Türkiye'nin Kafkaslarda stratejik çıkarları yanında tarihi ve etnik bağları da vardır. Türkiye'de milyonlarca Kafkasya kökenli Türk vatandaşı yaşamaktadır. Siyasî ve stratejik bağlamda olmasa da AB de ekonomik konularda bölgeye olan ilgisini göstermekten uzak kalmamıştır. Japon ve Asya Kaplanları'nın da bölgeye ekonomik gerekçelerle olan ilgisi, Kafkasları tam bir mücadele arenasına çevirmektedir. Bu mücadele bazıları tarafından '*Büyük Oyun*' olarak isimlendirilmektedir.

Öte yandan, Kafkaslardaki çatışma ortamı bölgede yaşayan ve Kafkasya üçgenini oluşturan devletleri de tam bir kaosa sürüklemiştir. Darbeler, suikastlar, saldırılar, iç çatışmalar sıradan olaylar haline gelmiştir. Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini muhafaza için güneydeki ayrılıkçı ayaklanma ve çatışmaları körüklemesi, kuzeyde kendisine yönelmiş Çeçenistan'ın bağımsızlığını ilân etmesiyle birlikte silahlı çatışmalara dönüşmüştür. 1991'den

beri bölgedeki silahlı çatışmaların hiç biri ne yazık ki çözüme kavuşturulamamıştır. Rusya'nın desteği ile Karabağ dahil, Ermeniler Azerbaycan'ın beşte birini işgal ederken, Gürcistan'da ise Abhazya ve Kuzey Osetya da fiilî bağımsızlarını ilân etmişlerdir. Her iki ülkedeki bu olayların gerisinde Bağımsız Devletler Topluluğu'na girmekten kaçınmaları düşüncesi yatmaktadır. Ermenistan ise işgal ettiği Azerî topraklarından çıkmamak için Rusya ile sıkı sıkıya anlaşma yoluna gitmiştir. Bütün bu kaos içerisinde Rusya'nın en temel amacını ise etnik çatışmaları körükleyerek Kafkas ülkelerinin bağımsızlıklarını gerçekleştirmelerini önlemek oluşturmuştur.

Bu ekonomik ve siyasi kaosun en belirgin özelliği ise, hiçbir gücün söz konusu bölgede tam egemenlik kuramaması gösterilir. Azerbaycan'da boru hatları ile ilgili ilk çalışma, Elçibey döneminde yapılmıştır. 9 Kasım 1992'de Botaş, Socar, BP, Pennzoil ve Amoco Azerbaycan petrolünü taşıyacak yolun belirlenmesi çalışmalarını yapmak için bir çalışma grubu oluşturmuş ise de, Aliyev'in iktidara gelmesi ile birlikte, bu konu bekleme sürecine girmiştir. Azeri petrolünün taşınması ile ilgili üç proje gündeme gelmiştir: İlki, "kuzey hattı" denilen Azerbaycan-Dağıstan-Çeçenistan-Rusya(Novorossisk) güzergahı, ikincisi "batı hattı" olarak bilinen Gürcistan'dan Karadeniz'e uzanan hat ve son yol ise, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye hattıdır. Petrol boru hattının güzergahının belirlenmesi Türkiye ile Rusya arasında sıkı bir rekabetin doğmasına sebep olmuştur. Bu rekabete ABD, bölgedeki diğer ülkeler ve çok uluslu petrol şirketleri de katılmıştır. Öyle ki, petrol boru hattının politik boyutu ekonomik boyutunun önüne geçmiştir. 1996 yılı boru hatları açısından çok hareketli geçmiştir. Türkiye Bakü-Ceyhan Boru Hattına çok önem vermiş ve bu projenin gerçekleşmesi için tüm imkanlarını kullanmıştır. Bu dönemde Türkiye, Novorossisk limanını devre dışı bırakmaya çalışmıştır. Bu rekabet ve siyasi manevralar içinde ABD şirketlerinin aktif etkisi de gözlenmiştir. Bu şirketler, ekonomik açıdan daha ucuza mal olacağı gerekçesiyle Gürcistan hattı üzerinde durmayı düşünmüşler, ancak ABD yönetimi farklı bir politika izlemiş ve ısrarlı bir şekilde Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının kabulü için girişimlerde bulunmuştur. Enerji kaynaklarının gittikçe kıtlaştığı ve kıymetlendiği 21. yüzyılda, enerji politikalarını elinde bulunduran ülkelere büyük bir üstünlük sağlayacağı aşikardır.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra, uluslar arası politikada Türkiye ile yakın, dostane ilişkiler içinde olmuştur. Türkiye Azerbaycan petrollerinin ve buna bağlı olarak Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarına nakli konusunda aktif politika izlemiş ve

savunduğu tezlerin diğer yatırımcı devletler tarafından da desteklenmesine zemin hazırlamıştır. Azerbaycan-Türkiye arasındaki boru hattı konusundaki iş birliği, kendisini diğer alanlarda da göstermiştir.

Tezin son bölümünde ise, Azerbaycan-Türkiye arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Sovyetler dağılıp Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuşuncaya değin Türkiye ile Azeri Türkleri arasındaki zayıf olan ilişkiler, Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra canlandı. Türkiye, Azerbaycan'ın Batıya açılan penceresi oldu. Geçen zaman içinde iki ülke arasında çeşitli anlaşmalar imzalanarak siyasi, ticari, ekonomik ve kültürel bakımdan Azerbaycan'ın güçlenmesi için Türkiye elinden geleni yapmıştır.

1991-1993 döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok duygusal düzeyde kalmıştır. Ortak tarih, dil, din gibi faktörler bu dönemde oldukça önemli olmuş, ancak hem diğer uluslar arası aktörlerin müdahaleleri hem de Azerbaycan'da değişen iktidarların farklı politik görüşleri nedeniyle, ilişkiler değişken ve inişli-çıkışlı olmuştur. Muttalibov'un cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelen bu zaman diliminde, Muttalibov'un izlediği Rus eksenli dış politika nedeniyle, Türkiye ile olan ilişkiler oldukça mesafeli olmak durumunda kalmıştır.

Elçibey dönemine gelindiğinde, ilişkiler oldukça gelişmiş, hatta iki ülke arasında stratejik ortaklık anlaşması imzalanması önerilmiş, ancak Rusya'nın bölgesel iddialarının o dönemde hala devam etmesi ve Kafkaslarda Rusya ile çatışma içine girmekten kaçınan Türkiye'nin bu öneriye soğuk bakması dolayısıyla, bu öneri hayata geçirilememiştir.

İki ülke arasında hem bölgesel hem de uluslar arası gerçeklere daha uygun, duygusal nedenlerden ziyade karşılıklı ekonomik, soysal, kültürel, askeri çıkarlara dayalı gerçekçi ilişkiler Haydar Aliyev döneminde hayata geçirilmiştir. Dönemin Türkiye cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev arasındaki sıkı dostluk ilişkisi de bu sürecin daha hızlı ve kalıcı olmasına katkıda bulunmuştur. Ekonomik ve ticari ilişkilerde aşama kaydedilmesi, siyasi ilişkilerin de gelişmesine yardımcı olmuş, özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi bu ilişkileri daha da güçlendirmiştir.

Öte yandan iki ülkenin ilişkilerinin çerçevesini, Azerbaycan'ın ABD ve bölgesel aktör Rusya, Avrupa ülkeleri, NATO ve AGIT ile olan ilişkileri de şekillendirmiştir. Azerbaycan'ın önemli siyasi sorunlarından olan Dağlık Karabağ sorununun uluslararası platformda halledilmesi hususunda Türkiye'nin izlediği destek politikası da ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir.

Türkiye, ekonomik anlamda da Azerbaycan'a desteğini her fırsatta gösterdi. Eximbank kanalıyla 250 milyon dolarlık kredi açtı. Bunun dışında önemli miktarda insani yardımın yanı sıra, Türk işadamları 1 milyar dolarlık yatırım yaptı. Azerbaycan halkının öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Türkiye'den öğretmen ve ders araç ve gereçleri gönderildi. Bu öğretmenler sayesinde Azerbaycan Türkleri ile Türkiye arasında daha sıcak ilişkiler kuruldu. Azerbaycan'dan gönderilen öğrenciler Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde eğitildiler. Türkiye 20 kadar resmi özel okul açmıştır. Siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alandaki ilişkiler giderek daha da güçlenmektedir.

Sonuç olarak, son dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin, Azerbaycan'ın kuruluştan itibaren yaşadığı sancılı dönemi atlatarak iç sorunlarını halletmiş olmasının da etkisiyle, sadece duygusal düzeyde kalmayıp, karşılıklı somut çıkarılara ve bölgesel ve uluslar arası gerçeklere daha uygun bir düzeyde cereyan etmeye başladığını söyleyebiliriz. Başta Azerbaycan olmak üzere bütün Türk Cumhuriyetleri ile çok iyi başarılı ilişkiler geliştirilmesi Türkiye'nin dış politikasında özellikle Türkiye'nin AB ye giriş sürecinde elini kuvvetlendirerek kendine olan güvenini arttıracaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a) Kitaplar

- ALİYEV, Haydar :Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü, Çeviren: Abdullah Çiftçi-Ergün Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul 1998,
- ALESKEROV, Alesker :Azerbaycan Anayasasındaki Devlet Sistemi ve Temel Öğeleri, İstanbul, 2000
- ARMAOĞLU, Fahir :20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990), Cilt II: 1980-1990, İstanbul, 1994
- ATMACA, Tayfun :Yirminci Yüzyılın Sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasebetleri (1993-1999), Ankara, 1999
- BALA, Mehmet :İslam Ansiklopedisi,VI,
- BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı (Çev:Ergun Özbudun ve Levent Köker), Ankara, 1993.
- BERKOK, İsmail :Tarihte Kafkasya, İstanbul 1988,
- CAFEROĞLU, Ahmet :“Azerbaycan Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri”,Azerbaycan Yurt Bilgisi,
- DEMİR, Ali Faik :Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya, Bağlam Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul, Haziran 2003
- ERCİLASUN,Ahmet :“Türk Dünyası Üzerine İncelemeler”,Akçağ Yayınevi,Ankara 1997

- FULLER, Elizabeth :“Türkiye Orta Asya ve Transkafkasya’da Nüfus Sahibi Olmak İçin Güreşiyor.” Yeni Forum Dergisi, Ağustos1996
- GAZENFEROĞLU, Fazıl :Tarihten Geleceğe Ebulfez Elçibey, Prestij Matbaacılık,Bakü 1998
- GÖNENÇ, Levent :Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar, AÜHFD, Cilt:47, Sayı: 14, Ankara, 1998
- İLHAN, Suat :Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği, Kafkaslar,Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu,Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 28-29 Nisan 1998.
- İSMAİLOV M. Rovshan; E. :Azerbaycan XIX-XX yy. Azerbaycan tarihi Elm, 1993,
- KAFESOĞLU, İbrahim :Türk Milli Kültürü İstanbul. ,1984,
- KANTARCI, Hakan :“Kısaçtaki Bölge Kafkasya”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat :Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri 1578-1590, İstanbul, 1962.
- KODALOĞLU, T. MELİH :Avrasya Ülkelerinde Petrol ve Doğalgaz Zenginliği, Avrasya Dosyası, Sayı 116, Mart 1999.
- KÖYMEN, Mehmet Altay :Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1989,
- KURAT, Akdes Nimet :İdil Boyu, Ankara, 1966,.

- MÜTERCİMLER, Erol :Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli, İstanbul 1993.
- PAMİR, Necdet :Bakü-Ceyhan Boru Hattı, ASAM Yayınları, Ankara1999
- PAMUK, Mustafa :Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını,Harp Akademisi Yayını,İstanbul, 1995,
- SARAY,Mehmet :“Azerbaycan Türkleri Tarihi”,Nesil Yayıncılık,İstanbul 1993.
- SARAY, Mehmet :Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü, Ankara, 1990.
- SAYDAM, Abdullah :Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- SHOUMIKHI, Andrei :“New Developments Related to Caspian Oil”, Perspectives on Central Asia, Volume1, 9 December 1996
- SWIETOCHOWSKI Kadeus :Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920), Bağlam Yay. İstanbul 1989
- SÜMER, Faruk :Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara,1976,B.Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri 1578-1590, İstanbul,1962,

- ŞAHİN, Enis :Türkiye ve Transkafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batı Konferansları ve Antlaşmaları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı:89
- TAŞDEMİR, Tekin :Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,1.Baskı, İstanbul,Mayıs 2005,
- TEKİNER, Sedat :‘Azerbaycan’,Studies on the Soviet Union,Uni,1971,XI,
- TOĞAN, Zeki Velidi : Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul , 1981
- TOKTAMIŞ, Ateş: KARAKAŞ, Eser; ORTAYLI, İlber :Barış Köprüleri, Da Yayıncılık 2005
- TURAN, Osman :Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ankara, 1965,
- ULUDAĞ, İlhan: MEMEDOF, Salih ;SSCB'deki Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Guruplarının Sosyoekonomik Analizi, TOBB Yay. 1992 Ankara
- YANAR, Savaş :Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 2002.
- YERASIMOS, Stefanos :“Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu” İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- YUSIFOV Yusif :Azerbaycan Tarihi 1. Cilt Bakü 1994
- ZEYNELOĞLU, Cihangir :Azerbaycan Tarihi, İstanbul, 1342/1924

b) Makaleler

Azerbaycan Üлке Raporu, DPT Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü,
Ankara, Mayıs,2002

Azerbaycan Respublikası, Devlet Statistika Komitesi, Azerbaycan ve Müstakil Devletler
Birliği, Baku 1997.

CAFERSOY,Nazım :“Bağımsızlığın On Yılında Azerbaycan-Rusya
İlişkileri(1991-2001)” Avrasya Dosyası Azerbaycan
Özel Sayısı,ASAM Yayınları 2001

CAFERSOY, Nazım :“Tarihten Günümüze Kafkas Evi Girişimleri ve
Türkiye”, Stratejik Analiz, cilt 1. sayı 7, Kasım 2000

CAN, Sönmez :“Jeopolitik Açıdan Kafkasya”,Avrasya Dosyası,
Rusya-Kafkasya Özel, Cilt:3,Sayı:4,Kış 1996,

DEVLET, Nadir :“Kuzey Kafkasya'nın Dünü Bugünü” , Yeni Türkiye,
Yıl:3, Sayı:16,Türk Dünyası Özel Sayısı II, Ankara,
Temmuz – Ağustos 1997

IMF, “IMF Approves Stand-by Credit and Second STF Drawing for Azerbaijan Republic “,
Press Release No. 95/ 58, November 17, 1995.

IMF, “IMF Approves Combined ESAF/EFF Financing for Azerbaijan Rapublik “Press
Release No. 96/64, December 20,1996.

IMF, “IMF Approves STF Drawing fort the Republic of Azerbaijan”, Pres Release NO.
95/24, April 19, 1995

- LÜTEM, Ömer E. :“Olaylar ve Yorumlar”, Ermeni Araştırmaları, sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001,
- MESİMOV, Ali :“Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkiler”, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, İlkbahar 2000, cilt 7, sayı 1.
- NESİBLİ, Nesip :“Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması”, Stratejik Analiz, cilt 1, sayı 4, Ağustos 2000.
- OGAN,Sinan :“Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri” Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel,Cilt 7,Sayı1,İlkbahar 2000.
- ÖZTÜRK, Bayram :“Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”,Yeni Türkiye Dergisi,Yıl:3,Sayı:16,1997

b) İnternet ve Diğerleri

<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/demografik/demografik.html>

www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/kafkasya.html

www.turksam.gov.tr

www.turkcebilgi.com

www.asam.org.tr/tr/yazilar.asp

www.turan.org

<http://www.zaman.com.tr/2001/03/14/dishaberler/dishaberlerdevam.htm#1>

<http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/kafkasya.htm#bm0>

<http://www.turksam.org/tr/yazilar>

<http://www.eia.org> , 18.06.2004

<http://www.usakgundem.com/makale.php?id>

<http://www.tpao.gov.tr>

<http://www.btc.com.tr/proje.html>

www.trt.net.tr. 9 Ocak 2000.

<http://www.cankaya.gov.tr/konusmalar/12.03.2001-153.html>

<http://bizimasr.media-az.com/xeb.html>, 01.03.001

http://www.statcom.baku-az.com/index_.htm

<http://www.turksolu.org/58/adigure/58.html>

<http://www.milliyet.gov.tr/1998/02/19/t/siyaset.html>

<http://www.webarsiv.hurriyet.com.tr/1998/04/27/40301.asp>

Petroleum Economist, November 1994.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Bakü Ticaret Müşavirliği verileri

Azerbaycan, 29 Haziran 1993.-8 Aralık 1995

Avrasya Dosyası, Sayı:125, Aralık 1999

Anadolu Ajansı, (17.7.2000 TSI 23:18)

Cumhuriyet (Türkiye), 18.2.2001'den aktaran Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar",
Ermeni Araştırmaları, sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, Cumhuriyet Gazetesi 10 Nisan 2004

Halk Gazetesi 19 Eylül 2002

Halk Gazetesi 3 Kasım 1992

Hürriyet (Türkiye), 15 Nisan 1995-5 Şubat 1995

Radikal Gazetesi 2 Temmuz 2004

Sabah gazetesi (Türkiye), 29 Nisan 1998

Yeni Forum dergisi, Ağustos 1996.

Yeni Musavat , 16 Mart 2001.

Yeni Mesaj Gazetesi 16 Nisan 2004

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Balıkesir İli Bandırma İlçesinde doğdu. İlköğrenimini Bandırma'da tamamlayarak 1991 yılında İstanbul Polis Koleji'ne girdi. 1995 yılında Ankara Polis Koleji'nden mezun oldu. 1999 yılında Polis Akademisi'nden Komiser Yardımcısı olarak mezun oldu ve aynı yıl Trabzon İl Emniyet Müdürlüğü'ne atandı. 2002 yılında ise İstanbul Şükrü Balcı Polis Meslek Yüksek Okulu Müdürlüğü kadrosuna atandı. 2001 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Programına girdi. Halen İstanbul Şükrü Balcı Polis Meslek Yüksek Okulu'nda Komiser- Öğretim Görevlisi olarak görevine devam etmektedir

01. İçindekiler

0.SUNUŞ	I-VIII
00.Önsöz	I
01. İçindekiler.....	II
02. Özet	IV
03. Summary	V
04. Tablolar Listesi	VI
05. Kısaltmalar Listesi	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.AZERBAYCAN CUMHURİYETİ DEVLETİ.....	14-29
10. Azerbaycan'ın Tarihçesi	14
100. Elçibey Dönemi	25
101. Haydar Aliyev Dönemi	26
11. Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu	28
12.Azerbaycan'ın Demografik Yapısı	29
13.Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Jestratejik Önemi	32
14. Sosyo-Ekonomik Yapı	37

İKİNCİ BÖLÜM

2. HAZAR BÖLGESİ VE AZERBAYCAN	40-38
20. Hazar Bölgesine Olan İlginin Nedenleri.....	40
21. Hazar Bölgesindeki Çatışma Alanları.....	42
22. Hazar Bölgesindeki Çatışmaların Son Bulmamasının Nedenleri.....	42
23. Enerji Koridoru Olarak Kafkasya ve Türkiye	43
24. Orta Asya'dan Batı'ya Uzanan Enerji Hattı.....	43
25. Büyük Oyun Terimi	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKİYE CUMHURİYETİ-AZERBAYCAN

CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ	49-65
30. Siyasi İlişkiler.....	49
31. Karabağ Sorununun Çözüm Çabalarında Türkiye'nin Rolü	56
32. Askeri İlişkiler	58
33. Eğitim İlişkileri.....	59
34. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri	60
341. Azerbaycan'daki Türk Yatırımları.....	63
342.Reform ve Dönüşüm Sürecindeki Ekonomik Gelişmeler	65
343. Dönüşüm Sürecindeki Reform Uygulamaları	67
344. Reform Sürecinin Yarattığı Ekonomik Sonuçlar.....	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN BORU HATTI.....	76-85
40. Rezervlerin Günümüzdeki Durumu.....	78
41. Sanayi Yapısı Ve Tabii Kaynaklar	82
42. Dış Ticaret	84
43. Avrasya'daki Ham Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları	85
44. BTC Boru Hattının Planlanan Mesafeleri	86
45. Projenin Finansmanı	86
46. Proje'nin Türkiye İçin Önemi	87
47. Azerbaycan Petrol Anlaşmaları Ve Türkiye	88
48.Proje'nin Güzergâhı Üzerinde Yaşayan Halk Açısından Önemi	92
49. Projenin İşletilme Dönemi	93
410. Projede Geline Son Durum.....	93
411. BTC Petrol Boru Hattı Açısından Kafkaslar'ın Geleceği	94
5.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	96
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	101
ÖZGEÇMİŞ	109